

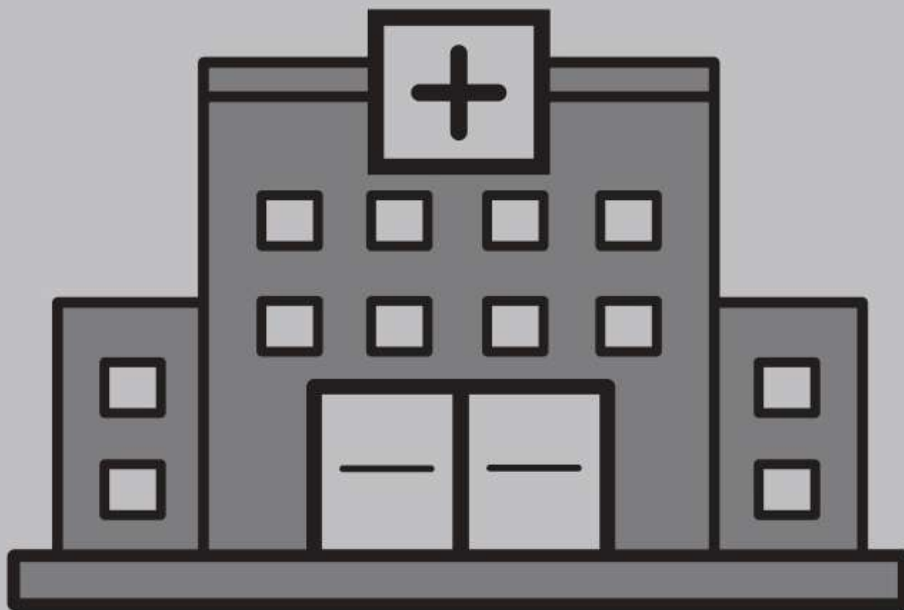
URBANITAS

REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

NR. 2 • 2021

URBANITAS

NR. 2 • 2021

MUZEUL MŢNICIPIULUI BUCURESTI

URBANITAS

II

MUZEUL
MUNICIPIULUI
BUCUREȘTI

URBANITAS

Revistă de studii urbane integrate

Journal of Integrated Urban Studies

Publicată de Muzeul Municipiului București

Published by the Bucharest Municipality Museum

II – 2021

Comitetul de redacție/ *Editorial Board*

Vasile Opreș – redactor șef/ *editor in chief*

Maria-Camelia Ene – redactor/ *editor*

Grina-Mihaela Rafailă – redactor/ *editor*

Consiliu științific/ *Scientific Board*

Adrian Majuru (Președinte / *Chair*), Sorin Antohi, Dan Pîrvulescu,
Octavian Buda, Liviu Chelcea, Gregory Claeys, Cătălin D. Constantin,
Armin Heinen, Augustin Ioan, Gail Kligman, Victor Neumann,
Maria Todorova, Balázs Trencsényi, Stefan Troebst, Marius Turda,
Katherine Verdery

Corectura/ *Proofreading*: Eliana Radu

Grafica și coperta/ *Graphics and cover*: Ștefan Csampai, Vasile Opreș

ISSN 2734 – 7702 ISSN-L 2734 – 7702

**Primăria
Capitalei**

Proiect organizat de
Primăria Municipiului București
prin Muzeul Municipiului București.

URBANITAS

REVISTĂ DE STUDII URBANE INTEGRATE

NR. 2 • 2021

CUPRINS / CONTENTS

I. ORAȘUL / THE CITY

Sorin-Mihai Constantinescu, <i>Momente (actuale) și schițe (prospective) de critică urbană (Modern) Hypostases and (Prospective) Outlines of Urban Criticism</i>	9
Grina-Mihaela Rafailă, <i>Morile în Bucureștii secolelor XVIII-XIX</i> <i>The mills in the Bucharest of the 18-19th centuries</i>	29
Andreea Mâniceanu, <i>Personaje stradale ale vechilor București</i> <i>Street characters of the old Bucharest</i>	40
Cristian Bindar, <i>Despre prostituție în Bucureștiul sfârșitului de secol XIX. Măsuri igienico-sanitare și controlul statului într-un domeniu încă neinstituționalizat</i> <i>The prostitution phenomenon in the late 19th century Bucharest. Sanitary measures and state control regarding a non-institutionalized domain</i>	52
Dana-Roxana Nicula, <i>Orașul Caracal între două repere culturale: Teatrul Național și Parcul „Constantin Poroineanu”</i> <i>The city of Caracal between two cultural landmarks: the National Theater and the “Constantin Poroineanu” Park</i>	62

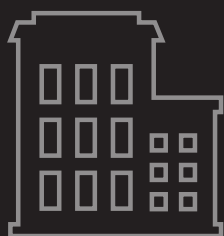
II. PATRIMONIUL / THE HERITAGE

Gabriel-Stelian Constantin, <i>Istoria Academiei domnești din București</i> <i>History of the Princely Academy in Bucharest</i>	81
Maria-Camelia Ene, <i>Un arhitect, un stil și o clădire emblematică a Bucureștiului</i> <i>An architect, a style and an emblematic building of Bucharest</i>	97
Cezar-Petre Buiumaci, <i>Statuia lui Tudor Vladimirescu din București</i> <i>Tudor Vladimirescu Statue in Bucharest</i>	115

III. DOSAR TEMATIC: CRIZE ȘI SOLUȚII SANITARE URBANE / THEMATIC FILE: URBAN SANITARY CRISES AND SOLUTIONS

Gabriel-Stelian Constantin, <i>Crizele sanitare din București și măsurile de prevenție luate în timpul domniilor fanariote / The health crises in Bucharest and the prevention measures taken during the Phanariot reign</i>	139
Mihaela-Diana Sprinceană, <i>Fundațiunea Panteleimonului / Panteleimon Foundation</i>	150
Lidia Trăușan-Matu, Andreea Pribeanu, <i>Povestea Carantinei de la Călărași (1784-1863). Arhitectură, rețele sociale și agenți patogeni / The Story of the Calarasi Quarantine (1784-1863). Architecture, Social Implications and Pathogens</i>	161

Nicoleta Bădilă, <i>Crize medicale din București în secolul XIX</i> <i>Medical crises in Bucharest during the 19th century</i>	176
Adriana Roșca, <i>Crucea Elisabeta: o recompensă pentru serviciul de asistență medicală. Studiu de caz</i> <i>- Spitalul de Campanie Cotroceni / Elizabeth Cross: a reward for the medical assistance service. Case study - Cotroceni Hospital</i>	190
Abrevieri / <i>Abbreviations</i>	202
Norme pentru autori / <i>Guides for authors</i>	204

ORAȘUL

MOMENTE (ACTUALE) ȘI SCHIȚE (PROSPECTIVE) DE CRITICĂ URBANĂ

Sorin-Mihai CONSTANTINESCU¹

Moto: *Nici nu muncesc, nici nu mă distrez: / Toată ziua mă-ntreb „Eu cu cine votez ?”*
Alexandru Andrieș, *Ca simplu cetățean*, 1991

Cuvinte-cheie: critică urbană; satisfacția locuirii; etică urbană; estetică urbană; mentalitate urbană; calitatea vieții; Constituția Bucureștiului.

Keywords: Critique of Urbanisation; Residential Satisfaction; Urban Ethics; Urban Aesthetics; Urban Mentality; Quality of Life; Constitution of Bucharest.

Rezumat: Privilegiul unui simplu cetățean (sintagmă folosită aici pentru a delimita simplele păreri emise de acesta de argumentele științifice elaborate de specialist – care pleacă de la o ipoteză de lucru și ajunge la rezultate verificabile, folosind metode de cercetare specifice unei discipline) este acela că experiența cotidiană îi asigură acestuia imunitatea în fața recurenței tarelor cotidiene. Specialistul, în schimb, prin faptul că livrează soluții (adesea ignorate de factorii politici și / sau în răspăr cu reflexele lor politicianiste) este expus deprofesionalizării și / sau abaterilor deontologice. De exemplu, în România, neîmplinirea aspirațiilor cetățenilor legate de îmbunătățirea calității vieții urbane a perpetuat peste generații aceeași interogație retorică tragicomică (aleasă drept motto) privind dificultățile identificării persoanelor / entităților apte să rezolve problemele publice cu responsabilitate și în mod durabil. Pe deasupra, există pericolul ca și specialiștii români (la capătul unei lungi serii de frustrări) să se deconecteze de la realitățile orașului și să se retragă în sfera cercetării fundamentale sau în alte sfere. În situația cronicizării ineficienței administrative (ale cărei cauze nu fac obiectul discuției noastre), specialistul interesat de binele public este constrâns să facă front comun cu cetățeanul simplu și să înainteze cu proiectul său științific de regenerare urbană în zona stimulării participării cetățenilor la susținerea acestora. Numai așa cresc șansele de sensibilizare a decidenților asupra importanței implementării proiectelor de anvergură, lucru valabil, cu precădere (și) în cazul Bucureștiului. Acesta reprezintă, din păcate, mediul ideal de extragere a unor momente care contrastează puternic cu ambițiile sale de capitală europeană, dovedind totodată că aglomerările urbane modernizate destructurate au nevoie de soluții gândite la scară generală și aplicate consensual în vederea creșterii satisfacției privind locuirea urbană, căci aceasta este marea miză a oricăror intervenții urbanistice. Chiar dacă nu ducem lipsă de soluții venite din mai multe zone de cercetare care

1. Promotor cultural (freelancer); e-mail: sorinnconn@yahoo.com

vizează creșterea satisfacției privind locuirea în București, considerăm că cea mai în măsură să schițeze soluții durabile de creștere a acesteia este perspectiva criticii urbane. Aceasta are avantajul că nu stabilește ierarhii vizând statutul celor care se distrează, muncesc sau își pun sau nu își pun întrebări în legătură cu morfologia locului în care trăiesc, ci ține cont de întreaga paletă de nevoi și de opinii ale tuturor locuitorilor orașului, fiind totodată în măsură să operaționalizeze conceptele moderne generoase care stau la baza noului urbanism, a urbanismului empiric, urbanismului cultural etc. O societate urbană durabilă care să aducă satisfacție cetățenilor și, în cele din urmă, să confere acestora o identitate urbană distinctă, care să ducă la asumarea pozitivă a apartenenței la zona urbană de rezidență, are nevoie de critica urbană. De aceea, în dorința de a semna că trebuie intervenit urgent și consistent pentru a stopa transformarea îndrăgitului nostru București într-un oraș (de) neîubit, în acest articol parcurgem un traseu neconvențional de evidențiere a valențelor criticii urbane (și) în acest sens.

Abstract: *The privilege of a simple citizen (a phrase used here to delimit the simple opinions issued by him from the scientific arguments developed by the specialist - which starts from a working hypothesis and reaches verifiable results, using research methods specific to a discipline) is that everyday experience assures him of immunity from the recurrence of everyday shortcomings. The specialist, on the other hand, by delivering solutions (often ignored by political factors and / or at odds with their political reflexes) exposes himself to de-professionalization and / or deontological deviations. For example, in Romania, the failure of citizens' aspirations to improve the quality of urban life has perpetuated over the generations the same tragicomic rhetorical question (chosen as a motto) on the difficulties of identifying people / entities able to solve public problems responsibly and sustainably. Regardless, there is a danger that Romanian specialists (at the end of a long series of frustrations) will disconnect from the realities of the city and withdraw into the sphere of fundamental research or in other spheres. In the situation of chronic administrative inefficiency (the causes of which are not the subject of our discussion), the specialist interested in the public good is forced to make a common front with the common citizen and advance with his scientific project of urban regeneration in stimulating citizens' participation in supporting them. This is the only way to increase the chances of sensitizing the decision makers on the importance of implementing large-scale projects, which is valid, especially (and) in the case of Bucharest. Unfortunately, this is the ideal environment for extracting moments that contrast sharply with its ambitions as a European capital, proving at the same time that modernized urban agglomerations need solutions designed on a general scale and applied by consensus in order to increase urban housing satisfaction. This is the great stake of any urban interventions. Even if we do not lack solutions coming from several research areas aimed at increasing the satisfaction of living in Bucharest, we consider that the ablest to outline sustainable solutions to increase it is the perspective of urban criticism. This has the advantage that it does not establish hierarchies regarding the status of those who have fun, work, ask or don't*

ask questions about the morphology of the place where they live, but takes into account the full range of needs and opinions of all city dwellers. It is also able to operationalize the generous modern concepts that underlie the new urbanism, empirical urbanism, cultural urbanism etc. A sustainable urban society that brings satisfaction to citizens and, ultimately, gives them a distinct urban identity, which leads to a positive assumption of belonging to the urban area of residence, needs urban criticism. Therefore, in order to signal that urgent and consistent intervention must be taken in order to stop the transformation of our beloved Bucharest into a city impossible to love, in this article we follow an unconventional route to highlight the valences of urban criticism.

Introducere

O criză urbană nu vine niciodată singură: ea vine însoțită de un val de probleme noi, care sporesc înstrăinarea în plan individual și desolidarizarea în plan social, dezvăluind complexitatea realităților lumii moderne. Temerile, angoasa, stresul permanent și noxele afectează locuitorii aglomerațiilor urbane la nivel psihic și fizic (ca simplu cetățean aș vota ca toate așezările, asemenea Bucureștiului, cu o administrație locală care nu asigură un nivelul corespunzător de calitate a vieții, să nu primească decât statutul de aglomerație urbană) se reflectă în gradul scăzut de satisfacție a locuirii urbane.

Această realitate este întreținută de fragilitatea soluțiilor naționale de regenerare urbană, socială și economică (evident, în măsura în care acestea există), fiindcă ele nu au curajul să includă și nevoia unei remodelări morale și estetice a vieții urbane – elemente vitale pentru trecerea de la cunoaștere (sau ignorare) la nivelul de internalizare a normelor (care urmează celui de respectare a acestor norme), lucru de care bucureștenii par a se îndepărta tot mai mult. Cu toate că „astfel de soluții pot deveni factori activi de modificare a mentalităților deficitare (în creștere), manifestate la toate segmentele de vârstă” (Antohi, Majuru, 2021) ele nu reușesc, cel puțin în București, să penetreze opacitatea decidenților politici. De aceea, fără soluții radicale, care să întrunească adeziunea populară obținută în mod democratic, nici nu ne putem gândi la o creștere pe viitor a calității vieții urbane și la creșterea satisfacției locuirii în mediul urban.

Pentru că aceste probleme nu sunt specifice numai aglomerațiilor urbane românești, ci se regăsesc și în diverse alte părți ale lumii, noile concepte urbanistice au simțit nevoia să integreze etica și estetica urbană în miezul preocupărilor lor de creștere a calității vieții în mediul urban, fapt care a condus la realizarea unor proiecte notabile. Din păcate, astfel de soluții, oricât ar fi ele de coerente, nu ajung să determine o regenerare urbană a Bucureștiului, pentru că, în primul rând, mentalitatea locuitorilor Capitalei noastre nu a putut ține pasul cu intervențiile de modernizare a orașului, atâtea câte au fost de-a lungul timpului. Astfel, în acest moment, mentalitatea bucureșteană nu poate fi sensibilă la elementele de etică urbană și de estetică urbană necesare valorificării soluțiilor de creștere a calității vieții urbane propuse de noul urbanism, urbanismul empiric, urbanismul cultural, post-urbanism etc., așa cum se întâmplă în alte părți.

Într-o atare stare de fapt, critica urbană, pentru că se apleacă cel mai mult asupra nevoii cetățeanului de a fi educat, consultat și stimulat să participe la rezolvarea problemelor care țin de calitatea vieții urbane – și pentru a crește în final satisfacția sa legată de locuirea urbană – devine cel mai bun instrument de ridicare a standardelor bucureștenilor la nivelul îndeplinirii exigențelor privind viața urbană.

Calitatea locuirii urbane

Locuirea reprezintă una dintre componentele esențiale ale calității vieții. În acest sens, „evaluarea obiectivă a condițiilor de locuire, cât și aprecierea satisfacției individuale a acestor condiții creează o imagine asupra uneia din cele mai importante sfere ale vieții și poate reprezenta primul pas în stabilirea unor standarde pentru politicile cu rol în creșterea calității locuirii” (Tufă, 2019, p. 22). În cazul Capitalei noastre, aceste politici au nevoie de un cadru unitar care să nu mai permită favoritismele și jocurile grupurilor de interese particulare pe seama interesului general al locuitorilor Bucureștiului.

Scopul definirii calității locuirii urbane nu este doar acela de a evalua utilizarea clădirilor rezidențiale în scopul modernizării fondului locativ existent în vederea creșterii bunăstării populației, ci și cel de a investiga calitatea condițiilor de ocupare, inclusiv, a celor legate de vecinătăți. În același timp, trebuie ținut cont de următorul aspect: „caracteristicile tipice ale orașului modern, ce se prefiguraseră lent pe parcursul celor două secole anterioare, se maturizează și se afirmă în secolul al XIX-lea cu o așa rapiditate încât marile probleme pe care le-au ridicat nu au lăsat tehnicii și artei timpul necesar pentru a le rezolva în mod adecvat” (Giovannoni, 2016, p. 78).

În ceea ce privește Bucureștiul, situația se complică pentru că nivelarea condițiilor de trai vizată de regimul comunist, prin agresiunea ideologiei pe care o avea la bază, a eșuat lamentabil. În plus, „istoria urbanistică a Capitalei interesează dintotdeauna, dar a venit, poate, vremea să ne întrebăm ce dădea viață clădirilor și străzilor care și-au schimbat, arareori întâmplător, înfățișarea. [...] Cum poate fi sufletul marelui oraș născut din puzderia de mahalale apărute haotic și mulțimea pestriță venită de pretutindeni să se așeze aici?” (Majuru, 2003, p. 17), se întreabă retoric expertul vârstelor orașului.

Desigur, dacă sufletul bucureșteanului poate fi vesel, chiar și în condiții de viață la limita subzistenței (vezi „experimentele” ceaușiste), în timp ce starea sa de spirit să fie una iremediabil blazată fără motiv, indicatorii care măsoară calitatea locuirii: „densitatea locativă (număr de persoane pe cameră), aspectul fizic (imaginea urbană) și calitatea structurală a unității locative, accesibilitatea față de transportul public și de serviciile sociale, precum și satisfacția față de locuință și vecinătate” (Vâlceanu, Zulaica, 2012, p. 2) demonstrează faptul că, înainte de orice valorificare statistică, calitatea locuirii, care reprezintă dimensiunea de bază a calității vieții, lasă extrem de mult de dorit în București.

Peste contradicțiile și paradoxurile Capitalei, statisticile plasează România pe ultimul loc în Uniunea Europeană în privința calității vieții. Acestea nu fac decât să răsucescă cuțitul în rana lăsată de cotidianul bucureștean iar eu, ca simplu cetățean, nu

pot să nu mă întreb dacă nu cumva există o conspirație la nivel subconștient a românilor care se complac în a rămâne pe ultimele locuri (și) în privința progresului și civilizației: „România ocupă locul 44 din 168 de țări, urcând o poziție în clasamentul mondial, dar continuă să rămână pe ultimul loc între statele membre ale U.E., potrivit studiului *Indicele de Progres Social 2021* care măsoară calitatea vieții și bunăstarea socială [...] pe trei dimensiuni principale: nevoile de bază, bunăstare și oportunități” (Cicovschi, 2021).

Am recurs la invocarea calității locuirii urbane, nu doar pentru că aceasta este o parte definitorie a calității vieții, ci și datorită faptului că aceasta are capacitatea de a evalua aspecte strict cantitative, măsurabile în diferite momente – care determină, în mod evident, satisfacția locuirii urbane –, cât și aspecte calitative – care țin mai degrabă de subiectivitatea aprecierii perspectivelor de îmbunătățire a calității locuirii în viitor – asupra cărora critica urbană se apleacă cu predilecție.

Dacă în privința aspectelor cantitative „toți ar trebui să judecăm performanțele unei administrații, pe fiecare mandat, după modul în care [politicienii] au înțeles situația locuirii, după strategiile propuse și modul în care le-au implementat, măsurând și comparând datele pe parcurs și la final” (Țigănaș, 2020, p. 22), aspectele calitative și de sustenabilitate de la nivelul calității vieții urbane, de regulă, nu ies la suprafață în modul cel mai precis prin măsurători și statistici.

În acest caz, este nevoie de introducerea unor concepte care să pună în acord nevoia de progres social și dezvoltare cu particularitățile locuirii urbane, mai ales, dacă ținem cont de avertismentul formulat de Lewis Mumford (1961) în celebra sa lucrare, care a ajuns la noi în traducerea sa în limba franceză sub titlul *La cité à travers l'histoire*: „Degradarea condițiilor de viață la scară planetară a atins asemenea proporții, încât pare iluzoriu să ne imaginăm că secolul XXI ar putea fi mai bun în acest plan” (Garniere, 2011, p. 13). Din luarea în considerare a acestei predicții s-au dezvoltat conceptele de etică urbană și estetică urbană și s-a ajuns la integrarea lor în proiecte care vizează reconcilierea locuitorilor orașelor cu peisajul urban și chiar cu propriile lor sentimente față de locuirea urbană.

Astfel, preocupările pentru calitatea vieții oamenilor au început să se facă simțite în discursurile și operele unor sociologi și economiști. „Ceea ce pare să fie comun la aceștia este ideea că dimensiunea economică a vieții și calitatea bunurilor pe care le dețin oamenii nu sunt suficiente pentru o bună calitate a vieții lor” (Urse, 2008, p. 36). În plus, este nevoie de racordarea sufletului locuitorilor orașului la pulsația continuă a acestuia, lucru care reclamă conectare, empatie și solidaritate. Evident, dacă nu sunt întrunite condițiile pentru a simți orașul, trebuie acționat pentru înlăturarea obstacolelor.

De asemenea, nu doar în virtutea simțului comun, dar și din cercetările specialiștilor reiese nevoia stabilirii unei legături armonioase între calitatea locului de reședință urban și elementele simbolice care țin de cultura specific urbană. Evident, aceasta nu se poate manifesta în mod distinctiv dacă orașul (și zonele sale limitrofe) pe de o parte, nu generează produse și servicii simbolice aparte și pe de altă parte, nu se apleacă asupra comandamentelor etice și estetice ale locuirii urbane.

Etica urbană

Construirea unei etici urbane are ca scop consolidarea conviețuirii într-o comunitate, încercând, totodată, să elimine barierele dintre cetățeni, care nu permit construirea unei cetățenii plurale și participative (López, 2011, p. 127).

Deși, nu în mod evident, etica urbană este un ingredient esențial al calității vieții urbane, pentru că respectarea normelor și a regulilor civilizatoare capabile să întrețină coeziunea și coerența socială, reprezintă din totdeauna un punct forte al orașului. De aceea, construirea unei etici urbane sănătoase care să întărească conviețuirea într-o societate care păstrează tradiția segregării și a disparității flagrante – cu urmări nefaste asupra solidarității sociale, ca cea românească, în general, și cea bucureșteană, în particular –, reprezintă o formă optimă de afirmare a unei cetățenii democratice, participativă și interesată de progresul social, după tiparul occidental.

Ca simplu cetățean, devenit insensibil la vulgaritățile omniprezente în București, la violența și totala lipsă de politețe și respect a concitadinilor noștri (în mare parte, deveniți locuitori ai Capitalei, dacă nu fără voie, în mod sigur, fără vocație urbană) chiar dacă nu analizez factorii declanșatori, resimt urgența introducerii *Educației urbane* ca materie obligatorie în școlile din București, începând de la grădiniță.

Chiar dacă perspectiva asupra modului în care urbanul poate fi încadrat și receptat este o problemă a fiecărui cetățean, care înțelege sau nu să accepte că experiențele sale etice fac parte dintr-un fond urban comun, etica urbană – fără a nega acest lucru – își propune să ne conștientizeze asupra necesității prevalenței binelui comun asupra interesului personal (izvorât din imperativele momentului).

Pe de altă parte, etica urbană cheamă la reflecție și asupra componentei ecologice a locuirii, a problemelor legate de trafic și poluare, dar și asupra posibilității de a face orașul un loc mai bun, mai frumos, mai sigur și mai moral. De aceea, „etica urbană nu acceptă argumentul eterogenității urbane pentru a scuza lipsa de coerență socială și afirmă importanța modelelor etice de comportament care pot influența în mod pozitiv urbanitatea și formează solidaritate între locuitorii orașului” (Dürr și colab., 2020, p. 3).

Cel mai potrivit (și cel mai vizibil) loc în care se reflectă gradul de etică urbană este reprezentat de spațiile publice ale orașului. Acestea nu se reduc la spațiile libere dintre clădiri rezultate în urma procesului de urbanizare, ci reprezintă un loc complex în care se reflectă modul de trai, obiceiurile de comunicare și de realizare a schimburilor culturale între comunitățile urbane ș.a. Tocmai pentru a dovedi acest lucru, urbanistii propun integrarea organică a spațiilor publice în țesuturile urbane apelând nu doar la ingeniozitate arhitecturală, ci și la valori sociale, de responsabilitate, urbanitate și cultura urbană a cetățenilor. Totodată, spațiul public reflectă cel mai bine legătura dintre etica și estetica urbană datorită atributelor sale care îi conferă o valoare în sine, valoare care aduce, cu condiția unei structurări optime a spațiului public, desigur, creșterea calității vieții locuitorilor oricărei comunități.

De asemenea, nu sunt de neglijat distincțiile pe care specialiștii le fac între etica urbană, înțeleasă ca formă de negociere a conflictelor urbane în mod consensual și etica

urbană, care distinge, la rândul ei, între comportamentele specific urbane și cele care se abat de la societatea urbană, demonstrând astfel viziune globală și, totodată, aplicabilitatea imediată a eticii urbane în situații concrete (Dürr și colab., 2020, p. 7). Oricum, etica urbană va rămâne un factor important în construirea unei culturi civice capabile să impună o nouă paradigmă a civilizației urbane. Cu toate acestea „niciun comportament moral, dacă este lipsit de o convingere personală și nu este validat la nivel comunitar, nu poate deveni un element de solidaritate, justiție socială, coeziune, democrație etc.” (López, 2011, p. 139).

Așadar, indiferent dacă ne privim cu afecțiune și nostalgie orașul sau îl vedem în permanență cu un ochi critic, acesta va număra destui locuitori copleșiți de incertitudinea prezentului astfel încât frustrările lor să pună o presiune asupra convingerilor noastre altruiste, în sensul abandonării speranței de a face din etica urbană altceva decât o formă inaplicabilă a corectitudinii politice. În plus, extinderea modernă a sferei eticii urbane atinge, cu precădere, domeniul reciclării ecologice a deșeurilor, zonă în care inițiativele etice, care îi vizează în egală măsură pe simplii cetățeni și pe experți, vin ca răspuns la efectele schimbărilor climatice (Dürr și colab., 2020, p. 8).

În orice caz, „norma morală face parte din strategia progresului general al societății și acționează puternic asupra configurației mentalității colective, în strânsă dependență cu imperativele mersului înainte al umanității, în timp ce estetica urbană este un concept armonios și deplin. Orice abatere de la ele au consecințe care se răsfrâng asupra tuturor cetățenilor” (Popescu, 2013, pp. 30-31).

Estetica urbană

Alături de etica urbană, estetica urbană îi ajută pe specialiști să proiecteze soluții urbane mai incluzive, iar pe cetățenii orașelor să perceapă locul în care trăiesc ca pe un întreg, fie că sunt conștienți sau nu de acest lucru. Astfel, a început să iasă în evidență o altă latură a intervențiilor fizice asupra orașului. Atunci când acestea nu sunt convenite în prealabil cu comunitatea care este afectată de aceste intervenții, are toate șansele să apară o panoramă urbană în care mizeria și excluderea socială apar cu un contur îngroșat. „O nouă estetică urbană, născută din căutarea identității de către orice comunitate, are nevoie, inclusiv, de recuperarea demnității fiecărei persoane pentru a fi capabilă să folosească simbolurile expresiei specifice în cel mai plăcut și util mod cu putință” (López, 2011, p. 127).

Evident, ca simplu cetățean care se simte situat la antipodul acestui deziderat, nu am nevoie de comparații pentru a constata că Bucureștiul este un oraș urât, greu de digerat la nivel estetic, și asta nu doar din cauza lipsei sale de omogenitate arhitecturală. Alături de drumuri improprii, gunoaie pe străzi, deficiențe în furnizarea utilităților, gradul intolerabil de poluare, precaritatea transportului public etc. – aspecte care au fost luate în considerare de studiul care a proclamat Bucureștiul cea mai urâtă capitală din Europa –, ne lovim la tot pasul de neajunsuri flagrante: lucrări publice executate cu materiale de proastă calitate, fațade periculoase pentru integritatea fizică a trecătorilor, clădiri în ruină,

spații publice degradate, mormane de cabluri abandonate, pavaje deteriorate, aparate de aer condiționat, instalații de gaze naturale, contoare de lumină și casete de distribuție a firelor NetCity în locuințe plasate oribil ș.a.m.d. – adevărate monumente ale indolenței prezentă la tot pasul în București.

La toate acestea se adaugă și faptul că „rezultatele monitorizării din 2010, la toate stațiile de monitorizare din oraș, au înregistrat niveluri ridicate de poluare. Unele niveluri de praf depășeau limitele stabilite pentru securitatea sănătății. Una dintre soluții ar fi să plantezi copaci care absorb praful” (Maudlin, 2011). Faptul că sunt prea puține zone verzi într-un oraș care altădată se mândrea cu abundența acestora, depășește competențele civice și intră în sfera infracționalității. Să nu ne așteptăm ca o comisie de estetică și nici măcar o nouă (!) companie municipală să facă mai mult decât au făcut mai multe ministere laolaltă. Acestea ar putea cel mult să constate starea de fapt revoltătoare, desigur, după studii de fezabilitate care să analizeze fezabilitatea fezabilității unor studii (ne)fezabile.

Ținând cont de faptul că aspectul dezolant al Bucureștiului (conferit, înafară de aspectele enumerate mai sus, de construcții care contrastează cu specificul zonei, publicitateastradală inoportună, monumente de patrimoniu și lucrări de artă neîntreținute, clădiri vopsite în culori stridente și umplute imediat de mângăleli sinistre cu pretenții de graffiti, mobilier urban și amenajări peisagistice inadecvate ș.a.m.d.) este întreținut (și) de omniprezența kitsch-ului și a agresiunii vizuale, se impune o soluție holistică, din care componentele de etică urbană și de estetică urbană nu au cum să lipsească.

Poate că nu toți urbanisții sunt de acord cu Dostoievski, care spunea că frumusețea va salva lumea, însă ei acceptă faptul că urâtul și frumosul sunt repere comune oricărei epoci, cu care se va opera multă vreme de acum încolo (și) în caracterizarea mediului urban. Și, pe deasupra, chiar dacă nu trebuie să căutăm conformarea la bunele practici în privința impactului esteticii asupra orașului, trebuie să recunoaștem că valoarea simbolică a spațiului construit este legată nu numai de siguranță, durabilitate și solidaritate, ci și de calitatea umană a locuitorilor și de frumusețea orașului.

În plus, cercetările urbanisților arată că o abordare durabilă în dezvoltarea orașelor va trebui să evidențieze, alături de potențialul lor natural, potențialul lor estetic. De exemplu, ar putea deveni modele de urmat „proiectele urbane arabe [care] integrează aspecte patrimoniale și istorice în estetica orașului pentru a-i conferi acestuia durabilitate și o identitate locală contemporană distinctă” (Subhi, Shuker, 2016, p. 82). Și de aici reiese că valoarea estetică a orașului este unul dintre cele mai importante elemente ale identității sale urbane care îl deosebește. Astfel, nu mai trebuie demonstrată relevanța arhitecturii pentru estetică, pentru că nu doar legătura dintre case, străzi și piețe și codurile culturale și practicile locuitorilor săi influențează în mod direct sensibilitatea noastră estetică, ci o face fiecare element care distonează cu dimensiunea unitară a locuirii sau cu rolul utilitar al arhitecturii.

De asemenea, este dovedit faptul că estetica urbană poate influența starea noastră de spirit. „Privarea văzului, atingerii și mirosului de senzațiile de care au nevoie poate avea rezultate la fel de dezastruoase precum privarea stomacului de hrană”, afirma același

Mumford în lucrarea sa mai sus-amintită, afirmație care a devenit punct de plecare pentru descoperirea efectului stimulant al formei urbane asupra facultăților estetice ale minții. Dacă până acum am considerat urbanitatea din punctul de vedere al celor care locuiesc și se mișcă în oraș, „avem nevoie acum și de educarea sensibilității estetice, de o estetică a vieții cotidiene legată de experiența estetică urbană” (Paetzold, Rollet, 2011, p. 92).

Deși nu există un consens în privința criteriilor de încadrare a unei lucrări arhitectonice în categoria estetică a frumosului urban, există modalități de respingere netă a acestui atribut chiar dacă nu privim orașul ca operă de artă. „Existența unei pluralități de valori și puncte de vedere asupra modalităților fundamentale de a simți și de a fi în societate și în istoria noastră nu înseamnă deloc că aprecierile care vizează o viață și o societate mai bună, un oraș mai bun și frumos nu pot fi făcute în calitate de cetățean, ci doar de intelectual și specialist” (Villani, 2016).

Din păcate, intoleranța față de semenii noștri, reflectată de expresia păcătoasei autosuficiențe a bucureșteanului de azi: „cine ești tu, bă, să-mi dai mie lecții?”, cumulată cu toleranța față de abaterile tot mai grave de la normele etice și estetice ale urbanității înregistrate la semenii noștri ruinează sentimentele normale de atașament față de orașul în care trăim. „Toleranța reflectă lipsa de aplicare a legilor și nepricepere sau complicitate. Trăim într-o țară cu tot mai multe kitsch-uri” (Popescu, 2013, p. 80), conclusea tăios un scriitor. Ce ne mai rămâne de făcut?!

Concepte urbanistice care integrează etica și estetica urbană

Într-o societate „normală”, așezată de secole într-un rost bine delimitat al locuirii urbane și care a avut timpul, îndrăzneala și suportul financiar necesare rezolvării organice a contradicțiilor interne și unde, desigur, lucrurile nu se iau mereu de la început odată cu instaurarea unei noi administrații – democratizarea planificării urbane ca urmare a nevoii implicării (și a susținerii) cetățenilor simpli din marile orașe (în special, a celor cu probleme importante rămase nerezolvate) – soluțiile de regenerare urbană propuse de specialiști s-au axat pe includerea eticii și esteticii urbane în noi concepte.

De exemplu, ideile fundamentale ale *New Urbanism* (noul urbanism) „se concentrează pe designul urban la scară umană pentru a oferi alternative la modelele extinse [...], care s-a dovedit că provoacă impacturi negative asupra economiei, sănătății, mediului și asupra comunităților” (Steuteville, 2018, p. 90). Această concepție corespunde concomitent datelor psihologice ale individului modern, „devenit subiect de introspecție, autoanaliză și travaliu neîncetat asupra propriei conștiințe, [care] este nesigur pe propria-i identitate pentru că încetează să mai creadă în identitatea – adică în permanența și unicitatea – lumii (Ioan, Mihali, 2013, p. 23).

Față de terenul câștigat de această abordare, care pune accent pe latura pragmatică a locuirii, a venit reacția de privilegiere a eticii și esteticii urbane a *Empirical Urbanism* (urbanismul empiric), care „pune accent pe analiza dimensiunilor geografice, socioeconomice, morfologice și istorice complexe ale urbanismului ca precondiții pentru

orice proiect, permițând astfel integrarea unor noi practici urbane în cadrul sistemelor urbane deja existente” (Alarcon, Clutter, 2018, p. 64).

Astfel, urbanismul empiric a reușit să promoveze studiul orașelor prin experimente de viață reale și observație directă pentru a dobândi o viziune holistică asupra sistemului atât de complex pe care îl reprezintă orașul. Acest concept este considerat un răspuns la abordarea modernistă a planificării urbane de la mijlocul secolului XX, care a venit cumva de sus în jos. De aceea urbanismul empiric își propune să valorifice straturile și condițiile deja existente la nivelul comunităților urbane într-un mod propriu de a citi orașul.

Pe de altă parte, au început să fie incluse în preocupările specialiștilor aspecte care țin de utilizarea eficientă a resurselor, atât în domeniul construcțiilor cât și privind ameliorarea globală a calității locuirii care, la rândul său, presupune planificarea la scară urbană a intervențiilor de reabilitare și reducerea pe cât posibil a amprente ecologice a fiecărei locuințe în parte. Ca atare, în practica internațională, administrația locală elaborează programe de reabilitare pentru zonele unde degradarea cadrului de viață impune astfel de operațiuni, așa-numitele „zone de reabilitare” identificate conform procedurilor prevăzute de legislația locală specifică. „Atunci când aceste programe au în vedere zone istorice, cu o complexitate problematică sporită de exigențele de ordin cultural, ele devin programe integrate de reabilitare” (Crișan, 2004, p. 155).

Această viziune de ansamblu integratoare care (re)apropie locuitorii orașelor de natură (și de ei înșiși) ținând cont de criterii estetice, apărută în S.U.A. la începutul anilor 1980, a fost la rândul ei negată de *Everyday Urbanism* (urbanismul cotidian), care permite integrarea obiectivelor imediate ale comunității și ale valorilor sale comune în scenariile de planificare urbană care au în vedere o cât mai largă susținere a proiectelor cu adresabilitate imediată, în special, pentru locuitorii mai săraci.

Aceste principii de proiectare și dezvoltare aplicate noilor dezvoltări (cărora li se pot adăuga și alte concepte urbanistice noi) au obiective mult mai ambițioase decât umplerea urbană, conservarea și/sau revitalizarea unor zone urbane, pentru că ele „pot fi aplicate la toate scările de dezvoltare și în întreaga gamă de locuri, plecând de la străzile principale, cartiere și zone în plină expansiune și ajungând chiar la regiuni întregi” (Steuteville, 2018, p. 91).

În completarea acestor tendințe, *Cultural Urbanism* (urbanismul cultural), în mod firesc, s-a preocupat de îmbinarea plăcutului cu utilul și de întâlnirea nevoilor locuitorilor orașului cu percepțiile dezvoltatorilor și/sau cu cele ale administrațiilor locale. În plus, „acest concept acordă o atenție și mai mare contextului general în care se produce intervenția de regenerare urbană, care va include, în mod obligatoriu, înțelegerea preferințelor locale și va ține cont de diversitatea categoriilor de beneficiari, fără a neglija însă posibilitatea de creștere a valorii imobiliare și a oportunităților de furnizare a unei game cât mai variate de servicii sociale și de crearea unor spații deschise cât mai ofertante” (Meyer, 2012).

Iată că generalizarea eticii și a esteticii urbane la nivelul unor concepte care domină astăzi urbanismul pe plan mondial, în special, ca răspuns la o economie slab reglementată,

a condus la stabilirea unei legături din ce în ce mai strânsă și mai puternică „între cultură în sensul larg și prosperitate, între creativitate și dezvoltare, între activitățile culturale și regenerarea urbană, însă există, în subsidiar, și implicații de ordin social și demografic ale economiei creative și culturale, care se manifestă din ce în ce mai evident” (Fanea-Ivanovici, 2013, p. 62).

Obstacolul mentalității (non-)urbane

Cartea din 2017 a lui Charles Landry și Chris Murray, *Psychology & the City: The Hidden Dimension*, apărută la Gloucestershire în Marea Britanie, a reușit să stârnească o amplă dezbateră pe tema necesității revirimentului psihologiei urbane ca adjuvant în găsirea locului adecvat pe care identitatea și atașamentul față de locul în care locuim trebuie să-l ocupe în gândirea și sufletele noastre.

Din aceste dezbateri, simplii cetățeni ai Bucureștiului ar avea multe de învățat, însă există o frână, chiar mai puternică decât cea a prejudecăților și a superstițiilor: cea a unei mentalități retrograde. Din păcate, chiar în cazul în care conștientizăm faptul că locul în care trăim are un impact emoțional și fizic profund asupra noastră, mergând de la influențarea stimei de sine și până la scopul și sensul vieții, foarte puțini oameni care au trăit într-un oraș și-au armonizat aparatul lor mental cu o psihologie urbană de sine stătătoare. Adevărul este că „odată cu cultura consumatorului a crescut un sentiment de individualism care, deși oarecum îndreptățit și aducător de beneficii personale, poate fi o barieră în calea vieții de succes în oraș, din cauza concentrării excesive pe un *eu* singular și nu pe un *noi* colectiv, care este o trăsătură definitorie a umanului” (Andrews, 2017).

În loc să dezbine, mentalitatea urbană ar trebui să asigure liantul emoțional pentru coeziunea și solidaritatea cetățenilor, tot așa cum etica urbană și estetica urbană ar trebui să asigure legătura dintre memoria trecutului și un viitor sustenabil al locuirii urbane. Dacă pe scara de ierarhizare a mentalităților urbane ne menținem cu obstinație la capătul unde înregistrăm mentalitățile conservatoare, nu vom putea valorifica proiectele care aparțin conceptelor urbane integratoare moderne, pentru că acestea, ca să fie eficiente, nu trebuie să se lovească de obstacolul reprezentat de o mentalitate urbană învechită, așa cum este, de exemplu, mentalitatea bucureștenilor. În atare situații trebuie folosită o pârghie, cum ar fi critica urbană, care să disloce o astfel de mentalitate și să faciliteze intervenția unor factori ai schimbării într-un cadru unitar și coerent, valabil pentru toată lumea.

Un diagnostic exact al situației actuale care surprinde involuția mentalității urbane din România este următorul: „În decurs de 30 de ani obiceiurile oamenilor s-au schimbat fundamental ducând la pierderea interesului pentru proiectele pe termen lung, ei fiind mai degrabă interesați de avantajele venite rapid și făcând ca această dorință de acțiune imediată să altereze modalitatea de luare a deciziilor” (Buiumaci, 2020, p. 353). Restrângând această concluzie – care ne arată că (și) dezvoltarea urbană are de luptat cu mercantilismul vremurilor – la mentalitatea bucureștenilor, va trebui să parcurgem drumul invers, de la mentalitate la creșterea satisfacției privind locuirea urbană. La

capătul acestui drum ne așteptăm să vedem luminița de la capătul tunelului, care să ne arate o soluție prin care să nu mai permitem mentalității să frâneze creșterea calității vieții urbane și prin aceasta, evident, să altereze satisfacția locuirii în Capitala României, ci, din contră, cum să schimbăm această mentalitate.

Mentalitatea urbană a bucureștenilor, care nu s-a consolidat în mod autonom, în ciuda istoriei de peste cinci secole a acestei așezări, arată pregnant caracterul eterogen al populației și segregarea pe grupuri sociale, care nu au putut (din cauza condițiilor istorice moderne dezavantajoase) sau nu și-au propus să dezvolte un comportament și o ținută urbană proprii. În lipsa unor componente care să devină norme sau măcar exemple demne de urmat, mentalitatea bucureștenilor s-a complăcut în acceptarea tacită a armonizării sărăciei economice și sociale, generate de comunism, cu o sărăcie morală și lipsa standardelor estetice, evidențiată de lipsa de politețe, mitocănia, indolența și toleranța, grosolănia, nervozitatea nestăpânită, ipocrizia și insensibilitatea estetică a bucureștenilor de astăzi.

Ca simplu cetățean, m-am obișnuit să dau vina pe libertatea prost înțeleasă, pe fondul nostru impregnat de metehne de import și chiar pe faptul că „civilizația balcanică a fost generată inițial de un tipar urban, [și] cu toate acestea ea apare azi, ca și în secolul al XVIII-lea ca o civilizație rurală ce se conduce după regulile tipului de civilizație rurală” (Alexe, 2010, p. 215). Din păcate, în București nici măcar civilizația rurală nu și-a putut păstra autenticitatea în contact cu asaltul unui spirit semi-rural pervertit în mod nefast. Totodată, moștenirea bizantină, dominată de corupție, sentimentalism și lentoare, pe care bucureștenii au păstrat-o timp de secole, amestecată cu mentalitatea rurală, dominată de neîncredere, imaginație și nostalgie după trecut, a condus la încetățenirea unui spirit mahalagesc, care este de departe majoritar în Bucureștiul începutului de secol XXI.

Faptul că clivajul sat-orăș nu este în România unul tranșant, este dovedit și de multe dintre legendele urbane, începând cu legenda lui Bucur și terminând cu istorisirile despre construcția Parlamentului, „povești pe care foarte mulți locuitori ai orașului sunt gata să le spună amestecând cu seninătate realul cu fabulosul, adevărul cu invenția, ca adevărați locuitori balcanici care au fost mereu sub vraja poveștii, văzută ca un ideal artistic, definit în postmodernitate și ca un ideal de comunicare între autor și cititorii săi” (Alexe, 2010, p. 217).

Orașele autohtone nu au (decât pe alocuri) aceea individualitate marcantă care să le permită atașarea atributelor modernității. Mai mult, în ciuda faptului că „Bucureștiul avea un rol central: era văzut ca oglinda națiunii, nu a celei existente, ci a acelei concepții despre România pe care clasa politică dorea să o promoveze” (Costantini, 2019, p. 132-133), din păcate, pentru noi toți, regimul Ceaușescu a pierdut „bătălia pentru București” printr-o sistematizare brutală, destructurantă și total inestetică.

„Continua adaptare la o aglomerare prea puțin omogenă de caractere, aspirații, atitudini, comportamente și mai ales mentalități, determină pe de o parte un plus de agresivitate în comportament sau pe de altă parte, poate impune trecerea unor praguri în sens invers, către pasivitate, resemnare și depresie” (Majuru, 2017, p. 159). Autorul

continuă cu următoare afirmație: „Orașul a găsit și propus antidoturi deopotrivă pentru stoparea agresivității externe și pentru ameliorarea pragurilor de prăbușire în adaptare”. Iarăși, din păcate, tehnicile de echilibru care în trecut au funcționat nu mai au relevanță în prezent pentru că mentalitatea colectivă urbană a bucureștenilor a regresat în comunism. Acum este nevoie de o regenerare a mentalităților în București, cel puțin în aceeași măsură în care orașul are nevoie de o regenerare urbană, astfel încât locuitorii săi să nu mai acuze în van lipsa confortului, aglomerația, curățenia deficitară, lipsa spațiilor verzi, lipsa unei concepții de design urban, invazia materialelor de proastă calitate, a intervențiilor de mântuială asupra domeniului public etc., ci să voteze și să respecte obligațiile fundamentale ale locuitorilor într-o capitală europeană.

Critica urbană

Misiunea criticii urbane este aceea de a face o critică riguroasă a realității orașelor și teritoriilor noastre, în special în ceea ce privește activitățile distructive asupra comunităților, mediilor lor naturale și culturale, dar și asupra respectării drepturilor omului. Totodată, critica urbană recunoaște eforturile tuturor oamenilor care prezintă alternative pentru îmbunătățirea situației locuirii în mediul urban. De asemenea, „critica urbană reprezintă o abordare interdisciplinară care își propune să consolideze dreptul cetățenilor la un oraș cât mai puțin afectat de procesele socio-politice și să creeze premisele unei schimbări sociale ample în urma unor inițiative inovatoare (Edesio, 2021, p. 5).

În acest context generos generat de critica urbană, materializarea idealului binelui comun a câștigat noi sensuri, atât în plan moral și estetic, cât și în plan juridic „având în vedere că terenul câștigat de noțiunea de oraș multicultural incluziv desemnează și un teren de confruntare (uneori, violentă), a unor interese divergente (Edesio, 2021, p. 24). Generatoare de soluții durabile, critica urbană – ca sinteză a eforturilor specialiștilor de colaborare cu locuitorii-beneficiari ai cercetărilor interdisciplinare de creștere a calității vieții urbane – pe de o parte, interconectează problemele din agenda cetățeanului cu soluțiile de rezolvare ale acestora (propuse de specialiștii preocupați și de feedback-ul necesar acceptării publice) și pe de altă parte, conștientizează cetățenii asupra importanței aplicării unor măsuri de intervenție urbană care se desprind, inclusiv, din studii și schițe prospective. Deși nu par stringente, aplicarea acestora din urmă va conduce la creșterea calității vieții urbane și a satisfacției față de aceasta, pentru că fundamentul criticii urbane se află în integrarea aspectelor de etică și estetică identificate, inclusiv la nivelul mentalităților (care îi preocupă îndeobște pe antropologi, sociologi, specialiști în studii culturale ș.a.) în problematica reconstrucției urbane (care îi preocupă, cu precădere, pe arhitecți, urbanisti, geografi, istorici ai patrimoniului ș.a.).

În calitate de simplu cetățean (nici măcar de *urban tripster* – om care se plimbă prin oraș) observ cum se împletesc, într-un kitsch fantastic, capcana realităților cotidiene cu agresiuni permanente asupra orizontului meu etic și estetic, orientându-mi opiniile spre cel mai pesimist orizont cu putință. Cu toate acestea, critica urbană ne-ar putea

oferi șansa unei evadări din cenușiul cotidian prin raliere la ceea ce reprezintă parte din soluția la problemele cotidiene și nu prin menținerea mentalității urbane în partea care reprezintă problemele locuirii urbane și a calității vieții în condiții urbane.

În plus, pentru că reușește să facă sinteza celor mai interesante noi concepte apărute în urbanism sau asimilate de acesta (pe care le-am amintit deja), critica urbană ne încurajează să ne revendicăm dreptul nostru la un oraș sănătos (inclusiv, din punct de vedere moral) și frumos, ca expresie a unui acord fericit între soluțiile durabile ale specialiștilor și lamentațiile (la fel de durabile) ale simplilor cetățeni.

Pentru că ține cont, în egală măsură, de substratul reprezentat de mentalitatea urbană, de straturile etice și estetice ale locuirii și de suprastratul reprezentat de calitatea vieții – niveluri din care este alcătuită satisfacția locuirii urbane –, critica urbană poate modela deopotrivă arhitectura și atitudinile civice.

Dacă numai antropologii și sociologii ne pot explica de ce continuăm să avem o mentalitate tribală, în timp ce doar arhitecții și istoricii ne pot oferi explicațiile necesare înțelegerii modului în care Bucureștiul a fost destructurat în mod iresponsabil, specialiștii care adoptă critica urbană nu se mai pot distinge de simplii cetățeni atunci când ridică problemele locuirii și ale calității vieții urbane (în ciuda folosirii jargonului tehnic de către primii) pentru că reflecțiile și soluțiile lor sunt înțelese (și, de regulă, acceptate) de toată lumea.

Urmașă a urbanismului progresist, care a suscitât o critică radicală ce viza atât caracterul arbitrar al principiilor clasice ale urbanismului, cât și disprețul pentru realitățile concrete rezolvate doar la nivelul execuției, critica urbană dorește să reintegreze problema urbană în contextul ei global, plecând de la informații furnizate nu doar de specialiști, ci și de cetățenii simpli. „Ea [critica urbană] este opera unui număr de sociologi, istorici, economiști, juriști, psihologi aparținând, în principal, țărilor anglo-saxone, iar caracterul empiric și varietatea unghiurilor sub care a fost întreprinsă această critică, lasă să i se ghicească complexitatea (Choay, 2002, p. 59).

Desigur, problemele și (în parte) soluțiile avansate de critica urbană nu sunt chiar noi. Françoise Choay de exemplu și-a publicat cartea *L'Urbanisme, utopies et réalités* în 1965, iar studiile care explorează relația dintre etică și estetică în arhitectura durabilă, pentru a încerca să ilustreze modul în care expresia arhitecturală a clădirilor durabile (certificate ca atare) reflectă tendințele de sustenabilitate ale arhitecturii în cadrul unei paradigme în care tendințele estetice predominante și valorile etice de mediu se împletesc (Daugelaite, Grazuleviciute-Vileniske, 2021, p. 5), evident, nu au apărut spontan.

Cercetătorii au subliniat de multă vreme că fenomenului dezvoltării durabile îi lipsește încă un limbaj estetic nou, recunoscut și propriu esteticii sustenabilității. „Pe de altă parte, etica mediului, apărută la începutul anilor 1970, ca rezultat al căutării unei abordări mai respectuoase a mediului și a componentelor vii și ne-vii ale acestuia, s-a extins și asupra dimensiunii etice a arhitecturii, dezvăluind preocuparea cu privire la modul în care ne comportăm în mediul nostru iar, la rândul lor, conceptele emergente

de arhitectură rezilientă, restaurativă, regenerativă ș.a. evidențiază dorința specialiștilor de a reconecta locuitorii orașului cu natura, precum și de a dezvolta coeziunea socială” (Daugelaite, Grazuleviciute-Vileniske, 2021, p. 8).

Orașul frumos, orașul public, orașul social, adică literalmente orașul „urban”, este, desigur (cel puțin ca „ideal regulator” kantian), orașul viitorului, pe care, fie și doar în micro-intervențiile ei, îl vizează atât etica și estetica, cât și arta contemporană. „Și tocmai aceasta este oferta și provocarea artiștilor la adresa politicienilor, care, alături de regenerarea urbană arhitectural-patrimonializantă și estetic-culturală, trebuie s-o aibă în vedere și pe aceea, în același timp mai largă și mai profundă, propriu-zis politică, adică socială, a orașului pentru toți. Sau, cum spunea, cu o formulă devenită celebră, filosoful Henri Lefebvre, *a dreptului la oraș*” (Ghiu, 2016).

Acest „drept la oraș” al tuturor locuitorilor săi include dreptul (și chiar datoria) acestora la critica vieții de zi cu zi. Critica urbană a relevat faptul că experiența pe care o avem în lumea contemporană presupune un caracter de „obișnuință” care a început odată cu perioada industrială. „Această obișnuință este, de fapt, «mediul social al unei exploatare sofisticate și al unei pasivități atent controlate», care nu derivă doar din caracteristicile unui mediu urban, ci și din implicațiile acestui mediu, care delimitează momentele vieții și activitățile. Mediul urban a delimitat din și mai mult spațiile în care oamenii trăiesc și cele în care aceștia devin strict funcționali” (Chiribea, 2020).

Cu toate acestea, critica urbană nu-și propune să aducă o contribuție suplimentară la critica faptelor și nu este vorba despre a denunța încă o dată monotonia arhitecturală a noilor orașe sau segregarea socială care domnește în ele. Această critică caută semnificația însăși a faptelor pentru a evidenția rațiunile erorilor comise, rădăcina incertitudinilor și a îndoielilor pe care le ridică astăzi orice propunere de amenajare urbană. „Ținta analizei și criticii urbane o constituie așadar ideile care furnizează bazele urbanismului. Punctul de pornire critic nu mai este situația individului, ci aceea a grupării umane, a orașului. În interiorul acestuia, individul nu mai e o unitate interșanjabilă ca în modelul progresist; prin particularitățile și originalitatea sa, fiecare membru al comunității constituie, dimpotrivă, un element de neînlocuit al acesteia” (Daugelaite, Grazuleviciute-Vileniske, 2021, p. 13).

Prin critica urbană se pun astfel și bazele unei geografii umane critice, aptă să localizeze diferențele și variațiile în timp și spațiu care determină complexitatea fenomenului. Pentru că „producerea de spațiu nu este un produs secundar accidental al vieții sociale, ci un moment intrinsec comportamentului și structurii ei, și ca aceasta [geografia umană critică] să sesizeze diferența din punct de vedere politic și intelectual, este necesar ca ea să fie atentă la diferență” (Mihali, 2001, p. 107).

La urma urmelor, un demers propriu raționalismului critic, critica urbană nu face altceva decât să pledeze pentru un tip de cunoaștere participativă a obiectului propus a fi modificat/reedificat însă, ținând cont în egală măsură de nevoile comunității și ale indivizilor și de toată paleta de funcțiuni și servicii pe care le oferă orașul. „Este deci vitală înțelegerea intimă de către un urbanist a unui spațiu, prin aceasta înțelegând cunoașterea

resorturilor percepției locuitorilor asupra proiectului său. Aceasta este, în fond, baza unui urbanism pledant, care se pune în slujba comunității după următoarea regulă: *o intervenție urbană nu trebuie inițiată fără consensul comunității*, dar odată lansată intervenția, planul său trebuie respectat în integralitatea sa” (Boțic, 2014, p. 307-309).

(In)satisfacția locuirii urbane

Noile configurații ale orașului presupun noi provocări de care trebuie să ținem cont pentru a putea îmbunătăți situația populației în multe aspecte, în special în privința calității locuirii urbane și a satisfacției legate de aceasta, elemente care, alături de etica și estetica urbană și mentalitatea urbană, ne-au interesat cu precădere aici, pentru a vedea în ce măsură critica urbană poate aduce o schimbare radicală în aceste privințe, care să țină cont de toate problemele și componentele urbanității.

Desigur, asigurarea durabilității unui oraș trebuie să se concentreze pe rezolvarea unor probleme complexe care trebuie să includă de la început proiectarea spațiului public și articulațiilor sale în axe de continuitate fizică și simbolică, astfel încât acestea să integreze proiectele noi în orașul deja existent. O dată cu abordările transdisciplinare și interdisciplinare în vederea obținerii unei analize a spațiului public din perspective multiple, studiile urbane se îndreaptă spre o viziune integrativă, însușindu-și totodată perspectiva criticii urbane. „Acest tip de inițiativă urmărește identificarea diferitelor probleme pentru a avansa propuneri, prin analiza obiectelor și proceselor, care să profite de moștenirea existentă și care să poată stabili limite clare pentru creșterea necontrolată” (Calo, 2021, p. 14-15).

„Greaua moștenire” este resimțită întotdeauna mai acut de către simplii cetățeni. „Satisfacția cu locuirea are o valoare sub media europeană pe 2018 (7,5 față de 8). În timp, satisfacția față de locuire a crescut în România, din 2003, urmând un trend invers față de problemele de locuire raportate de populație, până în 2011. În valul din 2016 se înregistrează o ușoară scădere a satisfacției față de locuire (Tufă, 2018, p. 26). În plus, „chiar dacă România are un model de locuire caracterizat de stabilitate și schimbări reduse pe parcursul vieții și o rată mare a proprietății asupra locuinței, factorii de impact asupra satisfacției locuirii urbane trebuie căutați în calitatea slabă a locuirii: supraaglomerare, fond de locuințe deteriorat, supra-îndatorarea cu cheltuielile de locuire, calitatea mediului fizic (zgomot, poluare, trafic, deșeuri) etc.” (Tufă, 2018, p. 30).

Ținând cont de aceste aspecte și având în vedere că „după 1989 societatea bucureșteană intră într-o nouă etapă de (re)structurare, în care regulile „paternaliste” (comuniste) se diluează iar statul își dovedește treptat incapacitatea de a (re)aciona și soluționa; mai exact, se derobează sau ia decizii cu scop de protecție pe termen scurt și efecte negative pe termen mediu și lung” (Suditu, 2016, p. 339), este mai util să ne concentrăm asupra posibilității de creștere a satisfacției locuirii urbane, decuplate de la orice alte considerente care nu țin cont de realitățile prezente.

Așadar, interpunându-se în calea afirmării identității urbane, satisfacția legată de locuire este direct influențată de nivelul de integrare a eticii și esteticii urbane în

mentalitatea urbană (care în cazul bucureștenilor „este admirabilă, este sublimă, putem zice, dar lipsește [aproape] cu desăvârșire”), rămânând totodată cea mai fidelă diagnoză a calității vieții.

În societatea românească „pe fondul globalizării, atât problemele economice, cât și problemele noneconomice, respectiv culturale, în accepțiunea cea mai largă, schimbările de valori, schimbările de mentalități, schimbările în sfera muncii, schimbări de stiluri de viață, au lăsat tot mai puțin loc pentru manifestarea particularităților noastre culturale, geografice, istorice etc.” (Urse, 2008, p. 38). Ceea ce s-a întâmplat în România este un exemplu de context în care poate fi relansată cercetarea calității vieții, cu anumite particularități”. O astfel de relansare, cel puțin, la nivel urban își propune să facă critica urbană, care ține cont de faptul că „ficțiunea identității personale e mereu complice cu mitologia identității urbane. Identitatea personală și colectivă este potențată și deturnată în egală măsură de identitatea urbană. Și invers, se înțelege, într-un sincretism căruia nu trebuie să încetăm să-i analizăm eterogenitățile și stratificările, instrumentalizările și manipulările” (Ioan, Mihali, 2013, p. 26).

Dincolo de discuția despre așa-numitele „probleme urbane” merită să acordăm atenție întrebării ridicate de filosoful Henri Lefebvre (1901-1991) în celebra sa carte *La révolution urbaine*, apărută la Paris în anul 1970, care interoga orașele, în special orașele mari, în privința posibilității acestora de a face parte din soluție sau de a fi condamnate la a rămâne, mai degrabă, parte din problemă/probleme. „A discuta relevanța intelectuală și etico-politică a acestui tip de dezbatere legată de viața orașelor mari nu este constructiv decât, în cel mai bun caz, pentru o gândire radicală, așa cum este cazul marxismului” (Souza, 2020, p. 77-79).

Neputința ideologiilor de a rezolva problemele, altfel decât în teorie, reclamă o intervenție operațională care să țină cont de opinia tuturor părților interesate în rezolvarea acestor probleme, urmând coordonatele strategice ale dezvoltării durabile. Numai o astfel de abordare – cum este critica urbană în cazul de față – poate extrage măsurile necesare regenerării ansamblului fără a ignora vreun element.

(Schiță pentru o) Concluzie

Considerăm că din momentele de critică urbană, extrase din situația deplorabilă în care se află Capitala României, se desprinde o singură soluție radicală: adoptarea, prin referendum la nivelul Capitalei, a unui document care să fie respectat de toată lumea: Constituția Bucureștiului.

Aceasta ar urma să devină un izvor de drept pentru toate hotărârile Consiliului General al Municipiului București care, pe de o parte, vor trebui să impună norme de conviețuire urbană și sancțiuni severe pentru nerespectarea acestora și, pe de altă parte, să asigure unitatea soluțiilor imperative de regenerare urbană, inclusiv, prin exproprieri integrale în cazul parcelărilor care poluează atmosfera Capitalei, la nivelul tuturor simțurilor, incluzându-le aici, desigur, și pe cel etic și pe cel estetic (în refacere).

Nu am numit decât la final această soluție pentru că, în calitate de simplu cetățean, sunt contaminat de stilul senzaționalist al presei actuale care nu-și dezvăluie intențiile decât (poate) la finalul articolului. Puterea obișnuinței și a exemplelor de practică îndoielnică (inclusiv în scris) nu pot fi combătute cu succes decât prin informare și conștientizare asupra importanței adoptării de urgență a unor soluții serioase. Este singura șansă ca bucureștenii să accepte o intervenție de durată care să poată influența mentalitatea lor și să conducă la reducerea semnificativă a decalajului dintre realitate și năzuință.

Odată cu adoptarea Constituției Bucureștiului, locuitorii Capitalei ar intra în posesia unui instrument extrem de puternic, simplu și concis care pe termen lung va duce la cristalizarea unei mentalități urbane puternice și distincte. În plus, un astfel de document solemn va transforma orașul în bine și va crea o identitate specifică locuirii în București pe termen mediu, iar pe termen scurt îi va disciplina pe toți actorii spațiului urban și va crește satisfacția locuirii urbane în rândurile locuitorilor săi, indiferent de categoriile sociale din care aceștia provin. Totodată, introducerea educației urbane în școli, poate deveni un factor determinant în aducerea standardelor urbane cât mai aproape de (viitorii) cetățeni.

Ținând cont de opiniile cetățenilor simpli, specialiștii vor avea grijă să includă în Constituția Bucureștiului acele elemente fundamentale (fără a le copia din altă parte, desigur) care au făcut diferența în timp între spațiul urban și cel rural, între responsabilitate civică și delăsare, între civism și mahalagism, între un oraș care merită să fie admirat și iubit și unul neiubit, ajuns chiar să fie detestat.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

- Boțic, S., 2014, *Conjecturi urbane: raționalism critic în urbanism și arhitectură*, București, Editura Paideia.
- Choay, F., 2002, *Urbanismul, utopii și realități*, București, Editura Paideia.
- Costantini, E., 2019, *Capitala imaginară. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom.
- Crișan, R., 2004, *Reabilitarea locuirii urbane tradiționale*, București, Editura Paideia.
- Fanea-Ivanovici, M., 2013, „Revitalizarea urbană în contextul economiei creative și al dezvoltării societății creative” în *Economie teoretică și aplicată*, vol. XX (2013), no. 10 (587), pp. 61-66, București, Facultatea de Economie Tehnică și Aplicată, A.S.E.
- Giovannoni, G., 2016, *Orașele vechi și noul urbanism*, București, Editura Gemma.
- Ioan, A., Mihali, C., 2013, *Identitatea urbană: spectru, obsesie și politici*, București, Editura Paideia.
- Majuru, A., 2003, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, București, Editura Compania.

- Majuru, A., 2017, *Timpul orașului București: formarea orașului, istoria mahalalelor, mentalități, comportamente*, București, Editura Muzeului Municipiului București.
- Mihali, C., 2001, *Inventarea spațiului. Arhitecturi ale experienței cotidiene*, București, Editura Paideia.
- Popescu, T., 2013, *Estetica urbană*, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan.
- Suditu, B., 2016, *Bucureștiul în locuințe și locuitori de la începuturi până mai ieri (1945-1989)*, București, Editura Compania.
- Urse, L., 2008, „Calitatea vieții și cultura”, în *Calitatea vieții*, vol. XIX, nr. 1-2, 2008, pp. 33-51, București, Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții.

Resurse web / Web Ressources

- Alarcon, M.A., Clutter, M., 2018, „Empirical Urbanism”, în *Theories and Methods of Urban Design Lecture, Architecture and Urban Planning*, University of Michigan, pp. 62-71, <https://issuu.com/taubmancollege/docs/theories-and-methods-of-urban-design>.
- Alexe, M., 2010, „Influențe ale arealului cultural balcanic în comunicare”, în *Romanian Economic and Business Review*, vol. 1, nr. 2, București, pp. 214-222, Romanian-American University, https://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/cbccsr/2010-2/1.2_2010_Alexe_M.pdf.
- Andrews, J., 2017, „How urban psychology could radically transform city living”, în *Cities Today*, Cities Today Institute, 8.08.2017, <https://cities-today.com/the-city-in-mind-how-urban-psychology-could-radically-transform-city-living/>.
- Antohi, S., Majuru, A., 2021, „Apel la contribuții pentru Revista URBANITAS – Revistă de studii urbane integrate”, *Site-ul Muzeului Municipiului București, București*, <https://muzeulbucurestiului.ro/apel-la-contributii-pentru-revista-urbanitas-revista-de-studii-urbane-integrate-journal-of-integrated-urban-studies/>.
- Buiumaci, C.P., 2020, „Locuri ale memoriei în București”, în *Urbanitas, Revista de Studii Urbane Integrate*, nr. 1, 2020, București, Muzeul Municipiului București, pp. 353-384, <http://muzeulbucurestiului.ro/urbanitas.html>.
- Calo, G.E., 2021, „Urbanización, crecimiento residencial y abandono”, în *Crítica Urbana*, número 21, noviembre 2021, pp. 13-15, https://criticaurbana.com/wp-content/uploads/2021/11/04.-CU21_Calo.pdf.
- Chiribea, M., 2020, „Henri Lefebvre și revoluția urbană”, în *Marginalia. Idei, cărți, autori, interpretări, idiosincrasii intelectuale etc.*, 4 oct. 2020, <https://www.marginaliaetc.ro/henri-lefebvre-si-revolutia-urbana/>.
- Cicovschi, A., 2021, „Studiu pentru calitatea vieții și bunăstarea socială: România, pe ultimul loc în U.E.”, în *Adevărul*, 22 noiembrie 2021, https://adevarul.ro/economie/stiri-economice/studiu-calitatea-vietii-bunastarea-sociala-romania-ultimul-loc-ue-1_619b5bd75163ec4271d20cfa/index.pdf.
- Daugelaite, A., Grazuleviciute-Vileniske, I., 2021, „The Relationship between Ethics and Aesthetics in Sustainable Architecture of the Baltic Sea Region”, în *Sustainability*, 2021, 13, 2259. <https://doi.org/10.3390/su13042259>, pp. 1-15, <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/4/2259/html>.
- Dürr, E. și colab., 2020, „Urban ethics: Towards a research agenda on cities, ethics and normativity”,

în *City, Culture and Society*, November 2019, 20 (5-6): 100313, pp. 1-11, <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2019.100313>.

Edesio, F. (coord.), 2021, *Global Platform for the Right to the City*, Global Platform for the Right to the City (GPR2C), Barcelona, España, https://www.right2city.org/wp-content/uploads/2021/10/Right-to-the-City-Bien-Comun_EN_OK_alta.pdf.

Garnier, J.P., 2011, „Prefață” în Lewis Mumford, *La cité à travers l'histoire*, edit. Agone. Memoire sociale, Marseille, France, http://www.bldd.fr/ProductDocumentation/9782748901351_0.pdf.

Ghiu, B., 2016, „Orașul urban și „dreptul la oraș””, în *Sinteza* 29 aug. 2016, <https://www.revistasinteza.ro/orasul-urban-si-dreptul-la-oras>.

López, I.R.U., 2011, „Ética urbana. La construcción de un ethos ciudadano” în *Escritos*, Vol. 19, N. 42, Enero-junio 2011, pp. 123-142, Medellín, Colombia, <http://www.scielo.org.co/pdf/esupb/v19n42/v19n42a05.pdf>.

Maudlin, L., 2011, in „Bucharest Voted the Ugliest EU Capital”, June 27, 2011, *Tourism Review News*, <https://www.tourism-review.com/bucharest-is-reportedly-the-ugliest-eu-capital-news2833>.

Meyer, T., 2012, „Cultural Urbanism: Distinct Urban Places that Promote Social Interaction and Create Value”, in *SWA Group ULI 2012 Fall Meeting*, Denver, Colorado, <http://archive.uli.org/fallmeeting2012/wed/Culturalurbanism-ToddMeyer.pdf>.

Paetzold, H., Rollet, B., 2011, „Esthétique du design urbain”, in *Diogenes*, 2011/1-2 (n. 233-234), pp. 91-103 <https://www.cairn.info/revue-diogene-2011-1-page-91.html>.

Souza, M.L. de, 2020, „The city and the planet. Notes on utopias, dystopias and a complex relationship”, in *City. Analysis of Urban Change, Theory, Action*, volume 24, 2020 - Issue 1-2, pp. 76-84, <https://doi.org/10.1080/13604813.2020.1739907>.

Steuteville, R., „25 Great Ideas of New Urbanism”, in *Public Square: The Congress for the New Urbanism Journal*, 2018, <https://www.cnu.org/sites/default/files/25-great-ideas-book.pdf>.

Subhi Al-Qaraghuli, A., Shuker Al-Hinkawi, S., 2016, „Aesthetic Values of the Future Cities” în *Proceedings of 2016 2nd International Conference on Architecture, Structure and Civil Engineering (ICASCE'16)*, London (UK), March 26-27, 2016, https://www.academia.edu/24471407/Aesthetic_Vales_of_the_Future_Cities.

Tufă, L., 2018, „Calitatea locuirii”, în Precupețu I. (coord.), *Calitatea vieții în România în context european. Raport de cercetare*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, pp. 22-30, <http://www.iccv.ro/wp-content/uploads/2018/03/Raport-Calitatea-Vietii.pdf>.

Țigănaș, Ș., 2020, „Arhitectura și calitatea locuirii” în *Arena Construcțiilor*, 06.03.2020, pp. 22-23, <https://www.arenaconstruct.ro/arhitectura-si-calitatea-locuirii/?cn-reloaded=1>.

Vâlceanu, D.G., Zulaica, L., 2021, „Indicele calității locuirii – instrument de evaluare a calității locuirii urbane”, în *Urbanism. Arhitectură. Construcții*, vol. 3, nr. 4, 2012, Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Construcții, Urbanism și Dezvoltare Teritorială Durabilă URBAN-INCER, <https://core.ac.uk/download/pdf/26753423.pdf>.

Villani, A., 2016, „Arte e bellezza delle città: chi decide?” în *Casa della cultura*, Città Bene Comune, <https://www.casadellacultura.it/499/arte-e-bellezza-delle-citta-chi-decide->.

MORILE ÎN BUCUREȘTII SECOLELOR XVIII-XIX

Grina-Mihaela RAFAILĂ¹

Cuvinte-cheie: București; moară; apă; industrie; Dâmbovița.

Keywords: Bucharest; mill; water; industry; Dâmbovița.

Rezumat: Indiferent de zona în care trăiau, din cele mai vechi timpuri, oamenii aveau nevoie de un aliment de bază care să le asigure supraviețuirea: pâinea. Primul pas pentru obținerea acestui aliment era cultivarea unor soiuri de cereale, iar cel de-al doilea pas era prepararea făinii din care rezulta pâinea, obținută prin coacere într-un cuptor. Făina putea fi dobândită datorită unui mecanism tehnic pe care oamenii l-au folosit în funcție de condițiile locale, astfel încât au apelat la mori de apă, de vânt sau mori cu cai, iar mai apoi la mori cu aburi. Instalațiile bazate pe forța vântului sau cu tracțiune animală erau folosite atunci când resursa de apă atingea un nivel scăzut, cu precădere pe perioada verii sau când existau perioade de secetă.

Mori de apă au existat și în București, Capitala Țării Românești, într-un număr mai mic decât în zona rurală. Se poate vorbi, în acest caz, de prima formă de „industrie” locală, ce genera venituri consistente proprietarilor, care puteau fi domnitorul, boierii sau mănăstirile. Egumenii locașurilor de cult preferau să primească danie mai degrabă o moară de apă decât o suprafață de pământ.

Morile de apă care se întindeau în București pe marginea râului Dâmbovița sau pe cel al Colentinei apar în documente începând cu secolul al XVI-lea, însă, cu siguranță, vechimea lor era mai mare. Cea mai veche moară din oraș a fost situată în apropierea Curții Domnești, așa cum rezultă dintr-un act emis la 10 februarie 1630. Despre principalele mori care au existat în București vom afla mai multe informații în articolul nostru.

Abstract: Regardless of the area in which they lived, since ancient times, people needed a staple food to ensure their survival: bread. The first step in obtaining this food was to grow some varieties of cereals, and the second step was to prepare the flour from which the bread results, obtained by baking in an oven. Flour could be acquired due to a technical mechanism that people used depending on local conditions, so they resorted to water mills, windmills or horse mills, and then steam mills. Installations based on wind power or animal traction were used when the water resource reached a low level, especially during the summer or when there were periods of drought.

Water mills also existed in Bucharest, the Capital of Wallachia, in a smaller number than in rural areas. We can speak, in this case, of the first form of local “industry”, which

1. Muzeul Municipiului București, email: mhlrafaila@yahoo.com

generated consistent income to the owners, who could be the ruler, the boyars or the monasteries. The abbots of places of worship preferred to receive a donation of a water mill rather than land.

The water mills that stretched in Bucharest along the banks of the Dâmbovița or Colentina rivers appear in documents from the 16th century, but certainly their age was greater. The oldest mill in the city was located near the Princely Court, as stated in a document issued on February 10th, 1630. We will find more information about the main mills that existed in Bucharest in the present article.

Din cele mai vechi timpuri, oriunde s-ar fi stabilit oamenii, pe lângă celelalte merinde, cel mai important aliment era pâinea, obținută din făina diferitelor cereale. Însă, pentru acest lucru, oamenii zdrobeau semințele cu ajutorul a două pietre, astfel încât prin frecare reușeau să obțină o făină de care erau mulțumiți, deși era mai mare decât cea consumată în zilele noastre. În funcție de timp, condiții și nevoi, locuitorii orașelor s-au folosit de *mori de apă*, de *vânt* sau *mori cu cai*. Ultimele două tipuri au fost introduse și din cauza faptului că morile care utilizau forța motrice a apei aveau un timp limitat de funcționare, doar pe perioada verii și atunci când nu existau perioade de secetă.

Și în București au existat asemenea instalații al căror număr, mai mic decât în zona rurală, s-a aflat în strânsă legătură cu numărul celor care populau orașul. Erau de diferite mărimi în funcție de numărul pietrelor de măcinat și de roțile mișcate de curentul de apă. În același timp, ele au reprezentat și prima formă de *industrie* locală, care aducea venituri destul de consistente proprietarilor – domniei, boierilor sau mănăstirilor. Egumenii și călugării așezămintelor monastice preferau, atunci când cei fără urmași își dăruiau bunurile pentru veșnica pomenire a sufletelor, mai degrabă asemenea instalații decât vreo moșie aducătoare de venituri îndestulătoare, aflată într-o zonă prosperă a țării, dar la care era mai greu de ajuns (Lahovari, 1898, p. 682). Dintre mănăstirile deținătoare de mori se numărau așezămintele de la Radu Vodă, Mihai Vodă, Sf. Sava, Cotroceni, Văcărești ș.a., la care se adăugau cele deținute de boierii Șerban Cantacuzino sau Preda Pârșcoveanu (Panait, 1992, p. 48).

O adevărată podoabă a râului care străbătea Capitala, morile pot fi urmărite documentar abia din secolul al XVI-lea, când înscrisurile menționează existența unor asemenea instalații, așezate, de obicei, pe cursul direct al Dâmboviței și al Colentinei. Când acest lucru nu se putea realiza din cauza iminentelor inundații, acestea erau așezate pe *iazuri*, care nu însemnau altceva decât devierea unei părți din apa râului, atât cât era necesar pentru a pune în mișcare pietrele morii respective.

Cea mai veche moară atestată documentar în interiorul orașului a fost cea de la Ciutărie, aflată în apropierea Curții Domnești și a Bisericii Domnița Bălașa, făcută de către Dobromir banul, înainte de anul 1587, așa cum reiese din actul ce poartă data de 10 februarie 1630 (Potra, 1990, p. 280), când aceasta a fost dăruită călugărilor de la mănăstirea ce purta hramul Sf. Troiță (Radu Vodă) (Lahovari, 1898, p. 681). Cu siguranță au mai fost și alte asemenea instalații, care, din păcate, nu au fost consemnate în scris.

La 1678, moara Vlădichii, existentă în apropierea Bisericii Sf. Elefterie, dispunea de șase roți, hambare, pivnițe, odăi de locuit și prăvălie (Ofrim, 2007, p. 232). O reparație a acesteia este cunoscută în timpul arenzii lui Costea și Dima, la dispoziția cărora s-au aflat și „25 de țigani care să lucreze cu mâinile și să dea ajutor la prefacerea zăgazului” (Don, 1969, p. 488), după cum rezultă din actul datat la 1 februarie 1805. A fost desființată abia după anul 1864, când apele Dâmboviței au acoperit mai multe mahalale bucureștene.

Între anii 1730 și 1740, pe teritoriul orașului București existau 5 mori, cu 18 roți (Olteanu și Șerban, 1969, p. 264), care aparțineau Mitropoliei și mănăstirilor mai importante, deținătoare de proprietăți în jurul râului ce străbătea Capitala – Radu Vodă, Mihai Vodă, Sf. Sava și Cotroceni.

Pentru buna lor funcționare, proprietarii supravegheau ca debitul de apă să fie permanent constant. Complexul unei astfel de instalații cuprindea – clădirea morii cu toate instalațiile aferente, scocurile morii, una sau mai multe roți cu propriul ax, pietrele de moară, ce erau aduse din regiunile de munte, confecționate la comandă de către meșteri pietrari, sitele, temeele grătarului, verghiile, babele, covețile, lăturoiul, fiarele etc., așa cum reiese dintr-un act din 8 martie 1702 (Cebuc, 1968, p. 251). Documentele vremii consemnează și nume de meșteri, ca de pildă – *Stan meșter de la morile Mănăstirii Radului Vodă*, *Ilie meșter de la morile Mănăstirii Cotroceni* și *Vasile meșter de la dumnealui Șerban comis*, care sunt amintiți într-un act din 16 noiembrie 1699, când sunt chemați să potrivească cele patru vaduri de moară aparținând lui Preda clucer, Mănăstirilor Mihai Vodă, Sf. Caterini (Ecaterina) și Sf. Ioan pentru a „umbla una ca alta” (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Cotroceni*, pachet I/44).

Nu întotdeauna morile puteau funcționa din cauza debitului mic al apei sau pe timp de iarnă, când râul Dâmbovița îngheța, astfel că s-a apelat și la construcția de mori cu tracțiune animală, îndeosebi cu cai. Abia prin documentul din 27 noiembrie 1793 (Urechia, 1893, tom. V, pp. 304-307 și Potra, 1982, pp. 386-387), emis de către Alexandru Constantin Moruzi, s-a cerut egumenilor și epistaților celor 14 mănăstiri – Radu Vodă, Mihai Vodă, Sf. Ioan, Sărindar, Sf. Ecaterina, Arhimandritului (Sf. Apostoli), Sf. Spiridon Vechi și Nou, Greci, Zlătari, Stavropoleos, Văcărești, Cotroceni și Mărcuța, închinată și neînchinată, să-și construiască în cel mai scurt timp câte o asemenea instalație, prin care să se asigure aprovizionarea continuă a locuitorilor cu făină. Termenul de execuție era fixat la 20-25 de zile, iar cei care se dovedeau îndărătnici urmau să fie aduși la domnie prin ordinul epistatului Agiei. În același timp, un boier epitrop a fost trimis în județul Dâmbovița pentru a aduce, în care închiriate, toate pietrele de moară ce se găseau la acel moment și, totodată, să lase comandă pentru încă 10 perechi de pietre care să fie gata cât mai curând posibil. În anul următor, la 22 ianuarie, același domn a poruncit boierilor Epitropiei obștei să achite costul celor două mori existente la capul Podului Mogoșoaiei, care erau gata deja. Acestea urmau a fi date cu chirie, iar sumele încasate trebuiau să fie consemnate în catastif și în condica de venituri ale Epitropiei (Urechia, 1893, tom. V, p. 305).

La 2 octombrie 1803, Constantin Vodă Ipsilanti a poruncit tuturor mănăstirilor din București să aibă câte o moară cu cai, care să fie gata în cazul producerii unor inundații sau în timpul iernii, ordin care a fost repetat ceva mai târziu și din cauza inundației din 1805, când este posibil ca morile de apă să fi suferit pagube însemnate (Stan, 1971, p. 303). Acestea trebuiau să fie toate la fel și de aceeași dimensiune – 3 stj. și jumătate în lungime și lățime, iar pentru construcție se folosea următorul material – 10 podini lungi de 4 stj.; 20 de stâlpi de un stj. și un sfert; 40 de grinzi pentru paiante și cosaci, lungi de 2 stj.; 20 de căpriori lungi de 3 stj.; 150 de lațuri; 900 de scânduri de Focșani pentru înveliș; 250 de scânduri de mijloc, de Câmpulung, pentru zidurile pereților de ștroborât; 30 de ocale de piroane; 1.000 de cuie de laț; 7.000 de cuie pentru învelitoare; 2.500 de cuie pentru zidurile pereților de ștobăreală, 100 de ocale de fier lucrat; 10 colaci de 4 palme; 4 stinghii pentru piatră; 2 lemne la fus unde se leagă calul; 10 lemne groase care se pun deasupra fusului și felinarului, lungi de 6 palme; 10 scânduri pentru cutia unde se învârteste piatra și curge făina și unde se pune grâul; 300 de lemne de corn pentru cuie de roată, așa cum rezultă din documentul emis la 12 decembrie 1828 (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Cotroceni*, pachet CXI/56 și Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/46). Și egumenului de la Mănăstirea Mărcuța i s-a cerut, la 3 decembrie 1828, să construiască, din veniturile așezământului pe care-l păstorea, o moară cu cai la care să se macine „bucate pentru oștiri”, dar și pentru a se asigura hrana locuitorilor „politei atunci când s-ar întâmpla scăderea apei sau a înghețării ei pe timpul iernii” (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/44). Acest lucru era valabil și pentru așezământul monastic de la Cotroceni (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Cotroceni*, pachet XCIII/102). La doar câteva zile, Spătăria a cerut egumenului de la Mărcuța să se prezinte, personal, „a doua zi, la trei ceasuri din zi de dimineață”, sau să-și trimită vechilul pentru „pricina morilor cu cal” (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/45). Abia la 23 martie anul următor a fost încheiată întocmeala construirii morii solicitate de către autorități, care trebuia să fie finalizată până la sfârșitul lunii august. În act este precizată cantitatea de materiale necesare pentru construcția propriu-zisă a morii și a stăvilarului, costul final fiind de 2.600 de taleri, mai puțin „roatele și cuiele”, care trebuiau asigurate de către mănăstire (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/50).

La 19 decembrie 1829, s-a început lucrul la moara cu un cal, de lângă hanul mănăstirii, aflat în apropiere de Beilic, când pitarul Neculi meimarbaș s-a angajat în fața egumenului, Pahomie protosinghel, „cu toate ale dumnealui lemnărie, fierărie, dulgherie, până la cel mai mic lucru”, mai puțin pietrele pe care era datoare mănăstirea să le asigure, iar meșterul „cu oamenii dumnealui să le așeze la locul lor”, suma întregii lucrări ridicându-se la 2.190 de taleri (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/47). Documentele vremii arată că această moară avea o capacitate mare întrucât casa morii găzduia în incinta ei nu numai moara propriu-zisă, ci și grajdul cailor și locul destinat celui care răspundea de paza instalației (Stan, 1971, p. 305).

Unele dintre aceste instalații de morărit au fost reparate câțiva ani mai târziu de către Fredelig Gaer, așa cum rezultă din înscrisul dat Sfatului orășenesc la 25 septembrie

1835, prin care contractantul s-a angajat pentru 12.000 de lei a „le aduce în stare ca pe vreme de 24 ceasuri să macine fieșcare [...] câte ocă 350 de grâu” (Cojocaru, 1958, pp. 559-560). Totodată, la 12 octombrie, Departamentul din Lăuntru s-a adresat Agiei pentru a se porunci fiecărui „casnic proprietar” să dețină câte o râșniță „spre întâmpinarea unui asemenea rău” provocat de secarea „cu totul a multe râuri și ape”, cât și „cu prilejul neobișnuitului frig ce au început” (Cojocaru, 1958, pp. 560-561).

În răstimpul scurtului conflict militar ruso-otoman (1828-1829), trupele ruse au procedat la desfacerea acestor instalații de măcinat în vederea folosirii materialului la construcția unor poduri de vase, astfel că orașul a fost nevoit să îndure lipsa făinii atât de necesară pentru hrana cea de toate zilele (Berindei, 1963, p. 187). În perioada regulamentară, evidențele scriptice relevă faptul că în București existau 8 mori cu cai la 1832, pentru, ca doi ani mai târziu, numărul lor să ajungă la 10, fiind instalate câte una la principalele așezăminte monastice din oraș (Olteanu și Șerban, 1969, pp. 358-359).

Mănăstirile erau miluite de către voievodul țării cu dreptul de a-și ridica moară în apa Dâmboviței, pe loc domnesc, așa cum se poate vedea și în actul din 25 august 1692 (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXV/1) sau din 4 martie 1742 (S.A.N.I.C., Fond *Mitropolia Țării Românești*, pachet CCXLVIII/3), concomitent cu angajamentul de a se asigura buna sa funcționare, astfel încât să nu se înece celelalte mori deja existente (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet XCIX/1), fapt care nu s-a respectat întocmai (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Cotroceni*, pachet I/42 și 43). Nu o dată, s-a întâmplat ca egumenii mănăstirilor să se plângă domniei de încălcarea locurilor din apropierea acestora de către diverși mahalagii veniți să macine grâu la mori (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXV/3) sau de neplata, la vreme, a chirii datorate (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXXX/1-9), după cum s-a petrecut în cazul morilor de la Foișor și din Țigănie. În această situație, plângerile reciproce și judecățile s-au extins pe mai mulți ani, ajungându-se ca Mănăstirea Radu Vodă să-și rezolve spinoasa chestiune chiar cu urmașii chiriașului (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXVIII/1-18). Se întâmpla, deseori, ca la ieșirea din arendă, fostul chiriaș să fie acuzat de către proprietar de faptul că a lăsat moara în „proastă stare, dărăpănată și nechivernisită” (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXVIII/3), motiv pentru care erau necesare noi reparații sau chiar de reconstrucție, pentru a mai putea funcționa ceva timp și, implicit, să aducă un venit destul de consistent deținătorului. Uneori, reparațiile intervenite în perioada de arendă erau rezolvate de către arendaș cu scăderea sumei meremetului (reparație – subl. n.) întreprins din suma convenită proprietarului, fie arendașului i se returna de către mănăstire suma cheltuită (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXVIII/8).

Plătite în avans, sumele de închiriere ale morilor, la care se adăugau deseori și câte o cârciumă de zid cu pivniță, variau între 600 de taleri (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet XII/2) și 800 de taleri (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet XII/3), ajungându-se chiar și la suma de 24.000 de taleri pentru 8 ani de arendă (S.A.N.I.C.,

Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXVIII/2). Se mai întâmpla ca moara arendată să fie scoasă de sub contract pentru a fi dată altui *mușteriu* ce oferise mai mult. De pildă, la 26 noiembrie 1832, vechilul Mănăstirii Mărcuța a cerut egumenului Pahomie protosinghel să i se permită „arendarea morii de lângă mănăstire pentru a nu-l pierde pe mușteriu”, care oferise 1.000 de lei pe an, cu 200 de lei mai mult decât în anul precedent (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet XII/3). Mănăstirile au primit din partea domnilor dreptul de a ține slugi și morari pentru morile lor din București, care „să fie de ajutor și de poslușanie”, fiind scutiți de plata haraciului sau a altor dări care ar mai ieși de la vistierie în timpul anului (S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet XXXI/26).

Cauza producerii deselor revărsări ale Dâmboviței revenea atât morarilor care împiedicau cursul de apă cu zăgazurile instalațiilor de măcinat, cât și numărului prea mare al celor existente. Alte cauze au fost determinate de șanțurile săpate în amonte pentru scurgerea prisosului de ape spre râurile Colentina și Ilfov care erau colmatate, cât și alte instalații înființate fără autorizație (Vătămanu, 1973, p. 205). Cum acest meșteșug a ajuns la un anumit stadiu de specializare, cei care îl practicau erau obligați să participe și la executarea altor lucrări, ca de pildă la cele legate de construirea podurilor peste Dâmbovița, întrucât erau singurii capabili să rezolve asemenea probleme.

Într-o măsură mai mică, măcinatul cerealelor era asigurat și de morile de vânt, a căror funcționare era posibilă numai în afara orașului, fie în locuri despădurite, fie pe dealuri înalte, care s-au aflat în proprietatea unor particulari și deserveau nevoile locuitorilor din jur, întrucât erau niște instalații destul de rudimentare. Se pare că domnul Nicolae Mavrogheni a poruncit pe la 1787 construcția la Capul Podului (Piața Victoriei) a trei mori de vânt, care funcționau cu 5 pietre de moară (Ionescu, 1966, p. 85). A fost identificată doar o asemenea instalație, în dreptul havuzului din fața ctitoriei sale, care dispunea de un turn înalt de zid și piatră (Popescu-Lumină, 2007, p. 169-170). A dăinuit până în 1831, când instalația a fost înlăturată întrucât împiedica amenajarea vestitei Șosele, ce a devenit un loc preferat de preumblare a protipendadei bucureștene (Tătăram, 1992, pp. 27 și 29). La începutul secolului următor, au fost înființate alte asemenea instalații pe Dealul Piscului și al Văcăreștilor, care au funcționat și în perioada regulamentară (Olteanu și Șerban, 1969, p. 359).

După anul 1848, s-a pus tot mai insistent problema înființării unei mori cu aburi de către municipalitate, care să îi concureze pe brutarii bucureșteni. În acest scop, a fost prevăzută suma de 2.000 de lei, pe care Departamentul din Lăuntru trebuia să o folosească la cumpărarea mașinilor pentru moara cu vaporii. În anul 1856, a fost constituită o comisie în acest sens care a purtat negocieri cu francezul Durand. La 6 februarie a fost încheiat un jurnal, întărit de ofisul cu data de 6 martie, prin care erau specificate condițiile – Durand obținea un privilegiu de exclusivitate pe 12 ani; moara trebuia să aibă 12 perechi de pietre și o producție de 20-25.000 de ocale de făină în 24 de ore; brutăria trebuia să producă 4.500 de ocale de franzelă și 4.000 de ocale de jimbă pe zi, iar stabilimentul trebuia să intre în funcțiune în jurul datei de 1 iunie 1858 (Berindei, 1963, p. 172). Din păcate, acest proiect

nu s-a materializat. Între timp, casa Martinovici și Asan a anunțat, în martie 1857, că „a pornit lucrarea fabricii de făină cu vapor”, ce luase ființă încă din anul 1853. Transportul mașinii cu aburi, produsă de Casa Siegel din Viena, a durat aproximativ 4 săptămâni din cauza drumului accidentat, cât și a greutății instalației, deoarece numai cazanul cântărea 7.000 de kg. Temători că focul le-ar arde făina, brutarii nu au vrut să macine la noua mașinărie, însă geroasa iarnă din anul 1854, care a paralizat morile de pe Dâmbovița, i-a convins de efectul benefic al instalației. Cu toate acestea, noua invenție nu a putut asigura cantitatea de făină necesară pentru consumul populației bucureștene și nu numai.

În toamna anului 1859, municipalitatea s-a aratat interesată de înființarea unei mori cu aburi după modelul celor din Franța. Mai întâi, Teodor Mehedințeanu a propus înființarea unei mori mecanice cu aburi, împreună cu „frământătoare și cuptoare”, cu o capacitate de 20-25.000 de ocale de pâine pe zi, ofertă care însă a fost respinsă de către guvern. La jumătatea anului 1860, municipalitatea a acceptat, în schimb, propunerea francezului Déal, care a obținut o concesiune pe 15 ani, concretizată prin cele două acte din 2 și 26 septembrie (Berindei, 1963, p. 173), dar care nu s-a materializat din pricina nesianzității. La 28 august 1862, a fost încheiat un contract cu E. Grant pentru aducerea și instalarea morii dorite. Totuși, în București este menționată pentru anul 1862 moara lui N.T. Olmazu (*Istoria orașului București*, 1960, p. 274).

Cum proprietarii de mori și de case de pe malurile Dâmboviței nu au pus în practică, de bunăvoie, solicitarea Primăriei din 1861 de a se dărâma toate clădirile ce împiedicau cursul firesc al apei, Consiliul comunal a decis „desființarea zăgazurilor acelor mori [...] spre a se înlătura în acest mod inundațiunea ce dânsle cauzează orașului” (*Istoria orașului București*, 1960, pp. 301-302). Cu toate aceste firave măsuri, în anul 1864, Capitala a fost silită să asiste la *marea inundație*, când mai multe mahalale au fost cuprinse de ape, iar domnitorul Unirii Principatelor Române de la 24 ianuarie 1859, Alexandru Ioan Cuza, însoțit de dr. Carol Davila, s-a aflat în mijlocul sinistraților, după cum ne înfățișează o gravură a lui Theodor Aman. Inundațiile din primăvara anului următor au marcat sfârșitul oficial al pitoreștilor stabilimente de morărit de pe cursul râului care străbătea Bucureștii prin *Legea pentru desființarea morilor de pe Dâmbovița*.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

S.A.N.I.C., Fond *Mănăstirea Cotroceni*, pachet I/42-44; pachet XCIII/102 și pachet CXI/56; Fond *Mănăstirea Mărcuța*, pachet I/44-47; pachet I/50 și pachet XII/2 și 3; Fond *Mănăstirea Radu Vodă*, pachet LXV/1; pachet LXV/3; pachet LXVIII/1-18; pachet LXXX/1-9; pachet XCIX/1 și pachet XXXI/26 și Fond *Mitropolia Țării Românești*, pachet CCXLVIII/3.

- Cojocaru, I., 1958, *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800-1850)*, vol. II, București, Editura Științifică.
- Lahovari, G.I., 1898, *Marele Dicționar Geografic al României*, vol. I, fasc. I^a, București, Stab. Grafic J.V. Socecă.
- Potra, G., 1982, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, Editura Academiei R.S.R.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

- * * * *Istoria orașului București*, 1960, red. resp. Fl. Georgescu, București, Muzeul de Istorie a Orașului București.
- Berindei, D., 1963, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459-1862)*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Cebuc, Alex., 1968, „Aspecte privind dezvoltarea instalațiilor de morărit de pe râul Dâmbovița din raza orașului București de la primele mențiuni documentare și până în deceniul al șaptelea al sec. al XIX-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. VI, București, Muzeul de Istorie a Orașului București, pp. 249-259.
- Don, I., 1969, „Construcția morilor de apă în Țara Românească în epoca medievală”, în *Cumidava*, vol. III, Brașov, pp. 485-494.
- Ionescu, Șt., 1966, „Orașul București în timpul domniei lui Mavrogheni (1786-1789)”, în *M.I.M.*, vol. IV, București, Muzeul de Istorie a Orașului București, pp. 69-86.
- Ofrim, Alex., 2007, *Străzi vechi din Bucureștiul de azi*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas.
- Olteanu, Șt. și Șerban, C., 1969, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Panait, dr. Panait I., 1992, „Orașul București în timpul domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu”, în *B.M.I.M.*, vol. XI, Muzeul de Istorie a Municipiului București, București, Editura Museion, pp. 46-67.
- Popescu-Lumină, Col., 2007, *Bucureștii din trecut și de astăzi*, București, Fundația culturală „Gh. Marin Speteanu”.
- Potra, G., 1990, *Din Bucureștiul de ieri*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Stan, M., 1971, „Morile cu cai din București în secolul al XIX-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. VIII, Muzeul de Istorie a Municipiului București, București, pp. 302-307.
- Tătăram, M., 1992, *Prin Bucureștiul iubit*, București, Editura Țara Noastră.
- Urechia, V.A., 1893, *Istoria Românilor*, tom. V, București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”.
- Vătămanu, N., 1973, *Istorie bucureșteană*, București, Editura Enciclopedică Română.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Mănăstirea Mihai Vodă la 1794, aquaforte de W. Wats după L. Mayer (A.C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*).

Figure 1. Mihai Vodă Monastery in 1794, aquaforte by W. Wats after L. Mayer (A.C. Corbu, *Old Bucharest. Iconographic documents*).

Figura 2. Moara lui Asan, înființată în anul 1853, prima moară cu aburi din București (*Istoria orașului București*).

Figure 2. Asan's Mill, founded in 1853, the first steam mill in Bucharest (*History of Bucharest*).

Figura 3. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și dr. Carol Davila prin Bucureștii inundați de Dâmbovița în martie 1864 (*M.M.B., Colecția Tipărituri și Imprimate*).

Figure 3. Prince Alexandru Ioan Cuza and Dr. Carol Davila through Bucharest flooded by Dâmbovița in March 1864 (*M.M.B., Prints and imprints Collection*).

Figura 4. Marea revărsare a Dâmboviței din martie 1865 (*M.M.B., Colecția Tipărituri și Imprimate*).

Figure 4. The great outpouring of Dâmbovița in March 1865 (*M.M.B., Printes and imprints Collection*).

Figura 1. Mănăstirea Mihai Vodă la 1794, aquaforte de W. Wats după L. Mayer (A.C. Corbu, *Bucureștii Vechi. Documente iconografice*).

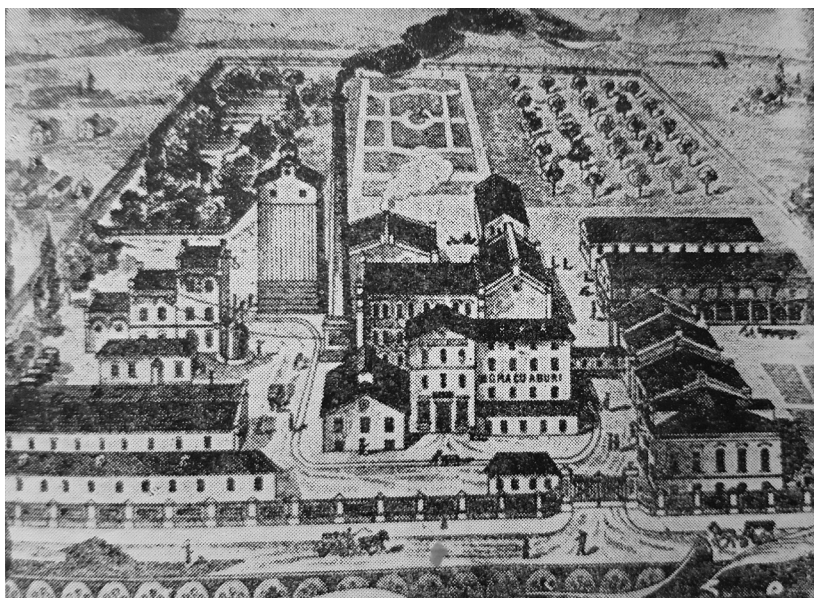

Figura 2. Moara lui Asan, înființată în anul 1853, prima moară cu aburi din București (*Istoria orașului București*).

Figura 3. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și dr. Carol Davila prin Bucureștii inundați de Dâmbovița în martie 1864 (M.M.B., Colecția *Tipărituri și Imprimare*).

Figura 4. Marea revărsare a Dâmboviței din martie 1865 (M.M.B., Colecția *Tipărituri și Imprimare*).

PERSONAJE STRADALE ALE VECHILOR BUCUREȘTI

Andreea MÂNICEANU¹

Cuvinte-cheie: coșari; vânzători ambulanți; muzicanți stradali; negustori; București interbelic.

Keywords: chimney sweepers; street vendors; street musicians; merchants; Interwar Bucharest.

Rezumat: *Articolul de față aduce în prim-plan aspecte ale vieții personajelor stradale ale vechiului București, precum și importanța acestora în spațiul bucureștean. Reprezentanți ai unor meserii dispărute astăzi din peisajul urban al Capitalei, aceștia au avut un rol social esențial, căci îndrăgiți de locuitorii orașului, au fost integrați cu ușurință de lumea bucureșteană. Amintirile despre prezența acestora pe străzile Bucureștiului sunt pline de nostalgie, căci readuc la viață o parte plină de farmec a istoriei orașului.*

Abstract: *This article brings to the forefront aspects of the life of the street characters of the old Bucharest, as well as their importance in Bucharest. Representatives of some trades that no longer exists the urban landscape of the Capital, used to have an essential social role. Loved by the inhabitants of the city, they were easily integrated in the world of Bucharest. The memories about their presence on the streets of Bucharest are full of nostalgia, as they bring back to life a charming part of the city's history.*

Incontestabilul spectacol al străzilor vechilor București oferit de negustorii ambulanți sau muzicanții stradali a rămas până astăzi o amintire definitorie în ceea ce privește pitorescul orașului de altădată. Fie că vorbim de sacagii, bragagii, chivuțe, florărese, coșari sau diverși vânzători ambulanți, toți aceștia au fost indispensabili vieții cotidiene a secolelor trecute, căci fără serviciile lor viața bucureștenilor ar fi fost mult mai grea.

Printre cele mai importante personaje stradale ale orașului de odinioară au fost sacagii, căci până la mijlocul secolului al XIX-lea, când au început primele lucrări de dotare a orașului cu rețele de canalizare, Dâmbovița a fost principala sursă de alimentare cu apă a bucureștenilor, de unde și versurile cântecului: „Dâmboviță, apă dulce / Cin' te bea, nu se mai duce” (Bilciurescu, 1945, p. 39).

Apa Dâmboviței nu era însă atât de „dulce”, cum frumos scria vienezul Eric Winterhalder, curgând adesea noroioasă și murdară, bucureștenii folosind-o nu numai pentru băut sau treburile gospodărești, cât și pentru scăldat sau adăpatul animalelor

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: andreea_maniceanu@yahoo.com

(Georgescu, Cebuc, Daiche, 1966, p. 6). „Cu cât te apropiai de Dâmbovița, cu atât se înmulțeau căsuțele cu balcoane, cu podoabe ce le da o înfățișare maurescă. Și apoi Dâmbovița [...] da atunci privirii scene de o voiciune să transporte pe un pictor ori pe un poet. Lumea se îmbulzea amestecată în același noroi, copiii umblau prin ea strigând veseli, țigănuși goi se vârau până în gât, sacagiii își băgau caii, intrând și ei în apă până peste genunchi, spre a-și umple sacalele. Și unde era mocirla mai adâncă se vedeau mișcându-se niște forme, corpuri cenușii, pleșuve pe jumătate ca niște spinări de hipopotam, capete numeroase cu coarne groase și aduse spre ceafă, boturi negre ce luceau la soare: erau bivoli [...]” (Moisil, 1932, p. 47).

Sacagiii, numiți și „apari” sau „distribuitori de apă”, au făcut parte din viața orașului începând cu secolul al XVII-lea, când aproape toți bucureștenii întrebuițau apă adusă de aceștia, contra cost, cu sacalele din Dâmbovița (Georgescu, Cebuc, Daiche, 1966, p. 7). Aceștia puteau fi văzuți de dimineața până seara umblând pe ulițele și străzile orașului, însoțiți de un biet cal costeliv ce ducea agale butoiul mare de apă așezat pe două roți. „Din zorii zilei, bucureștenii cari nu cunoșteau încă binefacerea apei curente la domiciliu erau treziți de strigătul: «Ap, ap, apaoor!» al sacagiului, care venea cu butoiul cu apă la domiciliu. Apa pe care erau siliți să o bea bucureștenii nu era din cele mai potabile. Sacagiii o aduceau din Dâmbovița, de la Ciurel și alte locuri, unde gârla era relativ mai curată. Apa era păstrată în butoaie și i se punea piatră acră să se curețe” (*Ilustrațiunea Română*, 9 noiembrie 1938, p. 3). „Cine voia apă de fântână o lua de la Filaret, din fântâna Cantacuzino [...]. Erau pe atunci sacagii speciali cari vindeau apă de fântână. Sacalele de apă purtau ca semn distinctiv un pai de papură” (*Gazeta Municipală*, 25 ianuarie 1942, p. 1).

În ceea ce privește prețul cu care apa era vândută, „Orânduiala sacagiilor” din 12 august 1842 prevedea că „slobod este fieștecarea a se neguțători cu vânzarea apei în Capitală cu prețul ce se va putea învoi cu doritorii, lăsând acest preț a-l hotări concurența” (Georgescu, Cebuc, Daiche, 1966, p. 11). Despre acest lucru, într-un articol al revistei *Realitatea Ilustrată* din vara anului 1930, întâlnim detalii referitoare la faptul că „apa de la pompă”, adică de la un fel de „rezervor de apă sălcie, care curgea prin tuburi de tinichea ruginită, în sacalele formate dintr-un butoi obișnuit, pe două roate mari”, se vindea cu cinci parale două donițe, lucru ce a atras nemulțumirea clienților ce voiau să dea o singură para pe o doniță de apă. „Sacagiul făcea speculă, vindea în oraș numai 2 donițe cu 5 parale. Din cauza aceasta avea dese certuri cu cetățenii, care au luptat mult ca să aibă de la primărie ca donița să se vândă cu o para – adică 5 donițe, în loc de 2, pentru 5 parale [...]. A fost o bătălie eroică, între clienți și sacagii, pentru o para!” (*Realitatea Ilustrată*, 21 august 1930, p. 3).

Pe lângă vânzarea apei, printre sarcinile sacagiilor se afla și aceea de a ajuta la stingerea incendiilor, fiind prezenți la locul izbucnirii focului cu sacalele pline cu apă (Georgescu, Cebuc, Daiche, 1966, p. 7), așa cum găsim amintit și în relatările istoricului George Potra despre hanurile bucureștene, incendiile în aceste locuri declanșându-se adesea cu ușurință. „La 30 ianuarie 1871 un incendiu a izbucnit în Hanul cu Tei care ar fi putut distruge clădirea și mărfurile de valoare din prăvăliile lui. Datorită însă zelului

cu care au activat pompierii, sacagiii de serviciu în acea noapte, și organele de poliție, focul a putut fi stins fără prea multă pagubă. Drept mulțumire, neguțătorii din acest han (Costache Panaiot, Theodor Athanasiu, Anghel Nedelcovici, A. Zahariadis și Nicolae Christu) au trimis Ministerului de Interne suma de 140 de galbeni spre a fi distribuită pompierilor și sacagiilor care au activat în acea noapte” (Potra, 1985, p. 184).

Un alt rol important al sacagiilor era reprezentat de udatul străzilor, despre care contractul încheiat de corporația sacagiilor din Capitală cu Sfatul orășenesc, cu privire la udatul Podului Mogoșoaiei și Șoselei Kiseleff în perioada 26 aprilie-15 septembrie 1853, amintește următoarele: „Ne îndatorăm a uda partea străzii Mogoșoaiei de la palatul vechi înainte în sus, Șoseaua Kiseleff, până la proprietatea d-lui logofăt Arghiropol, precum și ulița ce merge din a Mogoșoaiei cu începutul din dreptul localului cancelariei d-lui consul al Rusiei spre casele răposatului Vilara, până la proprietatea d-lui logofăt Dimitrie Fălcoianu; udatul va fi în toate zilele, o dată pe zi, în afară de zilele cu ploaie” (Ciachir, 1965, p. 202).

Sâmbăta, sacagiii împărțeau apă de pomană celor nevoiași, din milostenia rudelor celor răposai. „Pe vremea aceea mai era obiceiul ca la sorocul parastaselor să se împartă apă celor lipșiți. În scopul acesta oamenii plăteau sacagiului prețul apei, puneau o lumânare aprinsă pe fundul donicioarei de la gura de sus a butoiului și-l trimitea apoi prin mahala, să împartă apa pe la curțile săracilor cari alergau cu câte o doniță, la strigătul sacagiului «Are aop’!... Apă de pomană, aaop’!» [...]. Fiecare prima cucernic și spunea «Bodaproste, Dumnezeu! să-l ierte!»” (Costescu, 2005, p. 187).

Cu toate că numărul sacagiilor continua să crească, devenind indispensabili bucureștenilor, starea precară a sacalelor și murdăria apei au constituit timp îndelungat una dintre cele mai dezbătute probleme ale aprovizionării cu apă din Dâmbovița. „Să nu uităm că starea necurată a sacalelor nu este indiferentă pentru sănătate. O parte a apei rămâne întotdeauna în saca, nu se scurge niciodată, ci stagnează într-însa, fiindcă orificiul nu se află întotdeauna la marginea inferioară a sacalei” (Georgescu, Cebuc, Daiche, 1966, p. 18). De asemenea, se obișnuia adăpatul animalelor din aceeași găleată sau doniță din care oamenii beau apă. În acest sens, primarul Vintilă Brătianu a emis o ordonanță ce impunea „să se prevadă gura găleților și donițelor cu o cruce de fier, ca astfel să nu se mai poată pe viitor adăpa animale direct din ele [...]”. Tot conform acestei ordonanțe, sacagiilor le era interzis „a atârna sau fixa pe sacale cârpe murdare, cizme sau haine care poate infecta apa din ele” (Furnica, 14 august 1908, p. 2).

Sacagiii au putut fi întâlniți pe străzile Capitalei până aproape de jumătatea secolului al XX-lea (Daiche, Bene, 1964, p. 121), apoi, tot mai puțin prezenți în viața bucureștenilor, au rămas uitați de timp, lăsând în urmă imaginea pitorească a sacalei de apă așezată pe două roți și trasă agale de un cal costeliv. O vreme bucureștenii le-au dus probabil dorul.

În ceea ce privește comerțul ambulant cu alimente, începând cu jumătatea secolului al XIX-lea, acesta a fost cu precădere dominat de olteni. „Pentru aprovizionarea zilnică cu zarzavaturi, pește, păsări, iaurt, fructe nu trebuia să te deplasezi în piețe sau la

băcănii, fiindcă veneau oltenii. Aceștia purtau o cobiliță la care atârnav, de o parte și de alta, câte un coș rotund, plat și destul de încăpător, pentru a duce legume, fructe, pește, iaurt” (Doicescu, 2008, p. 9).

Îmbrăcați în port tradițional, cu pantaloni strâmți, cămașă largă și lungă, încinși la mijloc cu brâu, unde obișnuiau să își țină banii câștigați, pe cap cu o căciulă de oaie sau pălărie, iar în picioare cu opinci sau ghete, atunci când era vreme rece, sau cu picioarele goale în arșița verii, oltenii cutreierau întreaga zi străzile orașului pentru a-și vinde marfa. „Cu haine mai mult sau mai puțin ponosite, [...] încălțați de obicei cu opinci, purtând pe umeri cobilițele lor ca în acuarelele lui Preziosi, veneau cu mărfurile până în pragul casei”. Prezența lor este atestată și de „Biserica Oltenilor”, precum și de mahalaua cu același nume din jurul acesteia. În anul 1722, biserica a fost refăcută din zid de Nicolae, protopopul Bucureștilor, devenind astfel cunoscută sub denumirea de „Biserica Protopopului” (Giurescu, 1966, p. 267). Din păcate, lăcașul de cult a fost dărâmat în iunie 1987, cu o săptămână înaintea Bisericii „Sf. Vineri”, pe locul rămas vacant ridicându-se frontul noului bulevard Mircea Vodă

„Muncitori, economi, cu spirit practic”, oltenii erau indispensabili gospodinelor, care se bucurau de privilegiul cumpărării celor necesare gătitului direct din pragul propriei locuințe, în schimbul unei mici diferențe de preț. Marfa pe care o vindeau varia de la zarzavaturi, legume, fructe, carne și lactate până la cărbuni, ziare și reviste vechi. În preajma Paștelui, obișnuiau să vândă miei tăiați, pe care îi agățau cu gleznele din spate pe niște cobilițe, iar vara vindeau păsări vii în coșuri de plasă, dar și caș dulce sau sărat, iaurt și lapte covăsit. „Zarzavagiii, dimineața, aduceau legume proaspete, frumoase și destul de convenabile la preț. După-amiaza, își umpleau coșurile cu fructe și treceau din nou pe la casele oamenilor [...]. Pescarii duceau, în coșurile lor, o diversitate de pește. Când vedeai diferitele specii, îți venea inspirația să cumperi, să faci o saramură sau un grătar [...]. Păsărarii aveau pe coșuri un fel de plase și introduceau înăuntru păsările. De obicei, aduceau pui, mai ales vara [...]. Iaurgiii aveau, în loc de coșuri, niște farfurii de lut mari și adânci, în care fusese turnat iaurtul. Când cumpărai aveau o palețică cu care tăiau bucata de iaurt. O cântăreau pe niște «palanțe» – balanțe atârinate de capătul cobiliței, între sforile care țineau farfuriile. Era un iaurt gras, cu caimac și cu gust delicios [...]. Zarzavagiii se aprovizionau de la negustorii engroșiști. Aceștia veneau în piață pe la opt-nouă seara, ca să primească marfa de la producători. O sortau și, pe la patru-cinci dimineața, o vindeau negustorilor cu magazine și tarabe în piețe și, de asemenea, oltenilor care-și umpleau coșurile. Piețe mari, în București, erau: Obor, Piața Mare (Unirii), Piața Rahovei” (Doicescu, 2008, p. 10).

De dimineața până seara, orașul răsună de strigătul oltenilor precupeți, așa cum amintesc și scriitorii Cella Delavrancea și Mircea Damian. În lucrarea *Dintr-un secol de viață*, Cella Delavrancea nota: „Orașul era zgomotos în alt fel decât astăzi, mai pitoresc. Precupeți cu cobilița proptită pe umeri, purtând coșuri mari, treceau pe ulițe în pas de buiestru sacadat, din cauza greutateii și-și strigau marfa. Cel cu cărbune crăuna sumbru:

«chiop, chiop, chiop». Pescarul striga «șalăul proaspăt, șalău, șalău». Dacă nu ieșea nimeni din casă urla «șutlău, șutlău». Un glas feroce mușca din ora dimineții: «raci, raci, raci!». Femeia cu lapte covăsit vocaliza ascutit, apoi dulce: «covăsila... a... a!». Două vase de lemn, rotunde și joase cu capac, îi atârnav de cobiliță. Deschidea jumătate de capac și se zărea covasila, în valuri mici și sidefi, scoasă, după învoială cu lingura de lemn. Un strigăt dramatic era al vânzătorului de mălai. Glasul de bas arunca un sunet prelung: «... mălai, ai, ai, ia...!» [...]. Înaintea Paștelui, ferestrele gospodinelor se deschideau la apelul «mielu' gras, mielu' graas!» (Delavrancea, 1988, pp. 88-90).

Este evident că strigătul oltenilor era inconfundabil și greu de șters din amintirile celor care l-au auzit. Pentru scriitorul Mircea Damian spectacolul și pitorescul străzilor cu olteni vânzându-și marfa era total: „Oltenii calcă apăsat, împletind picioarele sub greutatea coșurilor. Strigă pătrunzător și repezit, strigă cântat sau monoton. Uneori strigătul este ca un chiuit, alteori scârțâie, alteori s-aude de departe, ca o doină. După felul omului și după felul marfei. Cărbunii, bunăoară, îi strigă cu o silabă scurtă, retezată, seacă, fără ecou. Zarzavaturile, ca pe niște versuri spuse repede, cu opriri mai lungi și cântate la refrenuri. Peștele îl strigă pe nerăsuflăte: «pește-pește-pește-pește!». Iar când încep variațiunile, începe cu șalăul, continuă cu somn și cu nisetru, și deodată: «Crrrrapuuu!». Se înoadă în cuvânt, îl răsuțește, îl zbârneie, îl sfredelește și-l azvârle de parcă-l vezi, de parcă vezi cuvântul, de parcă vezi crapul înotând într-o dungă în aer, pătrunzând în bucătărie, sfărâind în cratiță [...]. Fructele se strigă, de obicei, monoton: «Cireși, cireși, cireși, cireșele!» (Damian, 1935, p. 133).

Să nu-i uităm nici pe oltenii vânzători de portocale din fața bisericii Sf. Anton, „desvălind, delicat, de cămașa lor de hârtie de mătase, fructele mari și rotunde”, așa cum poetic descrie Henri Stahl. Sau pe vânzătorii de alte fructe, ce își prezentau marfa în versuri special create pentru a-și impresiona cumpărătorii: „Mere aurii / Pentru obraji durdulii, / Pere zemoase / Cu gusturi delicioase, / Prune brumării / Pentru cei mai acri” (Stahl, 2017, p. 150).

Pe lângă aceștia, foarte des întâlniți erau și oltenii vânzători de cârnăciori cu hrean, produs pe care îi numeau „varnești” de la denumirea nemțească „Warme Würste”. O istorioară a vremii amintește cum într-o zi Regina Maria auzind un negustor strigând cu toată puterea „Varneviști! Varneviști!” a rămas mirată, neștiind ce vinde acesta (*Realitatea Ilustrată*, 27 ianuarie 1937, p. 4).

Oltenii făceau atât de multă gălăgie strigându-și marfa încât, „dacă erai muncitor la fabrică, mic negustor sau calfă, nici nu-ți trebuia ceas deșteptător”. Dornici de câștig, porneau încă din zorii zilei spre casele bucureștenilor, cărora le alunga fără milă somnul. „Dimineața mai ales, când orașul abia începe să se trezească, și la amiază, când ațipește, strigătul olteanului s-aude pătrunzător și viguros, te trezește pe jumătate și te-ntoarce pe partea aialaltă, iar te trezește și iar te-ntoarce, până când te scoală” (Damian, 1935, p. 134).

Cu timpul, negustorii olteni au început să aibă fiecare clienții lor permanenți, pe care îi cunoșteau bine, știind cu cine să se tocmească sau nu, cine plătește la timp sau cine

este rău platnic. „De obicei, fiecare oltean are clientela lui, pe care o împarte pe categorii: cucoana asta e săcâitoare și certăreță; astălaltă cumpără ce-i dau eu, și nu se tocmește; a treia, se țigănește pentru zece bani; a patra, nu plătește contul la vreme, și caută să te înșele [...]. La casele boierești – stăpâna nu se vede. Olteanul îi vinde servitoarei, care alege și plătește. După ce se cunosc bine, încarcă amândoi: olteanul încarcă nota servitoarei, servitoarea nota conitei” (Damian, 1935, pp. 134-135).

Viața oltenilor în Capitală nu era însă ușoară. Atrăși de mirajul orașului și de posibilitățile de câștig, mulți plecau din satul natal de la o vârstă fragedă, cu visul unui trai mai bun. Majoritatea erau fii de țărani din Dolj, Vâlcea, Olt sau Argeș.

La București, începeau prin a fi negustori ambulanți, trecând prin toată gama negoțurilor stradale: vânzători de semințe, ziare, zarzavat, fructe, iaurt. Cu toate că se întâmpla să treacă ani de la plecarea de acasă, sperau încă în realizarea visului de a deveni negustori stabili cu propria lor prăvălie.

Pe lângă olteni, pe străzile bucureștene ale secolului al XIX-lea mai puteau fi întâlniți și alți negustori de origine balcanică, precum turci, bulgari, greci, albanezi, care vindeau îndeosebi dulciuri, băuturi calde sau răcoritoare, în funcție de anotimp (Damian, 1935, p. 136).

De exemplu, într-o zi caniculară de vară, bragagii puteau fi întâlniți adesea pe străzile orașului, vânzându-și răbdători marfa. Turci sau bulgari, îmbrăcați în costume orientale, cu fes și șalvari, își îndemneau stăruitor clienții să guste delicioasa lor băutură. Și nu de puține ori, bucureștenii se opreau bucuroși să-și astâmpere setea cu un pahar de bragă proaspătă ori să se desfete cu delicioasele zaharicale, căci pe lângă donița cu bragă rece, bragagii purtau cu ei și coșuri frumos împletite, unde, pe o tavă compartimentată, se găseau dulciuri, precum halva, rahat sau magiun de fructe uscat (Doicescu, 2008, p. 35).

Braga se prepara în locuri numite „bragagerii”, sub forma unor pivnițe, unde erau amenajate instalații speciale. Pentru început, se puneau apă într-un cazan mare de alamă, prevăzut cu cuptor. Apoi, când apa începea să fiarbă, se turna făină albă și mei măcinat. De regulă, acest amestec se fierbea continuu timp de o zi. După răcire, se scotea o cantitate însemnată, căreia i se adăuga apă, puțină bragă și drojdie de bere, astfel încât fermentația să aibe loc cât mai repede. Ultima etapă consta în strecurarea printr-un capac cu ochiuri mari și o sită deasă de alamă. Pentru a fi pe gustul tuturor, la sfârșit, bragagiul adăuga și o cantitate mică de zahăr (*Realitatea Ilustrată*, 21 aprilie 1932, p. 15).

În schița „La Moși” de I.L. Caragiale, bragagiul este personajul principal al unuiia dintre cele mai amuzante momente ale scrierii. Din cauza căldurii sufocante din tramvaiul arhiplin, cucoana Lucșița coboară supărată pentru a-și reveni și potoli setea: „La Zece Mese, vagonul se oprește iar. Coboana Lucșița se simte foarte rău. Pe trotoar, lângă ferestrele vagonului, se aude, acoperind tot zgomotul stradei, glasul unui bragagiu [...]. Bragagiu, de două ori salvator! Dacă nu-l apuca în brațe, cine știe ce se-ntâmpla cu cocoana Lucșița, cum e corpolentă și robustă!

Într-un colț, e puțințică umbră. Acolo îl atrage ea pe salvatorul ei și bea una după alta două litre de bragă. Braga este, ca băutură, foarte răcoritoare și igienică; iar ca mâncare,

cea mai ușoară și totdeodată cea mai reconfortantă. În câteva clipe, moașa Lucșița s-a simțit reîntreținută; sfârșeala și acel sentiment de pierzare, care-i vine omului când simte un gol de chaos la lingurea, au dispărut cu desăvârșire” (Caragiale, 2013, p. 338).

Cu trecerea timpului însă, braga nu a mai fost la așa mare căutare, iar bragagiul, care cu ani în urmă se întorcea acasă „ușurat de marfă și cu buzunarul doldora de bani mărunți și lucitori”, nu a mai fost un personaj atât de îndrăgit. Într-un articol al revistei *Realitatea Ilustrată* din prima jumătate a secolului al XX-lea, un negustor vorbește cu tristețe despre cum braga, înlocuită de alte răcoritoare, începea să fie din ce în ce mai puțin cumpărată: „Vremurile au luat altă față. Copiii nu mai sunt aceiași, își economisesc banii pentru bicicletă, sau aeroplan, iar în plină arșiță preferă băuturi din mei fermentat, limonadă cu gust înțepător de acid, pe care o beau pe nerăsuflăte, cu ochii strălucitori de plăcere” (*Realitatea Ilustrată*, 21 aprilie 1932, p. 15).

Relatările călătorilor străini despre Bucureștiul interbelic amintesc și de prezența chivuțelor în piețe și la răspântii, pe Calea Victoriei, în Piața Sf. Gheorghe sau în apropierea Halelor Centrale. Chivuțele sunt descrise ca „femei cu pielea neagră, cu ochii mari, frumoși”, mereu „însoțite” de bidinelele lor lungi, cu ajutorul cărora zugrăveau casele bucureștenilor. Puteau fi zărite adesea și în fața Spitalului Brâncovenesc, alături de ceilalți muncitori cu ziua, la fel de săraci, trăind de pe o zi pe alta, în voia sortii (*Realitatea Ilustrată*, 20 noiembrie 1935, p. 10).

Chivuțele locuiau în mahalale, în „case mici, strâmte, cu pereți dărăpănați de ploi, cu fațade pline de noroiul improșcat din stradă și curți vaste pline de gunoaie”. Erau însă mereu vesele, gălăgioase și pline de viață, mulțumind bucuroase pentru câștig „cucoanelor” ce le angajau (Potra, 1981, p. 367).

Prin înfățișarea lor, chivuțele întregeau pitorescul Capitalei interbelice. Văzute de departe, „cu bidinelele ridicate pe umăr, mult deasupra capului, ca un steag”, păreau soldați gata de luptă. Se spune că frumusețea celor tinere avea „o mare putere de fascinație”, datorită ochilor negri, adânci și a zâmbetului ce le descoperea dinții albi ca un șirag de mărgelă, în contrast cu pielea neagră (*Ilustrațiunea Română*, 15 ianuarie 1931, p. 2).

În zilele în care nu găseau nimic de „dereticat”, se îndeletniceau cu ghicitul în cărți, în palmă sau în orice altceva, ori cu jelitul morților mahalalelor. Câștigau însă la fel de puțin; „prânzul le era pâine goală și cina la fel” (*Realitatea Ilustrată*, 20 noiembrie 1935, p. 10).

Unele chivuțe se ocupau și cu negoțul vaselor sau al hainelor vechi. „Ele târguiau, pe nimica, văsărie de casă și de bucătărie desperecheată sau rămasă nevândută de la depozite, le îngrămădeau într-o paporniță mare pe care o luau pe umăr și porneau pe străzi strigând: «Pahare, farfurii, castroane, ligheane... aveem!» [...] Și pe unde nu erau chemate intrau în curte, se îndreptau spre bucătării, și cum dau de gospodine, începeau sporăvoiala lor caracteristică” (Costescu, 2005, p. 182).

După sistematizarea Dâmboviței din 1934, când porțiunea dintre Șerban Vodă și actuala Piața a Națiunilor Unite a fost acoperită cu benzi de circulație, chivuțele și ceilalți muncitori aveau să părăsească pentru totdeauna zona Halelor Centrale, locul pe care îl

însuflețiseră atâta timp, zi de zi, cu năzuința unui câștig pentru a putea trăi. „Și o întreagă lume dispăre odată cu toate acestea. Nu vom mai avea peisagiul zarzavaturilor revărsat din hală pe trotuare. Nici cel al chivuțelor, distincte de la depărtare prin pădurea lăncilor lor de lemn. Se va topi întregul amestec de făpturi omenești, cari își au resursă de viață pe locul unde este belșug” (*Ilustrațiunea Română*, 21 noiembrie 1934, p. 3).

Primăvara și toamna însă, când gospodinele începeau curățenia sau trebuiau să se mute, chivuțele puteau fi zărite din nou pe străzile orașului, „cu o basma neagră pe cap și înnodată sus, cu fuste ceva mai scurte, cu o bidinea cu coadă pe umăr și cu o găleată cu var în mână, strigând inconfundabil: «Spoim! Văruim odăi!»” (Doicescu, 2008, p. 19).

De asemenea, primăvara, nu de puține ori se putea auzi strigându-se pe străzile bucureștene „Hai coșar, coșar!”, în special în Piața Mare (Piața Bibescu Vodă) sau în grădina bisericii Sf. Gheorghe, căci acestea erau două dintre cele mai cunoscute „locuri de adunare” ale celor ce așteptau oferte de „lucru pentru o zi” (Doicescu, 2008, p. 27).

În perioada interbelică, coșarii erau chemați să curețe coșurile caselor de cel puțin două ori pe an, toamna și primăvara. Erau indispensabili pentru a feri locuințele de incendiu, din cauza funinginii acumulate pe coș, în urma arderii lemnului și a cărbunilor. Convingerea era că „acolo unde n-au lucrat coșarii, vor fi cu siguranță chemați pompierii” (Bălăceanu-Stolnici, 2013, p. 38).

Deși nu erau în număr foarte mare, prezența acestora nu trecea aproape niciodată neobservată, considerându-se că aduceau noroc, după spusele unei vechi legende. În lumea „pestriță și gălăgioasă” a piețelor pline de cizmari, tinichigii, tâmplari și precupeți, coșarii erau ușor de recunoscut datorită costumului lor „mare, de spectacol”, periilor de curățat și a colacului de sârmă înfășurat în jurul brațului. Se distingeau, desigur, și prin negreala ce le acoperea fața și hainele (Bălăceanu-Stolnici, 2013, p. 38).

În povestirile celor care au trăit în Bucureștiul interbelic, coșarii sunt amintiți cu nostalgie, căci pitorescul oferit de prezența lor este astăzi de negăsit. Constantin Bălăceanu-Stolnici descrie în amintirile sale despre copilărie cât de mult îl încânta trecerea coșarilor pe strada Orlando, unde locuia. „Coșarii, care își făceau drum prin fața casei noastre periodic, mă fascinau prin culoarea lor neagră și prin coarda și sârma pe care le purtau încolăcite în jurul umărului. Admiram cum se mișcă pe acoperișuri și cum se ostenesc să curețe coșurile. Știam din poveștile ce ni se spuseseră că sunt aducători de noroc, așa că atunci când le auzeam strigătura ieșeam repede pe stradă să-i atingem, ceea ce îi amuza, mai ales că de obicei primeau un mic bacșiș pentru ca efectul lor apotropaic să fie mai eficace” (Bălăceanu-Stolnici, 2013, p. 38).

Coșarii au rămas cunoscuți de-a lungul timpului și datorită celebrei melodii interpretate de Colea Răutu, fredonată și astăzi cu drag: „Hai coșar, coșar / Prin oraș hoinar, hoinar / M-a văzut un om încrunțat / Și s-a luminat. / Hai coșar, coșar / Prin oraș hoinar, hoinar / Aduc omului visuri noi / Și cânt orișicui. / Ți-a ieșit coșaru-n drum / Și-o să ai ce vrei de acum / Griji, nevoi, necaz, durere / Se vor duce ca un fum”.

La rândul lor, flașnetarii au fost printre cele mai îndrăgite personaje stradale ale

Bucureștiul interbelic și au făcut ani de-a rândul parte din viața Capitalei, însuflețind bulevardele, piețele sau parcurile cu romanțe vechi răscolitoare de amintiri. Flașnetarii erau ușor de recunoscut, căci purtau cu ei un fel de cutie muzicală mare, împreună cu o orgă portabilă, prinsă de umeri cu o curea, iar muzica lor era întotdeauna inconfundabilă (Doicescu, 2008, p. 14).

Au rămas multe amintiri despre flașnetari, căci aproape toți cei care i-au văzut și auzit i-au iubit pentru farmecul lor. „După-amiezele, dar mai ales duminica și de sărbători, se auzeau flașnetarii. Omul ducea flașneta fie agățată de gât și spate, fie pe un cărucior. Flașneta avea într-o parte o manivelă, pe care flașnetarul o învârtea ca să înceapă să cânte. Fiecare flașnetă avea un cântec special. După melodie, copiii știau ce flașnetar trecea. Unii aveau deasupra flașneteii o cutie dreptunghiulară din carton în care, pe două rânduri, erau înșirate bilețele. Erau răvașe de noroc. Lângă ele, stătea un papagal micuț, colorat, care, la îndemnul flașnetarului, trăgea cu ciocul un bilețel pe care îl dădea celui ce plătise – ca să-și «vadă norocul». Copiii nu prea aveau bani pentru răvașe, dar se țineau de flașnetari de dragul papagalilor, diferit colorați și le plăcea să-i vadă cum scot bilețelele din cutii” (Doicescu, 2008, p. 14).

Biletele flașnetarilor, aparent un simplu joc, o clipă de amuzament, trezeau însă în taină speranțe visătorilor care le luau în serios. Iluzii pe care bieții flașnetari le vindeau... împlinise-vor oare vreodată? „Ducând în cutia lor cu muzică daruri pentru naivi, bilețele frumos păturite, pe cari le scotea papagalul din cutie, toate opera literară a flașnetarului nostru. Efortul lui nu era prea mare, fiindcă avea numai două serii de texte, cari difereau prea puțin. Un text pentru femei, în care se spunea că vor lua de bărbat pe un anume Andrei și voi trăi până la 86 de ani, având mulți copii, mulți bani și multă fericire. Iar un text pentru bărbați, care afirma că se vor căsători cu numita Margareta, vor trăi până la 92 de ani și vor avea mulți copii, mulți bani și multă fericire [...]. Fiecare bilețel mov, bleu sau roz dădea noi emoții ca și cum ieri, alaltăieri, sau acum o săptămână nu ar fi încercat aceeași neliniște delicioasă” (*Ilustrațiunea Română*, 9 octombrie 1935, p. 6).

Muzica flașnetarului îl smulgea pe ascultător din mijlocul frământărilor mărunte ale vieții de zi cu zi, ducându-l cu gândul la tot ceea ce trăise cândva mai frumos în viața sa. Femeile, în special, se arătau înduioșate de romanțele triste și lăsau să le scape câte un oftat sau încuviințau versurile cântecului printr-un surâs amar. „Din stradă se aude cântată fals melodia unui vals vechiu, care a legănat – la vremea lui – visurile bunicii [...]. O femeie ciufulită, cu capotul de casă tras în grabă peste umerii goi, apare la o fereastră deschisă. O bătrână, care stătea de mult și privea în stradă, schițează un zâmbet melancolic. Servitoarele, cu tingirile spălate în mână, le șterg chihotind. A intrat în curte flașnetarul. E un om fără vârstă, cu părul și mustața negre, dar cu obrazul săpat de cute. În privirile șterse de aburul vremii se vede că nu mai e în prima tinerețe. În cutia lui cu muzică, de unde scoate atâtea note false, strangulate, mai are și proviziile pentru dejun și un papagal mic, verde, care nu știe să vorbească, dar se zborșește la copiii cari nu-i dau pace” (*Ilustrațiunea Română*, 9 octombrie 1935, p. 6).

Flașnetarii străbăteau străzile orașului nu numai duminica sau de sărbători, cât și în celelalte zile, când, la ora prânzului, puteau fi văzuți în stațiile tramvaielor, învârtind din manivelă, ochind călători sentimentali, pentru a-și încerca norocul cu biletele de papagal. „La ora prânzului, lângă o statuie, pe bordura unde așteaptă călătorii tramvaiele spre gară, un bătrân flașnetar, cu suman rupt, cu o căciulă neagră și roasă, șchiopăta de colo până colo, învârtind manivela unei caterinci acoperită cu o mușama neagră [...]. Flașnetă fredona anemic «O sole mio» și în fulguiala rară, care se cernea în văzduh, bietul papagal, sgribulit și legat cu un lăntșor în fața cutii cu planete pentru «domni, doamne și domnișoare» încerca din când în când să-și scuture aripile lui scurte. Nu putea însă decât să scoată un țipăt răgușit, care semăna cu cârâitul unei găini sugrumate” (Raicu, 1943, p. 197).

În amintirile academicianului Constantin Bălăceanu-Stolnici, cântecele flașnetarilor au rămas un privilegiu al unor vremuri în care tehnologia nu oferea atât de ușor posibilitatea aducerii muzicii în intimitatea vieții de acasă, iar biletele de papagal erau privite de copiii Bucureștiului interbelic ca una dintre cele mai frumoase distracții. „Pentru un copil cum eram, melodiile flașnetelor mă încântau. Și astăzi încă mă gândesc cu nostalgie la ele. De asemenea, biletele extrase de papagal erau o distracție grozavă. Celor de azi, care au la dispoziție radiourile mobile și tot felul de aparate electronice generatoare de muzică le vine greu să înțeleagă emoția propusă de o flașnetă pe o stradă, sub o fereastră sau un balcon. Mi-aduc aminte că prima dată când am văzut și auzit o flașnetă aveam patru ani. Eram la colțul Căii Victoria cu piața cu același nume. Nu puteam să-mi imaginez cum învârtind o manivelă se putea genera o bucată muzicală” (Bălăceanu-Stolnici, 2013, p. 39).

În locul papagalilor, unii flașnetari obișnuiau să aibă „fie o pisicuță, fie o cutie cu șoareci de obicei albi, fie o maimuțică”, toate aceste animăluțe dresate având rolul de a extrage din cutia flașnetarului biletul ce prevestea viitorul celui ce era curios să-și cunoască norocul (Bălăceanu-Stolnici, 2013, p. 39).

Iarna, mai mult ca în oricare alt anotimp, imaginea flașnetarului era de-a dreptul pitorească, căci el, muzicantul stradal neobosit, „cu romantica lui apariție”, întruchipa în decorul alb „nostalgia vremurilor cântate dureros de evocator” (Raicu, 1943, p. 198).

Primăvara era însă însuflețită de prezența florăreselor. „Parte integrantă” din pitorescul orașului, florăresele așteptau bucureștenii „la răspântii, în piețe sau în localuri de consumație” cu buchete de ghiocei și brândușe. Prezența lor aducea zâmbete pe chipul trecătorilor, căci prevestea renașterea la viață a naturii. Pe măsură ce primăvara își intra în drepturi, florăresele, cu coșurile mari, pline de flori, aduceau un suflu nou bulevardelor și străzilor. „În jurul bisericilor, restaurantelor, grădinilor de vară, Universității, Bisericii Sf. Gheorghe, în piețe, la ronduri, în cinematografe, săli de spectacol, absolut oriunde era o aglomerare de oameni, se găseau și florăresele care-și ofereau florile, însoțindu-le întotdeauna de o tiradă de urări și complimente. Cred că deveniseră niște psihologi destui de buni, știind când trebuie să insiste și să-și găsească vorbele potrivite, pentru diferitele situații și emoții pe care le intuiau la clienții de moment. Datorită logosului lor, cumpărai cu plăcere un buchet de flori” (Doicescu, 2008, p. 17).

În relatările călătorilor străini, florăresele bucureștene sunt descrise ca „femei de o rară frumusețe, cu ochi negri, frumoși, de o mare putere de fascinație” (*Ilustrațiunea Română*, 15 ianuarie 1931, p. 2). Priveliștea oferită de acestea în zorii zilei, îndreptându-se încărcate de flori către oraș, era una dintre cele mai încântătoare imagini ale primăverii trăite în Capitală. „Dacă ai stat în București numai trei zile și n-ai văzut, dimineața de noapte, cum coboară florăresele în oraș cu coșurile pline de flori, în cap, să știi că ai scăpat un spectacol cu totul rar, și mai ales cu totul bucureștean. Este ca și când nu ai văzut în viața dumneavoastră un răsărit de soare în Mai, peste o livadă înflorită, sau un apus de soare pe Mare, în Septembrie...” (Damian, 1935, p. 104).

În soarele blând al primăverii, în coșurile mari ale florăreselor de la marginea trotuarului, străluceau flori de toate culorile; toporași, lalele, lăcrămioare sau zambile, prinse cu grijă în buchete ispititoare. „Florăresele le îmbuchetează și le udă, le privesc cu duioșie de departe, așa cum își privește un pictor tabloul, și le așează iar în coș, pe categorii, cu băgare de seamă. Și strigă: «Flori, conită, ia flori frumoase, domnișoară...» Strigă toată ziua și toată ziua le udă și le aranjează. Și le vând. Seara le vezi socotind banii pe trotuar, apoi îi leagă cu două noduri în colțuri de basmele și pleacă îndărăt cu coșurile goale în mână, pentru că a doua zi, în zori, să coboare iar și iar, mereu cu altfel de flori, de la ghiocei până la camelii, de la câmp până la seră...” (Damian, 1935, p. 105).

În piața I.C. Brătianu, coșurile ticsite de flori erau așezate pe târne și lăzi de-a lungul bulevardului. Florăresele „cu ciupag și basma de bumbac” așteptau nerăbdătoare ivirea „mușterilor” pentru a-i ademeni cu buchetele lor colorate (Alimăneștianu, 2021, p. 5). „Domnițo! Frumoaso! Vino să-ți dau trandafirii ăștia frumoși! Uite, îți zâmbesc, ia-i, să zici că ai noroc! Pune-i în apă, cu o linguriță de zahăr, ca să-și țină frumusețea mai mult timp, să te bucuri de ei. Hai! Ia-i! Că și-i dau ieftin. Câțiva bănuți, ce contează pentru o prințesă, ca să-și vrăjească iubitul cu parfumul lor!” (Doicescu, 2008, p. 17).

Toți erau „domnițo”, „frumoaso”, „prințeso”, „cavalere”, „frumosule” sau „domnule ghineral” – pentru orice uniformă, indiferent de grad (Doicescu, 2008, p. 17). Florăresele îi urmăreau pe toți cu strigătul lor, în fiecare mână cu câte un buchet, până se îndepărtau sau până se îndurau să cumpere ceva. „Poate din pricina vieții printre flori, netrudite în gospodărie, erau așa vesele, așa guralive, așa gălăgioase” (Alimăneștianu, 2021, p. 5).

Existau însă două feluri de florărese, cele care vindeau pe stradă și cele pe care bucureștenii le întâlneau în localuri. Acestea din urmă, fie avea fiecare localul ei, fie umbla din local în local de dimineața până seara. „De cele mai multe ori, florăreasa știe bine cine îi va cumpăra flori, și știe la cine trebuie să se tocmească și la cine nu. Uite, în boxa aceea o pereche beată de iubire și amețită de vin. Se privesc în ochi și vorbesc încet. Pe masă mai au flori, dar n-are aface... «Ia flori, boierul!» Dacă boierul stă la îndoială, florăreasa schimbă obiectivul: «Ia flori, conită!»” (Damian, 1935, p. 105).

În localurile de petrecere fiecare florăreasă avea clientela ei, iar florile se vindeau mai scump. Nu erau însă la fel de proaspete și frumoase, căci din cauza căldurii și a fumului de tutun își pierdeau repede mirosul și culoarea. Florile acestea durau cel mult până dimineața, când oamenii de serviciu le aruncau strivite la gunoi... (Damian, 1935, p. 107).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Periodice / Magazines

Furnica, 14 august 1908.

Gazeta Municipală, 25 ianuarie 1942.

Ilustrațiunea Română, 15 ianuarie 1931; 21 noiembrie 1934; 9 octombrie 1935 și 9 noiembrie 1938.

Realitatea Ilustrată, 21 august 1930, 21 aprilie 1932, 20 noiembrie 1935 și 27 ianuarie 1937.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Alimăneștianu, P., 2021, *Prin cetatea lui Bucur. Trecutul viu*, București, Editura Corint.

Bălăceanu-Stolnici, C., 2013, *Amintiri... O viață de poveste în Bucureștiul interbelic*, București, Editura Oscar Print.

Bilciurescu, V., 1945, *București și bucureșteni de ieri și de azi*, București, Editura „Universul”.

Caragiale, I.L., 2013, *Momente*, București, Editura Humanitas.

Ciachir, N., 1965, „Unele aspecte privind orașul București în timpul Războiului Crimeii (1853-1856)”, în *M.I.M.*, vol. II, Muzeul de Istorie a orașului București, București, pp. 195-204.

Costescu, G., 2005, *Bucureștii Vechiului Regat*, București, Editura Capitel.

Daiche, P., Bene, A., 1964, „Aspecte ale dezvoltării edilitar-urbanistice ale Capitalei între cele două războaie mondiale”, în *M.I.M.*, vol. I, Muzeul de Istorie a orașului București, București, pp. 119-139.

Damian, M., 1935, *București*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”.

Delavrancea, C., 1988, *Dintr-un secol de viață*, București, Editura Eminescu.

Doicescu, G., 2008, *Captivantul București interbelic*, București, Editura Vremea.

Georgescu, F., Cebuc, Al., Daiche, P., 1966, *Probleme edilitare bucureștene. Alimentarea cu apă. Canalizarea Dâmboviței. Asanarea lacurilor în nordul Capitalei*, Muzeul de Istorie a orașului București, București.

Giurescu, C.C., 1966, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură.

Majuru, A., 2003, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, București, Editura Compania.

Moisil, C., 1932, *Bucureștii vechi. Schiță istorică și urbanistică*, București, Societatea Istorico-Arheologică „Bucureștii Vechi”.

Potra, G., 1981, *Din Bucureștii de altădată*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Raicu, Al., 1943, *Hai cu mine...*, București, Editura Cultura Românească.

Stahl, H., 2017, *Bucureștii ce se duc*, București, Editura Vremea.

DESPRE PROSTITUȚIE ÎN BUCUREȘTIUL SFÂRȘITULUI DE SECOL XIX. MĂSURI IGIENICO-SANITARE ȘI CONTROLUL STATULUI ÎNTR-UN DOMENIU ÎNCĂ NEINSTITUȚIONALIZAT

Cristian BÎNDAR¹

Cuvinte-cheie: prostituție; măsuri igienico-sanitare; boli infecțioase; secolul XIX; București.

Keywords: prostitution; hygienic measures; infectious diseases; 19th century; Bucharest.

Rezumat: Fenomenul prostituției cunoaște în România secolului al XIX-lea, la fel ca și în alte state europene, o ascensiune vizibil ridicată. Deși nu este încă instituționalizată, ci doar tolerată, prostituția ca „activitate” în România sfârșitului de secol XIX presupune măsuri igienico-sanitare (controale periodice) pentru a reduce cât mai mult posibil răspândirea anumitor boli infecțioase și o „responsabilitate sanitară” în ceea ce privește femeile care practicau această meserie. În lucrarea de față mi-am propus să analizez și să explic măsurile igienico-sanitare luate de către organele abilitate pentru a menține un control asupra prostituției, dar totodată să evidențiez implicarea statului în domeniul sănătății publice. În ceea ce privește cadrul spațio-temporal, m-am concentrat asupra orașului București, anul 1895.

Abstract: The phenomenon of prostitution is experiencing a visibly high rise in nineteenth-century Romania, as in other European countries. Although not yet institutionalized, but only tolerated, prostitution as an “activity” in late nineteenth-century Romania requires hygienic measures (periodic inspections) to minimize the spread of certain infectious diseases and a “health responsibility” for the women who practiced this profession. In this paper, I aimed to analyze and explain the hygienic-sanitary measures taken by the competent authorities to maintain control over prostitution, but also to highlight the involvement of the state in the field of public health. Regarding the spatio-temporal framework, I focused on the city of Bucharest in 1895.

Pentru început vom evidenția metodele prin care se luau măsurile igienico-sanitare privind prostituția. La sfârșitul veacului al XIX-lea, în Vechiul Regat existau o serie de regulamente ce priveau „Prevenirea bolilor infecțioase”², regulamente din care decurgeau

1. e-mail: cristianbindar17@yahoo.com.

2. Un document relevant în acest sens este Proiectul de Regulament pentru prevenirea bolilor infecțioase elaborat de Primăria Iași la 1900, A. Ciupală – Istoria femeii în documente 1866-1918, București, Editura Universității din București, 2008.

măsurile enunțate mai sus. Aceste regulamente menționau în mod clar că autoritățile vor lua măsuri „ca să se oprească lățirea bolilor venerice prin căutarea urgentă și gratuită a persoanelor de ambele sexe, afectate de asemenea boli” (Ciupală, 2008, p. 500). Precizăm faptul că ne-am raportat la un proiect de regulament din Iași, deoarece nu am găsit astfel de proiecte referitoare la Capitală. În ceea ce privește înregistrarea femeilor ce practicau prostituția în România, acestea primeau o „condicuță” care reprezenta un fel de act de legitimare în care erau trecute numele și prenumele, vizitele medicale, bolile respectivelor femei (Pop, 2015). În condicuță se făceau modificări doar dacă femeile publice se îmbolnăveau, nu mai puteau profesa din cauza unei infirmități sau în cel mai fericit caz, dacă se căsătoreau, când puteau fi șterse din evidențe (Ciupală, 2008, p. 500). Condiuțele de sănătate erau eliberate gratuit femeilor publice care erau consultate la dispensar, iar pentru cele care erau consultate la domiciliu, plata condicuțelor se fixa de către consiliul comunal, iar suma nu putea fi mai mare de 6 lei (Ciupală, 2008, p. 506).

Cel mai probabil, și în Capitală aceste acte se eliberau după aceleași prevederi. În ceea ce privește existența acestor condici strict în București, menționăm că existau în număr relativ mare la nivelul anului 1895 din moment ce biletele de internare în spitale ale damelor publice conțineau și numerele condicuțelor (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-*Serviciul Administrativ*, dosar nr. 209/1895). Pentru a înțelege mai bine latura igienico-sanitară, indispensabilă în studiul fenomenului prostituției, și modul în care statul se implică în aceste acțiuni vom cerceta cazul prostituatelor din Bucureștiul anului 1895. Mai exact un parcurs al acestora de la internare până la externare, tipologia bolilor infecțioase precum și detalii administrative ale acestor consultații pentru a vedea cine cere, cine plătește, cine decide încheierea consultațiilor, la nivelul aceluiași an 1895. Prostituția a avut statutul de „activitate tolerată” în România până în anul 1908 (observernews.ro).

Acest lucru nu a însemnat că statul nu se preocupa de fenomenul prostituției, mai ales când venea vorba de sănătate și cele două problematice: vindecare și prevenire. În anul 1895, în Capitală avem de-a face cu „un val” de internări ale curtezanelor, pentru căutare de boli infecțioase. Femeile publice ajungeau să fie internate în urma inspecțiilor cadrelor medicale sau după ce patroana localului constata o astfel de boală la cele ce desfășurau activități în local și raporta aceasta serviciului sanitar (Ciupală, 2008, p. 502). După datele găsite în dosarul de arhivă nr. 209/1895, din Fondul *Primăria Municipiului București*, în Bucureștiul sfârșitului de secol XIX instituția care se ocupa de curtezane strict din punct de vedere sanitar era Eforia Spitalelor Civile. Aceasta a fost o organizație de tip non-profit care administra spitalele din Muntenia și Moldova. Instituția a funcționat între anii 1832-1949 (Ziarul Financiar, 2009).

Fiind o instituție medicală de tip umbrelă, Eforia avea în subordine numeroase spitale unde, indiferent de poziția socială deținută, pacienții primeau tratament gratuit. În cazul de față, damele publice erau internate la Spitalul Colentina, însă aceasta nu era singura instituție medicală din Capitală unde puteau fi tratate bolile infecțioase. În epocă, Spitalul Colentina era singura instituție medicală din Capitală unde puteau fi tratate și

monitorizate bolile infecțioase, la nivelul anului 1895 existând două pavilioane cu 40 de paturi (Jurnalul.ro, 2005).

Așadar, afecțiunile puteau fi tratate în „diferite ospicii ale Eforiei Spitalelor Civile” (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-*Serviciul Administrativ*, dosar nr. 209/1895, pagina introductivă a dosarului). Directorul Eforiei Spitalelor Civile era cel care purta corespondența cu Primăria Capitalei și preciza, după caz, contul în care trebuie plătită suma pentru „căutarea” curtezanelor, numărul zilelor de căutare, numărul biletelor de internare pentru paciente etc. O componentă importantă pentru analiza de față o constituie, fără îndoială, **biletele de internare** sau „intrare” ale pacientelor. Aceste documente reprezintă până la urmă dovada edificatoare a faptului că prostituatele în cauză au fost supuse unui tratament sistematic într-o instituție medicală, respectiv Spitalul Colentina, cu personal specializat. Dacă discutăm la nivel global cel care creează aceste documente este statul. Faptul este confirmat de următoarele patru elemente:

În primul rând, fiecare bilet de intrare conținea în partea de sus marca instituției care se ocupa de latura administrativă a controlului femeilor publice, respectiv „Serviciul Sanitar al orașului București” (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-*Serviciul Administrativ*, dosar nr. 209/1895, bilet internare nr. 2).

În al doilea rând acesta avea ștampila și semnătura Comisarului sanitar al Capitalei, funcție asimilată serviciului de poliție după cum observăm din ștampilă: „Comisar Sanitaru. Poliția Municipală a Capitalei București” (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-*Serviciul Administrativ*, dosar nr. 209/1895, bilet internare nr. 2). Acesta se numea M. Balaside, iar semnătura sa apare pe toate biletele de intrare ale damelor publice. Un alt element important regăsit pe bilete este semnătura medicului comunal al Capitalei.

În final, în partea de jos a documentului se observă semnătura medicului primar al spitalului (Spitalul Colentina). Toate aceste elemente conferă documentului autenticitate, iar procesul de internare, tratare și externare nu putea fi realizat decât cu acordul tuturor celor trei părți (comisarul sanitar, medicul comunal și medicul primar al Spitalului Colentina), astfel că pe toate biletele regăsim semnăturile dâșilor. Precizăm că biletele de internare ale pacientelor conțineau în partea de jos și rubrica de externare. După conținut aceste documente medicale se pot împărți în două rubrici: cea de internare și cea de externare. Luându-le sub lupă descoperim informații foarte concrete pe care le vom reproduce în rândurile următoare, și anume:

Rubrica de internare:

- Numele și prenumele pacientei;
- Numărul condicutei;
- Boala de care suferă pacienta;
- Anul, luna, ziua și ora la care este trimisă pentru căutare la Spitalul Colentina.

Rubrica de externare:

- Confirmare an, lună, zi internare pacientă;
- An, lună, zi externare;

- Observații. Aceste detalii pot fi observate în *Fig. 1-3*.

După cum putem observa, biletele medicale reprezentau dovada de netăgăduit a faptului că femeile publice în cauză s-au aflat în prima jumătate a anului 1895 la Spitalul Colentina din București pentru căutare. Fiecare femeie suferindă trebuia să fie internată și externată pe baza aceluiși bilet, care după cum am observat mai sus conținea ambele rubrici. Cu toate acestea, existau și excepții pentru curtezanele din același val de internare al anului 1895, de la același spital. Astfel, avem cazul pacientei Caroline Goldstein, care a fost internată la Spitalul Colentina între 13 aprilie 1895 și 20 iunie 1895. La momentul externării, biletul femeii era de negăsit (din motive neprecizate), astfel că „Negăsindu-i-se biletul și fiind aproape complet vindecată, i se liberează aceasta” (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-*Serviciul Administrativ*, dosar 209/1895, bilet nr. 38).

Biletul la care se face referire este redactat în întregime de mână, probabil de medicul primar D. Daecoviciu, care este de asemenea și semnatarul actului medical. Datorită conținutului și a ordinii în care sunt inserate datele referitoare la procesul de internare-externare, considerăm că sunt șanse foarte mici ca acest act de externare să fie un fals. Așadar, avem tabloul complet al procesului de internare-externare al femeilor prostituate din Capitală pe anul 1895.

Vom aborda în cele ce urmează a doua problemă a analizei noastre, și anume tipologia bolilor infecțioase de care suferă femeile publice în această perioadă. Conform datelor oferite de biletele de internare ale pacientelor, cele mai întâlnite boli infecțioase din epocă erau: blenoragia (gonoreea – subl. n.), șancru vulvar, ulcer vaginal și cancroidul (Denumirile bolilor infecțioase sunt menționate așa cum apar în biletele de internare din dosarul nr. 209/1895). O parte dintre aceste boli sunt întâlnite și la femeile prostituate din alte state europene. Astfel, în Marea Britanie la sfârșitul secolului al XIX-lea în spitalele de boli infecțioase se găseau tinere femei care sufereau de sifilis, cancroid și/sau gonoree (Walkowitz, 1980, p. 18). Majoritatea acestor femei „activau” la stradă pentru o perioadă ce nu atingea, de multe ori, nici măcar un an deoarece cădeau victime ale acestor maladii.

Revenind la situația femeilor prostituate internate la Spitalul Colentina, putem afirma că tratamentul dădea rezultate destul de bune. Acest lucru reiese din durata petrecută de curtezane la spital, dar și din aducerea bolii la un nivel mai mic. Așadar, în medie curtezanele stăteau în spital pentru căutare două sau trei luni. În ceea ce privește regresia bolii, dacă putem spune așa, avem numeroase cazuri în care pacientele au la externare aceeași afecțiune pentru care au fost internate, însă diminuată. Spre exemplu, femeile care suferă de șancru la internare, vor fi notate la externare ca având șancru moderat/șancru moale etc. Aceasta era o boală infecțioasă caracterizată prin ulcerăție a mucoasei sau a pielii apărută la locul de pătrundere în organism a unor germeni infecțioși. Așadar, avem multe cazuri în care aceste femei nu erau complet vindecate la momentul ieșirii din spital. Cu toate acestea, biletele pacientelor arată că au existat și cazuri (reduse considerabil) în care vindecarea era completă. Astfel, avem biletul Nataliei Lareș internată la Spitalul Colentina deoarece suferea de blenoragie. La momentul externării aceasta nu

avea nimic trecut la spațiul „observații” din rubrica de externare, biletul având, la fel ca toate celelalte, cele trei semnături: de la comisarul sanitar, de la medicul comunal și de la medicul primar al Spitalului Colentina (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-Serviciul Administrativ, dosar nr. 209/1895, bilet nr. 9).

În continuare vom discuta despre ultimul aspect al analizei noastre, respectiv detaliile administrative ale internării femeilor prostituate, pe baza unui document al Eforiei Spitalelor Civile din anul 1895. La data de 22 august 1895 Conducerea Eforiei Spitalelor Civile a trimis Primăriei un cont suplimentar de plată pentru consultarea (căutarea) prostituatelor, suma urmând să fie inclusă în contul din trimestrul ianuarie 1895. Suma ce urma a fi plătită, respectiv 1.211 lei și 8 bani, urma a fi achitată de către un reprezentant al Primăriei, de la Direcția Contabilitate la Casieria Eforiei Spitalelor Civile (S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-Serviciul Administrativ, dosar nr. 209/1895, f. 1). Contul suplimentar era trimis odată cu 20 de bilete de intrare pentru femeile prostituate, acestea fiind trimise pentru căutare la Spitalul Colentina pentru 884 zile. Din datele documentului înțelegem că parcursul contului era următorul: Foaia contului de plată era trimisă de la Eforia Spitalelor Civile la Primărie, la Direcția Contabilitate, unde erau trecute notele necesare și ștampila Primăriei, iar în cele din urmă foaia de cont ajungea la Direcția Sanitară a Bucureștiului (Direcțiunea Sanitară a Comunei București), unde era, de asemenea, aprobată suma ce trebuia plătită, iar foaia de cont primea ștampila Direcției Sanitare a Capitalei (Fiecare cont de plată privind internarea într-un spital conținea obligatoriu și acordul medicului-șef).

În concluzie, putem afirma că prostituția în România sfârșitului de veac XIX era o activitate controlată și asupra căreia se aplicau măsurile igienico-sanitare necesare. Controlul statului nu presupunea sancțiuni, ci avea scopul de a preveni sau reduce pericolele asociate acestei activități, în cazul de față bolile infecțioase. Dovezile controlului statului sunt diverse, întrucât avem documente de legislație precum Regulamentele cu privire la bolile infecțioase, condicțiunile de sănătate ale femeilor prostituate etc. Pe durata tratamentului femeilor în spitale sunt redactate, de asemenea, numeroase documente care arată colaborarea dintre stat și medici în rezolvarea acestor chestiuni. Așadar, avem dovada unui control eficient al statului român asupra unui fenomen alteori sancționat, care, probabil, a contribuit la instituționalizarea prostituției în anul 1908.

BIBLIOGRAFIE/ BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

S.M.B.A.N., Fond P.M.B.-Serviciul Administrativ, dosar nr. 209/1895.

Lucrări generale / General Works

Ciupală, A., 2008, *Istoria femeii în documente 1866-1918*, București, Editura Universității din București.

Walkowitz, J.R., 1980, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State*, New York, Cambridge University Press.

Surse web / Web Resources

Pop, F., 2015, „Secrete din „condicuța” prostituatelor din vremuri interbelice: sume uriașe câștigate de femeile ușoare, iar 14 ani era vârsta ideală pentru agățat bărbații”, în *Adevărul*, 9 iulie 2015, https://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/secrete-condicuta-prostituatelor-vremuri-interbelice-sume-uriasi-castigate-femeile-usoare-14-ani-era-varsta-ideala-agatat-barbatii-1_559cda74f5ea-afab2c5b53e5/index.html, accesat la 08.10.2021.

Observator.ro, <https://observatornews.ro/social/prostitutia-legalizata-din-romania-o-pagina-tainuita-a-istoriei-112389.html>, accesat la 08.10.2021.

Ziarul Financiar, 10 iunie 2009, <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/la-frontiera-istoriei-o-suta-de-ani-in-eforia-spitalelor-civile-4527851/>, accesat la 08.10.2021.

Jurnalul.ro, 12 iulie 2005, <http://m.jurnalul.ro/viata-sanatoasa/starea-de-sanatate/un-secol-de-lupta-contrainfectiilor-288644.html>, accesat la 08.10.2021.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Bilet de internare nr. 252 aparținând Anitei P. Dima (Foto Cristian Bîndar).

Figure 1. Hospitalization ticket nr. 252 belonging to Anita P. Dima (Photo by Cristian Bîndar).

Figura 2. Bilet de internare nr. 254 al Carolinei Steinberg (Foto Cristian Bîndar).

Figure 2. Hospitalization ticket nr. 254 belonging to Carolina Steinberg (Photo by Cristian Bîndar).

Figura 3. Bilet de internare nr. 265 aparținând Anicăi Falfaila (Foto Cristian Bîndar).

Figure 3. Hospitalization ticket nr. 265 belonging to Anica Falfaila (Photo by Cristian Bîndar).

Figura 4. Femei prostituate din Bucureștiul interbelic (https://www.realitatea.net/stiri/actual/viata-prostituatelor-din-romania-in-perioada-interbelica_5dcc925a406af85273d6589f).

Figure 4. Prostitutes from the Interwar Bucharest (https://www.realitatea.net/stiri/actual/viata-prostituatelor-din-romania-in-perioada-interbelica_5dcc925a406af85273d6589f).

2

SERVICIUL SANITAR AL ORASULUI BUCURESCI

BILETUL No. 252. 72

Femeia prostituată Aneta P. Dima
 No. condicutei 510 afectată de boala Chancră la uretra și anal
 trimite astăzi 1895 luna Ianuarie ziua 3.
 la 2 în căutarea spitalului Calautira.

Medicul comunal,
Jeftianu

Comisia Sanitară M. Balarici

Femeia sus numită a intrat în spitalul Calautira la
 1895 luna Ianuarie ziua 3 și s'a liberat de acest spital
 vîndecată astăzi anul 1895 luna Aprilie ziua 1.
 Observații: Ulcer single vulvar - nebristabil
porozici

Medicul primar al spitalului,
Teodor Gheorghiu

Figura 1. Bilet de internare nr. 252 aparținând Anitei P. Dima (Foto Cristian Bîndar).

3

SERVICIUL SANITAR AL ORASULUI BUCURESCI

BILETUL No. 254. 71

Femeia prostituată Carolina Steinberg
 No. condicutei 411 afectată de boala Sanen vultur
 trimite astăzi 1895 luna Ianuar ziua 5
 la 2 în căutarea spitalului Colentina

Medicul comunal,

M. Balanid S. Savin

Colentina

Femeia sus numită a intrat în spitalul Colentina la
 8 45 luna Ianuar ziua 5 și s'a liberat de acut spital
 îndecată astăzi anul 1895 luna April ziua 18

Observații: Sanen vultur - Dubla Salpaz
proroti supurați

Medicul primar al spitalului,
Ante Gh. H. Soneu

Figura 2. Bilet de internare nr. 254 al Carolinei Steinberg (Foto Cristian Bindar).

4

SERVICIUL SANITAR AL ORASULUI BUCURESCI

BILETUL No. 265. 70

Femeia prostituată Anica Falfaila
 cu No. condicutei 308 afectată de boala sancer
 e trimite astăzi 18⁹⁵ luna ianuarie ziua 16
 ora 3 în căutarea spitalului Colentina.

Medicul comunal,

Comisar Sanitar M. Bălan J. V. V. V.

Femeia sus numită a intrat în spitalul Colentina la
 18⁹⁵ luna ianuarie ziua 16 și s'a liberat din ansă epist
 indecată astăzi anul 1895 luna aprilie ziua 4.

Observații: Sancer rădăcit

Medicul primar al spitalului,
Titus Gullakowicz

Figura 3. Bilet de internare nr. 265 aparținând Anicăi Falfaila (Foto Cristian Bindar).

Figura 4. Femei prostituate din Bucureștiul interbelic (https://www.realitatea.net/stiri/actual/viata-prostituatelor-din-romania-in-perioada-interbelica_5dcc925a406af85273d6589f).

ORAȘUL CARACAL ÎNTRE DOUĂ REPERE CULTURALE: TEATRUL NAȚIONAL ȘI PARCUL „CONSTANTIN POROINEANU”

Dana-Roxana NICULA¹

Cuvinte-cheie: teatru; cultură; arhitectură; parc; edificiu; Caracal.

Keywords: theater; culture; architecture; park; building; Caracal.

Rezumat: Caracal este o așezare antică ce a evoluat de-a lungul istoriei de la sat, târg, scaun domnesc la capitală de județ și reședință de raion. Din anul 1968, când a avut loc o nouă împărțire administrativă a țării și județul Romanați nu a mai fost reînființat, Caracalul și-a pierdut funcția de reședință districtuală.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, schimbarea aspectului orașului reprezenta o necesitate locală, deoarece era capitala districtului și trebuia să arate frumos. Prefectura își propunea ridicarea unor edificii reprezentative pentru instituțiile administrative, canalizarea pârâului ce traversa orașul, pavarea străzilor și a șoselelor, amenajarea unei grădini publice și a unui parc, iluminatul urbei, ridicarea unei clădiri pentru teatru. Primul edificiu reprezentativ construit a fost Palatul administrativ ridicat între 1870-1874 de arhitectul italian Silvio Mariani. O altă clădire este cea a Primăriei, ridicată între anii 1890-1895, în același stil, puțin simplificat, în imediata apropiere a Prefecturii. Un alt edificiu impunător ridicat între anii 1896-1923 este Palatul de Justiție. La 14 iulie s-a pus piatra fundamentală a Teatrului Național din Caracal, după planurile arhitectului austriac Franz Billeck și a fost inaugurat oficial în octombrie 1901.

În această perioadă municipalitatea orașului a luat hotărârea să se amenajeze în partea de vest a orașului un parc de agrement. S-au făcut demersurile necesare și în perioada 1893-1914 a fost amenajat parcul din Caracal după planurile a doi peisagiști francezi Ernest Pinard și Edgar Redont. În prezent Parcul orașului este cel mai important obiectiv de arhitectură peisagistică din județul Olt. Poartă numele marelui filantrop Constantin Poroineanu din a cărui avere s-au plătit imobilele expropriate din Qadrilater (zonă din centrul orașului), precum și amenajarea parcului.

Abstract: Caracal, an ancient settlement, has evolved throughout history from a village, a fair, a royal seat to the county capital and a district residence. Since 1968, when a new administrative division of the country took place and Romanați County has not been re-established, Caracal has lost its position of district residence.

In the second half of the 19th century, changing the appearance of the city was a local necessity, as it was the capital of the district and had to look beautiful. The prefecture intended

1. Muzeul Romanațiului, Caracal; e-mail: dincadanaroxana@yahoo.com

to erect representative buildings for administrative institutions, channeling the stream that crossed the city, paving streets and roads, arranging a public garden and a park, lighting the city, constructing a building for the theater. The first representative building constructed was the Administrative Palace, built between 1870-1874, by the Italian architect Silvio Mariani. Another building is that of the City Hall, erected between 1890-1895, in the same style, slightly simplified, in the immediate vicinity of the Prefecture. Another imposing building constructed between 1896-1923 is the Palace of Justice. On July 14, the foundation stone of the National Theater in Caracal was laid, according to the plans of the Austrian architect Franz Billeck, and it was officially inaugurated in October 1901.

During this period, the city council decided to set up an amusement park in the western part of the city. The necessary steps were taken and during 1893-1914, the park in Caracal was arranged according to the plans of two French landscapers: Ernest Pinard and Edgar Redont. Currently, the city park is the most important landscape architecture objective in Olt County. It is named after the great philanthropist Constantin Poroieneanu, from whose fortune the expropriated buildings in the Qadrilater (downtown area) were paid, as well as the arrangement of the park.

Caracal este o așezare antică ce a evoluat de-a lungul istoriei de la sat, târg, scaun domnesc la capitală de județ și reședință de raion. Din anul 1968, când a avut loc o nouă împărțire administrativă a țării și județul Romanați nu a mai fost reînființat, Caracalul și-a pierdut funcția de reședință districtuală.

Istoricul Nicolae Iorga scria în 1908 despre Caracal, că era „un oraș rău așezat, cu străzi strâmte și cotite, neavând decât un număr mic de case arătoase”, care „înconjurate de grădini și fără pustiul maidanelor, care să le despartă, apar vesele și gătite cu flori la ferestre” (Iorga, 1972, pp. 118-119).

La începutul secolului al XIX-lea, instituțiile administrative județene și orășenești funcționau în clădiri insalubre, din paie, numai unele case ale protipendadei fiind construite din cărămidă adusă de la Romula (Cantemir, 1981, pp. 58-62 și Odobescu, 1989, p. 52).

Schimbarea aspectului orașului reprezenta o necesitate locală deoarece era capitala districtului și trebuia să arate frumos. Prefectura își punea problema ridicării unor edificii reprezentative pentru instituțiile administrative, canalizarea pârâului ce traversa orașul, pavarea străzilor și a șoselelor, amenajarea unei grădini publice și iluminatul urbei (A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond Prefectura Romanați, dosar nr. 16/1867).

Primul edificiu reprezentativ construit a fost Palatul administrativ a cărui edificare a fost începută în anul 1870 de către Silvio Mariani, după planurile arhitectului austriac Frantz Billeck (A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond Prefectura Romanați, dosar nr. 23/1896) (Fig. 1). În anul 1874 s-au mutat în el Prefectura și o serie de instituții care nu aveau sedii proprii. Construcția era de dimensiuni impunătoare, sobră, dând spre așa-numitul Cadrilater, spre apus un scuar ce se prelungea cu grădina publică, a cărei amenajare începuse din

1864 având în centru statuia zeiței Ceres. Grădina publică din Caracal a purtat numele lui Alexandru Ioan Cuza, în semn de respect pentru personalitatea domnitorului, care în primăvara anului 1859 a vizitat orașul.

O altă clădire impunătoare, Primăria a fost ridicată în anul 1890, în același stil, puțin simplificat, în imediata apropiere a Prefecturii. Un alt edificiu impunător ridicat în 1896 este Palatul de Justiție, despre care Nicolae Iorga remarcă în 1905: „se vede fațada masivă, cu totul disproporționată, a unei case cu două rânduri, de coloane unde se dă dreptate de reprezentanții zeiței cu cumpenele în mână, care stă cocoțată pe fațada greoaie a micii clădiri”. Construcția, amplificată în 1927, avea monumentalitate și prestanță (Iorga, 1972, p. 119) (Fig. 2).

În centrul orașului, ritmul vieții era palpitant. Aici erau concentrate majoritatea clădirilor publice reprezentative: primăria, școala, catedrala, tribunalul, teatrul, cinematograful, librăria, magazinele, băncile, hotelurile, precum și localuri de agrement: cârciumi, cafenele etc. În această parte a orașului apar elemente ale modernizării și ale transformării orașului într-un adevărat centru urban. La periferie orașul arăta astfel: cu ulicioare înguste și întortocheate, cu case mici acoperite cu draniță și stuf, împrejmuite cu grădini și livezi. Acestea erau locuite de păturile cu venit modest și de cele sărace ale populației orășenești. Ca o notă caracteristică pentru Caracal este faptul că în interiorul acestuia puteai urmări toate formele de evoluție ale civilizației – de la cele mai rudimentare, sătești, până la cele mai luxoase, orășenești.

Strada principală a orașului purta numele de *Strada Mare*, care se întindea pe o linie dreaptă și crea impresia că este mai largă din cauza caselor construite într-un singur etaj (Fig. 3). Strada menționată continua până în regiunea pieței comerciale, reprezentată sub forma unei aglomerații de prăvălii de diferite mărimi, gherete cu rafturi, lăzi uriașe, pline cu diferite mărfuri, produse în oraș sau importate din afara lui.

În acest context, plăcerea pentru teatru a determinat municipalitatea să ridice o construcție specială, Teatrul Național (Ricman, 1928, pp. 158-160) (Fig. 4).

Potrivit documentelor de arhivă și articolelor din presa vremii, primele manifestări teatrale au început în Caracal în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Spectacolele trupelor ambulante de scamatori și măscărici se desfășurau pe scene improvizate, în berării, cafenele, grădini de vară, cazinouri, cum ar fi Cazinoul *Dulgherescu*, cazinoul din casele Bibian (transformat în *Clubul Unirea*), cafeneaua centrală *Teodor Borcescu*, Grădina *Paradis*, Grădina *Boșoteanu*.

Interesul caracalenilor pentru teatru a crescut odată cu prezentarea unor spectacole dramatice. În anul 1880, trupa lui Crețu prezenta spectacole în grădina lui Savu Teodoru. În 1885-1886, juca la grădina *Paradis*, Matei Millo, iar mai târziu, în 1890-1892, trupele Leonescu – Vampirul, Nottara, Grigoriu, Gălușcă, juca la grădina *Boșoteanu*. În anul 1883, se amenajează o sală de spectacole, care, mai târziu, va purta denumirea de *Teatrul Vechi*, în grajdurile lui Iorgu Jianu, situate pe strada Carpați nr. 2. Scena avea agățată în tavan o lampă cu petrol, iar lojele erau lucrate în scândură și îmbrăcate în cimbrică roșie. În această

sală au avut loc primele spectacole ale unor trupe de actorie bine organizate, 1883 trupa lui Burinescu, 1885 trupa Maria Teodorini și 1887 trupa Crețu etc. (Slătulescu, 2002, pp. 6-8). În această perioadă, edilii orașului și localnicii au hotărât construirea unei săli de spectacole cu capacitate mare și dotări tehnice specifice spectacolelor teatrale. Primarul orașului Caracal, Constantin Nanu, a adresat în noiembrie 1891 o cerere președintelui Consiliului Județean prin care solicita construirea unui local de teatru care să servească și ca local pentru curtea de jurați (A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond *Prefectura Romanașul*, dosar nr. 17/1921, f. 12).

La 14 iulie 1896, după planurile arhitectului austriac Franz Billeck, *s-a pus piatra fundamentală a Teatrului Național din Caracal menit a duce propășirea culturii locuitorilor orașului*. Antreprenorul lucrărilor de construcție a fost italianul Ritzieri S. Mariani.

Clădirea teatrului, construită în stilul barocului târziu, se caracterizează printr-o mare bogăție de ornamente, atât la exterior cât și la interior „un teatru cochet împodobit cu stucaturi și inscripții care cheamă trupe și o intenție bună de care trebuie să se țină seama”, după cum aprecia marele istoric Nicolae Iorga (Iorga, 1972, p. 120).

Ziarul *Romanașul*, din 24 mai 1899, consemnează discursul lui Take Ionescu – aflat în campanie de alegeri din partea Partidului Conservator – la Caracal. Marele politician preciza în încheiere: „inaugurez teatrul și sper că amintirea mea va fi întotdeauna vie în inima caracalenilor de câte ori vor vizita teatrul” (*Romanașul*, 24 mai 1899). Noul edificiu a fost inaugurat oficial mult mai târziu, în octombrie 1901. Societatea dramatică din Craiova a deschis în mod solemn și oficial Teatrul cel nou. Structura teatrului cuprindea: sala de 500 de locuri, surmontată de o cupolă, scena amplă, dotată cu instalații moderne, foaierul spațios, plafoanele decorate cu picturi și stucaturi aurite, sculpturi alegorice.

Pe scena teatrului au evoluat de-a lungul timpului trupe prestigioase de actori: *Alhambra*, *Cărăbuș*, *Gioconda*, trupa lui Constantin Tănase, *Teatrul Național* din București, trupa lui Constantin Nottara, Compania Dramatică *Bulandra-Manolescu*, găzduind mari actori precum George Vraca, Grigore Vasiliu Birlic, Dina Cocea, Tanți Cocea, Fori Eterle, Stela Popescu, Florin Piersic, Amza Pellea, Ștefan Bănică ș.a. Au cântat Nicolescu Basu și Nora Marinescu.

Un anume Zeforis scria, la data de 27 august 1905, pe o ilustrată înfățișând teatrul: „Iată și școala de corecțiunea moravurilor, pe care mulți o iau drept local de amuzament, spre a-și goni plictiseala din viața banală și atât de comună!” (Fig. 5).

Spectacolele de muzică și teatru care se desfășurau în timpul anului erau precedate de anunțuri în presă, care, de obicei, cuprindeau titlul piesei de teatru sau tema concertului, ziua și ora și de unde se puteau procura biletele. În acest sens ziarul *Romanașul*, din 26 februarie 1928, consemna: „În sala Teatrului Național din orașul nostru marea tragediană Agepsina Macri, împreună cu renumiții artiști George Vraca, Ion Sârbu, va juca Păpușile, comedie în patru acte de Pierre Wolf. Biletele de vânzare «sunt» la Librăria Mărculescu” (*Romanașul*, 26 februarie 1928).

Tot în anul 1928, au fost prezente la Caracal trupa *Leonard*, în turneu cu piesa *Lampagiul de seară*, trupa comicului Constantin Tănase cu spectacolul *Din toată inima* și

marea tragediană Marioara Voiculescu cu ansamblul său cu drama în cinci acte „Învieră” de Tolstoi.

De asemenea, documentele și presa acelor vremuri cuprind anunțuri referitoare la concertele pe care marele compozitor George Enescu le-a susținut la Caracal în sala teatrului. Marele compozitor a vizitat orașul pentru prima dată la 21 ianuarie 1915. Spectacolul pe care Enescu l-a susținut aici, acompaniat de pianistul Theodor Fuchs, făcea parte din turneul pe care artistul l-a efectuat în vederea strângerii de fonduri pentru organizarea Ateneului Român din București, „deșteptând chiar și în cele mai mici târguri ale țării gustul pentru muzica bună” (*Romanașul*, 2 februarie 1915). La 1 decembrie 1923, Caracalul avea din nou cinstea de a fi vizitat de George Enescu, acompaniat de această dată de pianistul Nicolae Caravia. Patru ani mai târziu, Enescu revine pe scena teatrului acompaniat de același pianist. Un ultim spectacol susținut de marele compozitor a avut loc la Caracal, pe scena teatrului la 18 decembrie 1929 (Chirilă-Stanciu, 1996, *Gazeta Oltului*).

De asemenea, mari figuri ale literaturii, științei și artei – N. Iorga, Vasile Pârvan, A.D. Xenopol sau Octavian Goga, mari politicieni precum Tache Ionescu, Nicolae Titulescu, Alexandru Marghiloman au rostit discursuri și au ținut conferințe pe scena teatrului din Caracal (Slătulescu, 2002, pp. 6-8).

În noiembrie 1911, se înființează *Compania Lirică* din Caracal, care, în anul 1912, prezintă opereta *Studentii veseli* de F.V. Supe și *Cavaleria rustică* de Mascagni.

În anii 1913-1914, localnicii cu forțe proprii au organizat spectacole de divertisment, iar în 1927 aceștia joacă piesa *Strigoii* de Ibsen. Pe scena teatrului caracalean au urcat și actori amatori (elevi, studenți, muncitori, intelectuali sau militari) reușiți în trupe de teatru în cadrul instituțiilor de învățământ, sindicatelor și armatei (trupa Liceului Comercial). În vara anului 1947, o trupă de artiști profesioniști și trei localnici Niki Frunzetti, Mișu Slătulescu și Costică Marinescu au pus bazele primului *Teatru popular* la Caracal. S-a jucat piesa *Insula păcii*, spectacolele având loc în sala teatrului *Apollo* (Slătulescu, 2002, p. 13). Cu timpul actorii profesioniști au plecat la teatrele din București sau Pitești, iar cei care au rămas au continuat să joace ca amatori în formații de teatru organizate de diverse sindicate.

În perioada comunistă, prin anii 1959-1960, s-a făcut restaurarea monumentului, frescele originale au fost acoperite, cu teme noi, comuniste. În 1986, teatrul a fost închis deoarece s-a hotărât construirea unei structuri de rezistență și mutarea acestuia cu aproximativ 60 de metri. Lucrările au fost tergiversate și teatrul nu a mai fost mutat chiar dacă autoritățile comuniste alocaseră trei milioane de lei pentru lucrările de consolidare. Timp de 23 de ani a fost închis, s-au efectuat lucrări de recondiționare a interiorului, însă din neglijența unor muncitori în ianuarie 1995 a luat foc. De atunci până în 2007, s-a aflat într-o perpetuă stare de reparație capitală, cu intermitențe determinate de lipsa unor fonduri suficiente pentru finalizarea lucrărilor. În martie 2007, Ministerul Culturii și Cultelor a alocat fondurile necesare. Pe 19 decembrie 2008, a fost inaugurat în prezența ministrului culturii și cultelor, Adrian Iorgulescu și a autorităților locale (Fig. 6. a, b, c).

În prezent, Teatrul Național din Caracal poartă numele actorului Ștefan Iordache. Anual se susține și Festivalul de Teatru „Ștefan Iordache”, la care sunt invitate să participe trupe de actori de la teatrele de prestigiu din țară.

Din această perspectivă, Caracalul a rămas capitala culturală a județului Olt.

Parcul Național „Constantin Poroineanu”

Încă de la mijlocul secolului al XIX-lea existau în aproape toate orașele mari ale țării parcuri pentru plimbare și distracții. Unele aveau amenajate locuri pe care se puteau face plimbări de agrement cu barca sau cu vaporeașul, grădini zoologice, sere de flori, restaurante cu terasă sau chioșcuri în care cânta fanfara militară (Scurtu, 2001, p. 27) (Fig. 7).

Pe lângă renumitele parcuri, cum ar fi *Cișmigiu* din București, *Copou* din Iași, *Romanescu* din Craiova și la Caracal a fost amenajat un parc natural după proiectul realizat de arhitecții peisagiști francezi Edgar Redont și Ernest Pinard.

Terenul pe care se află astăzi parcul orașului era la 1893 „un heleșteu, înconjurat de tăbăcării, depozite de gunoarie situate în partea de vest a orașului, ocupând o suprafață de 35 ha” (A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond *Primăria Orașului Caracal*, dosar nr. 9/1943).

Din documentele de arhivă rezultă că heleșteul și pădurea ce îl înconjura a fost proprietatea moșierului Constantin Poroineanu care l-a cedat Primăriei în anul 1893, deoarece „municipalitatea dorea amenajarea unui parc în această parte a orașului” (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 794/ 1905, f. 6) (Fig. 8).

Amenajarea parcului nu se putea face decât prin asanarea heleșteului și exproprierea terenurilor înconjurătoare. La 22 aprilie 1903, sub primariatul lui Mihail Bibian, a fost solicitat inginerul Constantin Guran pentru a executa proiectul de asanare. Proiectul trebuia finalizat până la 1 aprilie 1904, însă inginerul Guran nu și-a onorat obligațiile, contractul fiind reziliat la 27 mai 1904 (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 794/ 1905, f. 6).

Problema asanării fostului heleșteu a fost reluată în anul 1905, când Primăria a contractat un împrumut de 500.000 de lei și a însărcinat pe inginerii peisagiști Ernest Pinard și Edgar Redont cu întocmirea planului de amenajare a parcului. Pinard a fost și autorul Cadrilaterului, parcul cu tei și castani din centrul orașului care a fost distrus în anul 1986, ca urmare a punerii în aplicare a planului de sistematizare a orașului.

Heleșteul și locurile particulare din împrejurimi au fost declarate de utilitate publică în folosul igienei și a salubrității publice. La 23 septembrie 1905, Consiliul Comunei Urbane Caracal, prezidat de primarul Mihail Bibian, a pus în discuție fixarea indemnizațiilor de despăgubire, ce trebuiau să se ofere din partea comunei proprietarilor. Terenurile din jurul fostului heleșteu și al parcului până în strada Justiției s-au „declarat a se expropria pentru cauza de utilitate publică în interesul facerii unui parc pe aceste terenuri” (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 794/ 1905, f. 2, 27 și 28).

În acest scop s-a alcătuit o comisie de evaluare formată din: primarul Mihail Bibian, Vasile T. Oroveanu, Alexandru Popescu și Constantin I. Lăzărescu. Au fost

stabilite 134 de proprietăți pentru expropriere cu valori diferite. Conform articolului 22 din *Legea de expropriere*, Tribunalul județului Romanați a hotărât pe motiv de utilitate publică exproprierea „terenurilor cu construcțiuni și clădiri aflate pe el, proprietăți ale moștenitorilor defunctului C. Cioflan și alți proprietari, situate în acest oraș între strada Justiției și moara domnului căpitan Obogeanu, în interesul igienei și salubrității publice prin asanarea locului pe care a fost heleșteul comunei și a locurilor din împrejur și facerea unui parc pe el” (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 794/ 1905, f. 2, 27 și 28).

În ședința Consiliului Comunal Local din 17 ianuarie 1906, arhitectul peisagist Redont a înaintat „proiectul pentru facerea unui parc public pe locul fostului heleșteu al comunei și împrejurimile mlăștinoase care deja s-au expropriat în acest scop” (S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 1452/1906, f. 1 și 2).

La 2 martie 1906, Primăria orașului a înaintat Ministerului de Interne proiectul de amenajare a parcului care nu a fost corespunzător și s-a refăcut în anul 1907 (A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond *Primăria Orașului Caracal*, dosar nr. 9/1905, f. 1). Lucrările pentru amenajarea parcului au fost terminate în anul 1914 (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Administrative*, dosar nr. 544/1936, f. 98) (Fig. 9. a, b, c, d).

Administrația locală a acordat un interes deosebit acestui obiectiv de la înființare și până în prezent. Parcul orașului este cel mai important obiectiv de arhitectură peisagistică din județul Olt. Astăzi poartă numele marelui filantrop Constantin Poroineanu, din a cărui avere s-au plătit imobilele expropriate din Cadrilater precum și amenajarea parcului.

Până în anul 1925, acestei mari personalități nu i s-a adus niciun semn de recunoștință. Deputatul Ion D. Ianculescu, fără a fi caracalean, a luat inițiativa turnării unui bust din bronz lui Constantin Poroineanu, cu intenția ca el să fie așezat pe un soclu de piatră la intrarea în parc. În ziarul *Vremea*, din 17 iulie 1925, apare publicat *Apelul* către caracaleni cu privire la realizarea bustului lui Poroineanu: „Cetățeni ai Caracalului, dați obolul dumneavoastră pentru soclul bustului lui Poroineanu. Cel care și-a lăsat averea întreagă comunei trebuie așezat pe soclu ridicat prin obol public” (*Vremea*, nr. 8/17 iulie, 1925).

Bustul a fost realizat de un mare artist al vremii, Raffaello Romanelli. Ca urmare a nepăsării și indiferenței autorităților locale, a fost uitat până în anul 1928 în librăria lui Ilie Mărculescu (A.N.R., S.A.N.I.C., Fond *Ministerul de Interne-Comunale*, dosar nr. 558/1890, f. 1). În anul 1928, bustul lui Constantin Poroineanu a fost instalat pe un soclu, la intrarea principală a parcului. În perioada regimului comunist bustul marelui filantrop a fost dat jos de pe soclu și topit. Un alt bust din marmură, de dimensiuni mai mici, realizat tot de Romanelli, a fost păstrat într-un depozit la Colegiul Național *Ioniță Asan*.

În anul 2008 s-a realizat un nou bust - copie după cel păstrat la Colegiul Național *Ioniță Asan* care a fost amplasat la intrarea principală în parc (Fig. 10).

În prezent parcul din Caracal este una dintre cărțile de vizită ale orașului, o oază de liniște și recreere. Pe o întindere de 25,5 ha, în parc se găsește o mare varietate de plante. Ele pot fi clasificate după criteriul peisagistic în floră dendrologică și plante floricolore

de seră sau de câmp, cu un mare număr de specii decorative. În parcul din Caracal se regăsește arborele pagodelor (*Ginkgo biloba*), este un relict terțiar, o adevărată fosilă vie, unicul reprezentant al străvechiului ordin Ginkgoales din flora actuală. Fructele lui se numesc *gălbui*. Japonezii le numesc Yiu-Kao (caisă de aur – subl. n.). În stare sălbatică acest arbore trăiește numai în China și Japonia. Se numește *bradul sacru* fiind adus în Europa în secolul al XVIII-lea. Această specie de arbore se găsește în județul Olt, numai în Caracal, în parc și în centrul orașului. Tot în parc sunt amenajate spații verzi, lacul cu insula, unde odinioară în chioșc cânta fanfara militară, stadionul, complexul de sere, skateparc-ul. Anul acesta o echipă de sculptori au realizat din trunchiurile arborilor uscați sculpturi decorative ce animează aleile parcului.

Parafrazându-l pe scriitorul Nicolae Paul Mihail, caracalean prin naștere și educație, și eu pot spune: „Nu poți iubi ceea ce nu cunoști! Numai cunoscând și respectând locul în care te-ai născut îi poți apăra personalitatea și demnitatea”.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

A.N.R., S.A.N.I.C., Fond Ministerul de Interne-Administrative, dosare nr. 794/1905; 1452/1906 și 544/1936 și Fond Ministerul de Interne-Comunale, dosar nr. 558/1890.

A.N.R., S.J.A.N. Olt, Fond Prefectura Romanați, dosare nr.: 16/1867; 23/1896 și 17/1921 și Fond Primăria Orașului Caracal, dosare nr. 9/1943 și 9/1905.

Presă / Press

Romanașul, 24 mai 1899 și 26 februarie 1928.

Vremea, nr. 8/17 iulie 1925.

Gazeta Oltului, 31 ianuarie 1996.

Lucrări speciale / Special Works

Cantemir, C., 1981, *Orașul Caracal. Contribuții la cunoașterea patrimoniului arhitectural de la finele secolului XIX*, în *M.I.A.*, nr. 2.

Iorga, I., 1972, *România cum era pînă în 1918*, București, Editura Minerva.

Odobescu, A., 1989, *Opere*, vol. V, București, Editura Academiei R.S.R.

Ricman, Ș., 1928, *Monografia Județului Romanați*, Craiova, Institutul Arte Grafice „RAMURI” S.A.

Scurtu, I., 2001, *Viața Cotidiană a românilor în perioada interbelică*, București, Editura RAO International Publishing Company.

Slătulescu, M., 2002, *Dăle teatrului la Caracal*, Caracal.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATION

Figura 1. Prefectura Județului Romanați la sfârșitul secolului al XIX-lea (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 1. Prefecture of Romanați County at the end of the 19th century (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 2. Palatul de Justiție-Tribunalul Romanați, 1923 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 2. Palace of Justice-Romanați Tribunal, 1923 (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 3. Strada Antonius Caracalla (Strada Mare) la sfârșitul secolului al XIX-lea (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 3. Amtonius Caracalla Steet at the end of the 19th century (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 4. Teatrul Național din Caracal la 1901 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 4. Caracal National Theater in 1901 (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 5. Teatrul Național din Caracal, 27 august 1905 - Consemnările lui Zeforis (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 5. Caracal National Theater, August 27, 1905 - Zeforis notes (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 6. a, b, c, d. Teatrul Național din Caracal după restaurare, 2009.

Figure 6. a, b, c, d. Caracal National Theater after restoration, 2009.

Figura 7. Parcul „Constantin Poroineanu” în curs de amenajare, 1911 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 7. “Constantin Poroineanu” Park under construction, 1911 (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 8. Constantin Poroineanu, moșier, avocat, senator de Romanați (n. 1843-d. 1908) (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

Figure 8. Constantin Poroineanu, landowner, lawyer, senator of Romanați (b. 1843-d. 1908), (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

Figura 9. a. Parcul „Constantin Poroineanu” Lacul în timpul amenajării, 1910 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

b. Vedere din Parcul „Constantin Poroineanu”, Insula de pe lac și podul în timpul amenajării, 1910 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

c. Parcul „Constantin Poroineanu”, Lacul în anul 1989 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

d. Parcul „Constantin Poroineanu”, Monumentul „Susurul”, pe soclu scrie „*Isvorul SUSURUL închinat adoratei mele soții ZOE-GENERAL-GEORGE-FLORESCU născută Ploșteanu - din Caracal*”. Monumentul *Susurul* este lucrat în bronz și aparține sculptorului I. Dimitriu-Bârlad (Foto Dana Nicula, 2021).

Figure 9. a. “Constantin Poroineanu” Park The lake during the arrangement, 1910 (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

b. View from the “Constantin Poroineanu” Park, the island on the lake and the bridge during the arrangement, 1910 (Photo Collection of the Romanați Museum, Caracal).

c. "Constantin Poroineanu" Park Lake in 1989 (Photo Collection of the Romanati Museum, Caracal).

d. "Constantin Poroineanu" Park, "Susurul" Monument, on the pedestal is written „Susurul Spring dedicated to my adored wife Zoe - General George Florescu born Ploesteanu - from Caracal". The „Susurul" monument is made of bronze and belongs to the sculptor I. Dimitriu-Bârlad (Photo by Dana Nicula, 2021).

10. Bustul marelui filantrop Constantin Poroineanu, realizat în anul 2008, situat la intrarea în parc (cel care și-a donat întreaga avere orașului Caracal) (Foto Dana Nicula, 2022).

10. The bust of the great philanthropist Constantin Poroineanu, made in 2008, located at the entrance to the park (the one who donated his entire fortune to the city of Caracal) (Photo by Dana Nicula, 2021).

Figura 1. Prefectura Județului Romanați la sfârșitul secolului al XIX-lea
(Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

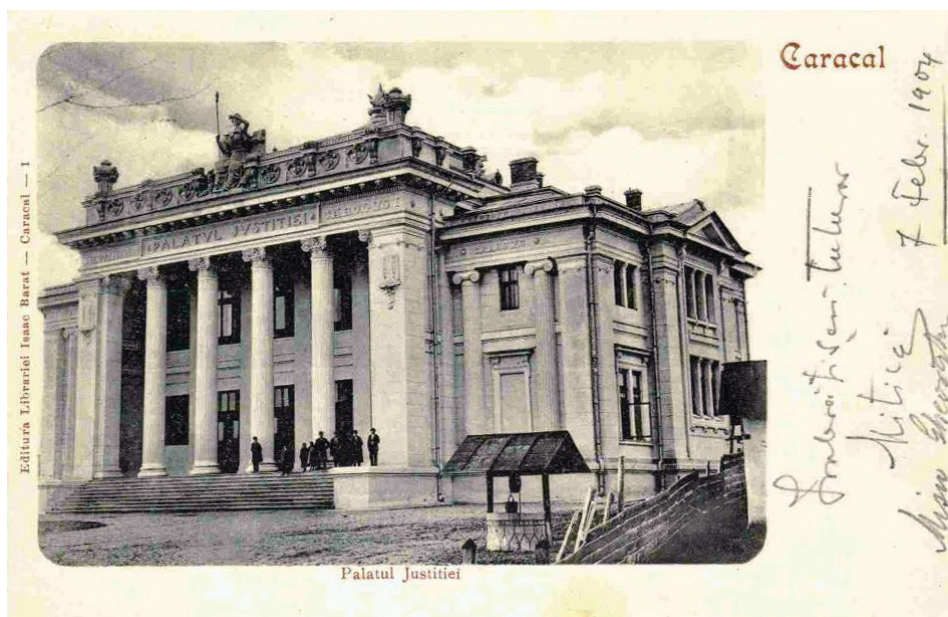

Figura 2. Palatul de Justiție-Tribunalul Romanați, 1923 (Foto Colecția Muzeului Romanațiului, Caracal).

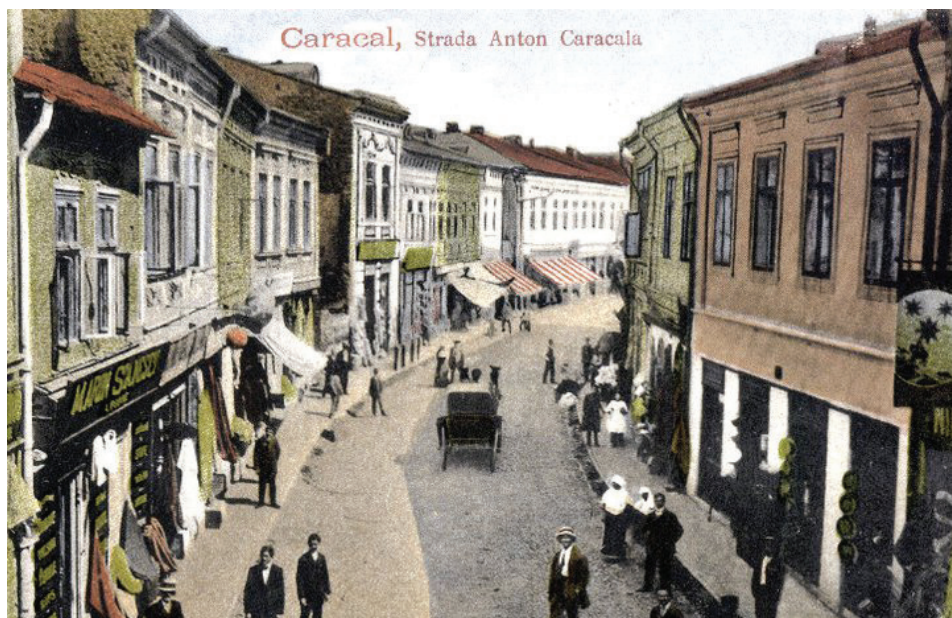

Figura 3. Strada Antonius Caracalla (Strada Mare) la sfârșitul secolului al XIX-lea (Foto Colecția Muzeului Romanișului, Caracal).

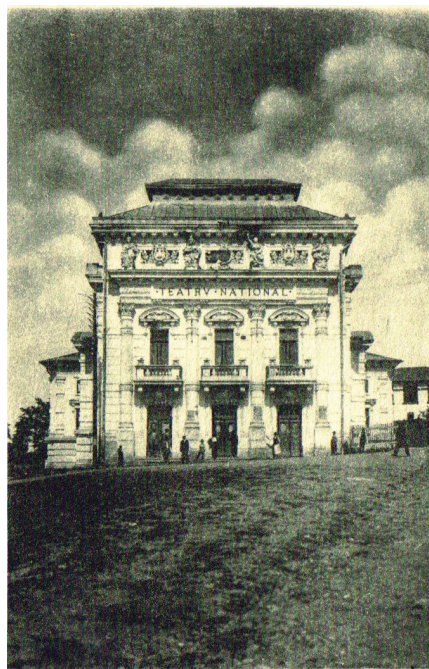

Figura 4. Teatrul Național din Caracal la 1901 (Foto Colecția Muzeului Romanișului, Caracal).

Figura 5. Teatrul Național din Caracal, 27 august 1905 - Consemnările lui Zeforis
(Foto Colecția Muzeului Romaniștilui, Caracal).

Figura 6 a. Teatrul Național din Caracal după restaurare, 2009.

Figura 6 b. Teatrul Național din Caracal după restaurare, 2009.

Figura 6 c. Teatrul Național din Caracal după restaurare, 2009.

Figura 6 d. Teatrul Național din Caracal după restaurare, 2009.

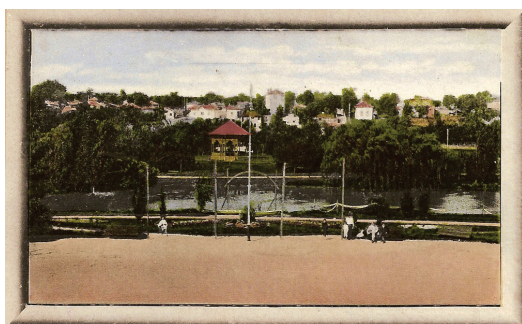

Figura 7. Parcul „Constantin Poroineanu” în curs de amenajare, 1911.
(Foto Colecția Muzeului Romanașului, Caracal).

Figura 8. Constantin Poroineanu, moșier, avocat, senator de Romanași (n. 1843–d. 1908)
(Foto Colecția Muzeului Romanașului, Caracal).

Figura 9 a. Parcul „Constantin Poroineanu” Lacul în timpul amenajării, 1910
(Foto Colecția Muzeului Romanișului, Caracal).

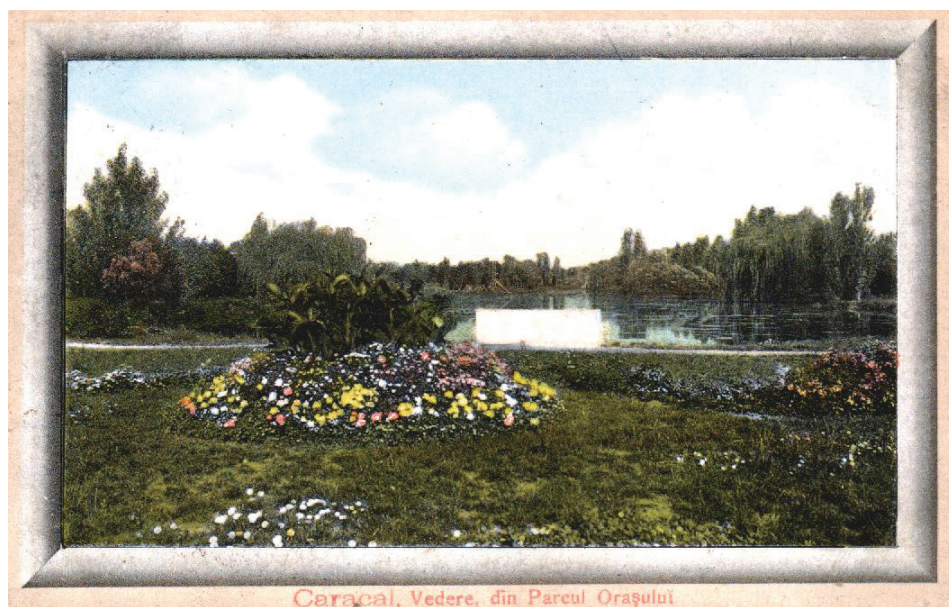

Figura 9 b. Vedere din Parcul „Constantin Poroineanu”, Insula de pe lac și podul în timpul amenajării, 1910 (Foto Colecția Muzeului Romanișului, Caracal).

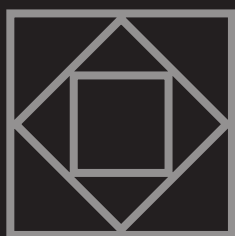
Figura 9 c. Parcul „Constantin Poroineanu”, Lacul în anul 1989
(Foto Colecția Muzeului Romanășului, Caracal).

Figura 9 d. Parcul „Constantin Poroineanu”, Monumentul „Susurul”, pe soclu scrie „*Isvorul SUSURUL închinat adoratei mele soții ZOE-GENERAL-GEORGE-FLORESCU născută Ploșteanu - din Caracal*”. Monumentul *Susurul* este lucrat în bronz și aparține sculptorului I. Dimitriu-Bârlad (Foto Dana Nicula, 2021).

Figura 10. Bustul marelui filantrop Constantin Poroineanu, realizat în anul 2008, situat la intrarea în parc (cel care și-a donat întreaga avere orașului Caracal) (Foto Dana Nicula, 2021).

PATRIMONIUL

ISTORIA ACADEMIEI DOMNEȘTI DIN BUCUREȘTI

Gabriel-Stelian CONSTANTIN¹

Cuvinte-cheie: București; Academie; învățământ; latină; greacă; reformă.

Keywords: Bucharest; Academy; education; Latin; Greek; reform.

Rezumat: *Plecând de la premisa că învățământul este o condiție sine qua non pentru dezvoltarea unei societăți, iar existența unui sistem de învățământ superior realizează conexiunea societății la valori universale și permite un schimb cultural prin intermediul cărturarilor care veneau în centrele universitare, studiul nostru propune o analiză a apariției și evoluției Academiei domnești din București de la întemeiere și până la desființarea înregistrată după anul 1821. Fie că s-a numit școală, Academie, școală grecească, liceu sau colegiu, aceasta s-a impus ca un centru de învățământ superior de înalt prestigiu în spațiul balcanic. Înființată în chiliile Mănăstirii Sf. Sava, un vechi așezământ religios din București, azi dispărut, Academia domnească s-a dezvoltat continuu, fiind sprijinită deopotrivă de domnitorii pământeni și de cei fanarioți, spirite luminate, care, în ciuda obstacolelor, au manifestat preocupare pentru învățământul din Țara Românească.*

Abstract: *Starting from the premise that education is a sine qua non condition for the development of a society and that the existence of a higher education system connects the society to universal values and allows a cultural exchange through the scholars who came at the university centres, our study proposes an analysis of the appearance and evolution of the Princely Academy in Bucharest: from its establishment until its dissolution that took place after 1821. Whether it was called school, Academy, Greek school, high-school or college, the institution imposed itself as a higher education centre in the Balkans area. Established in the cells of Sf. Sava Monastery, an old religious establishment from Bucharest, no longer existing today, the Princely Academy continuously developed, as it was supported by both the national princes and the Phanariot ones, enlighten spirits, who, in spite of obstacles, showed interest in the education in Wallachia.*

Mănăstirea Sf. Sava

În Piața Universității, pe locul unde se află statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul (1593-1600), marele nostru voievod unificator al celor trei Țări Românești, a existat Biserica Sf. Sava, construită într-o primă fază de pârclăbul Andronache, la sfârșitul

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: gabrielconstantin@rocketmail.com

secolului al XVI-lea sau la începutul veacului al XVII-lea, și refăcută „din temelie” de către domnitorul Constantin Brâncoveanu, așa cum reiese din pisania lăcașului, dăltuită în anul 1709 iulie 20:

„Această sf(ă)ntă beserică, lăcaș D(o)mnului Savaoth, fiind întâi făcută mai mică, de un / Andronache părcălab, și închinată la lavra S(ve)ti Savei de lângă Ier(u)s(a)lim, hramul aceștii / sf(i)nte beserici fiind Bl(a)govășteniile, precum în hrisoave s-au văzut, iară de ne / știința unora și de multa trecere de vrême, norodul S(ve)ti Sava l-au ținut. / Acest dară d(u)mnezeesc lăcaș, mult învechindu-se au început a să strica și a crăpa, / cât și a să surpa primejduia. Care, măriia sa bl(a)gocestivul și luminatul domnu, / Io Costandin B(asarab) B(râncoveanu) voevod, văzând, stricăciunea ei au pus ca să o mai întărească, / pe unde s-au părut că trebue ca să stea. Iară foarte slabă fiind, mai vărtos temeele s-au surpat. Deci măriia sa o au surpat de tot acea vechi ce-au fostu și din temelie au zidit / și au rădicat aceasta ce astăzi să vede așa iscusită și frumoasă, adăogând pe lângă dânsa și alte case și tocmêle ca să fie școală de învățat carte, întru pomenire vécinică a nume / lui său și a moșilor și a strămoșilor mării sale pomeană. Și pre lângă mai multă / cheltuială ce au dat măriia sa rămăind și niște bani ai unui Sterie lumănărariul după / moartea lui, la această lucrare s-au dat, ca și lui pomeană să-i rămăe, ispravnic fiind Radul / Dudescul vel slugér, igumenind chir Daniil Arapul. Și s-au isprăvit la leat 7217 iul(ie) 20” (Elian, 1965, p. 483-484, nr. 585).

În ceea ce privește atestarea documentară, trebuie amintit faptul că, în anul 1619, un egumen al Bisericii Sf. Sava era menționat ca martor într-un act dat de către Dumitru, județul orașului (Giurescu, 1979, p. 79). Ulterior, la jumătatea secolului al XVII-lea, Paul de Alep vizitează Bucureștii, însoțindu-l pe părintele său, Patriarhul Macarie al Antiohiei, și amintește de „o mică mănăstire cu hramul Sf. Sava, pe care ctitorii săi au închinat-o, la începutul mănăstirii cu același nume din Ierusalim și <care> este cârmuită de un egumen împuternicit de patriarhul de la Ierusalim” (*Călători străini despre Țările Române*, 1976, p. 376).

Mănăstirea Sf. Sava beneficia de prăvălii situate în Târgul Dinlăuntru al Bucureștilor; la un moment dat, mănăstirea face un schimb cu Șerban Cantacuzino căruia îi cedează patru prăvălii pentru construirea Hanului Șerban-Vodă, urmând să primească „un codru de loc în Grozvești” (Potra, 1985, p. 34).

Dincolo de importanța ei religioasă, Mănăstirea de la Sf. Sava a avut un rol decisiv în ceea ce privește dezvoltarea învățământului românesc, având în vedere că a adăpostit prima școală superioară din Țara Românească, întemeiată la sfârșitul secolului al XVII-lea. Se poate spune că istoria Mănăstirii a fost indisolubil legată de istoria Școlii de la Sf. Sava.

Întemeierea Academiei Domnești

Data la care a fost înființată Academia domnească din București, căreia i s-a spus de-a lungul vremii Academie/Școală domnească, școala grecească, școala de la Sf. Sava, Academia grecească sau „une écoles publique” ori „colegiu” (Grigoriu, 1978, pp. 12-13), constituie un subiect larg dezbătut de către istoricii care s-au aplecat asupra începuturilor Academiei domnești. Pornind de la faptul că nu există un act de întemeiere al Academiei

emis de către Șerban Cantacuzino, unui istorici s-au grăbit să atribuie rolul de fondator al acestei prestigioase instituții de învățământ superior lui Constantin Brâncoveanu, propunând ca perioadă anul 1694 sau 1695, deși afirmația lor nu se bazează pe un document din care să reiasă că domnitorul ucis la Constantinopol ar fi întemeietorul Academiei. Unul dintre argumentele aduse în acest sens îl reprezintă discursul rostit în anul 1695 de către Sevastos Kyminitis, director al acestei instituții până în anul 1702 când a încetat din viață, în care aduce un elogiu lui Constantin Brâncoveanu, pe care îl consideră întemeietorul școlii domnești: „Chiar și în actualele împrejurări pline de greutate, de frământări și de nenorociri, într-o domnie ca aceasta aservită și lipsită de pază și ziduri, ai voit, pe lângă celelalte, să înființezi un colegiu, sau mai bine zis o școală de crescut și înțeleptit sufletele, pentru ca prin mijlocirea dascălilor, cu lumina și cu prosperarea învățăturilor, să înveți pe tinerii nobili și iubitori de carte și pe toți cei ce voiesc, străini și pământeni, un bine mai mare decât aceasta nefăcându-se niciodată în lume” (Cronț, 1966, p. 18). Însă, trebuie avut în vedere caracterul encomiastic al discursurilor lui Sevastos Kyminitis, ceea ce îndeamnă la prudență, deoarece, dacă ne raportăm la retorica timpului, era firesc ca directorul școlii să-l laude pe domnitorul în viață, aflat pe tronul țării, în vremea căruia începeau să se vadă rezultatele școlii din București. În același timp, trebuie să ținem seama că directorul instituției de învățământ superior din București a sosit în orașul legendarului Bucur ciobanul în anul 1689, unde a propus ca „învățământul din Țara Românească să fie de mai lungă durată”, iar resursele financiare alocate susținerii învățământului să fie generoase, deoarece „nicio altă cheltuială nu este mai folositoare” (Camariano-Cioran 1971, p. 30). Din spusele eruditului grec, școlit la Academia din Constantinopol, unde i-a avut ca profesori pe Ioan Caryophylis și Alexandru Mavrocordat Exaporitul, la rândul lor școliți în mediul universitar italian (Nicolau, 2017, p. 19.), rezultă că recomanda reorganizarea învățământului și nu înființarea unei școli, care, în opinia noastră, exista deja la București.

Angajarea profesorilor particulari a fost un alt argument folosit în susținerea tezei că Brâncoveanu ar fi fost întemeietorul Academiei; este adevărat că Șerban Cantacuzino i-a scris, în anul 1686, lui Ion Cariofil, profesor la Academia din Constantinopol, să-i trimită dascăli. Și fratele domnitorului muntean, eruditul stolnic Constantin Cantacuzino, îi scria, la 12 mai 1692, aceluiași Cariofil, informându-l că fiii săi aveau un profesor particular, care le predă logica, nu doar gramatica și literatura, pentru a-i ajuta să progreseze din punct de vedere al pregătirii intelectuale: „La fel și profesorul lor, care arată multă sânguință pentru el, gândindu-se să le ascută mintea pentru o învățătură superioară, le predă acum logica, deoarece și o sută de ani dacă ar studia gramatica și literatura, tot unul și același ciclu ar face” (Camariano-Cioran, 1971, p. 26). Însuși Constantin Brâncoveanu a angajat profesori particulari pentru fiii săi, în anii 1706 și 1712, când Academia domnească din București funcționa (Camariano-Cioran, 1971, p. 27).

În perioada fanariotă avem nenumărate exemple (Nicolae Mavrocordat, Constantin Mavrocordat sau Mihai Racoviță) de domnitori care angajau profesori particulari greci

pentru copiii lor, nu neapărat pentru că aceștia nu aveau unde să învețe într-o instituție organizată, cu o programă temeinic încheată și în care predau dascăli bine plătiți, ci mai degrabă din dorința părinților ca fiii lor să beneficieze de o pregătire intelectuală care să le deschidă mai multe perspective în viață. La toate acestea se adăuga, probabil, și o practică uzuală în secolul al XVIII-lea, având în vedere mărturia din anul 1766 a lui Manase Eliade, elev, profesor și director al Academiei de la Sf. Sava, potrivit căreia „toți boierii de aici obișnuiesc să angajeze pentru casele lor profesori”. Dascălul primea în schimb un salariu motivant și era apreciat de boier care îl invita să ia masa cu el (Camariano-Cioran, 1971, p. 27). Reiese că acest argument nu este unul plauzibil în susținerea ideii că domnitorul Constantin Brâncoveanu este întemeietorul Academiei.

În ceea ce privește termenul de „întemeiere” folosit atât de Kyminitis, cât și de Constantin Brâncoveanu în documentul emis la 9 septembrie 1707, când menționa că „mișcat de gând bun și de Dumnezeiască râvnă ne-am hotărât a întemeia o școală înaltă de obște pentru școlarii localnici și în București [...] în venerabila mănăstire a Sfântului Sava” (Cronț, 1966, p. 20), acesta trebuie interpretat în sensul de „reînființare” sau „reorganizare”, deoarece, în trecut, după o perioadă de întrerupere a școlilor, revenirea la o situație normală în procesul de învățământ era considerată un nou început și nu o reluare a activității. De asemenea, în pisania de la Mănăstirea Sf. Sava scrie că Brâncoveanu a *adăugat* lângă acest lăcaș case „ca să fie de școală de învățat carte”, fără să se menționeze că el este ctitorul acestei instituții de învățământ. Este greu de crezut că domnitorul Constantin Brâncoveanu ar fi omis să cuprindă într-un document un eveniment extrem de important precum este înființarea unei școli superioare la București, știută fiind aplecarea sa către ctitorii ce pot fi considerate adevărate bastioane ale culturii sau dragostea de carte moștenită în familia sa ori fascinanta cuprindere în catastifuri a tuturor detaliilor financiare. Credem că dacă Vodă Brâncoveanu ar fi întemeiat Academia domnească în casele de la Sf. Sava, atunci acest eveniment ar fi fost amintit cel puțin în pisania menționată anterior.

În concluzie, considerăm că începuturile Academiei domnești s-au înregistrat în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, însă funcționarea acesteia în condiții optime a survenit în vremea lui Constantin Brâncoveanu, care a reorganizat-o, i-a adăugat case noi și l-a pus în fruntea ei pe marele dascăl Sevastos Kyminitis. Astfel, în scurt timp, Academia a ajuns una dintre cele mai vestite instituții de învățământ din spațiul răsăritean, spre care se îndreptau elevi de peste hotare.

După ce directorul școlii domnești din București, Sevastos Kyminitis, încetează din viață în anul 1702, Constantin Brâncoveanu apelează la cărturarul grec Hrisant Notara (1663-1731), pe care îl roagă să elaboreze programa școlară (1707). Hrisant Notara, Patriarh al Ierusalimului (1707-1731), despre care Nicolae Iorga scria că era „un zelos răspânditor de lumină” (Sălceanu, 2002, p. 169), a fost prelat, dar, în egală măsură și om de știință cu vederi largi. A studiat în centrele de cultură prestigioase din Occident și era la curent cu noutățile din domeniul științei. Era un admirator al matematicii și

astronomiei, lucru explicabil având în vedere că la Observatorul regal din Paris, condus de către astronomul Gian Domenico Cassini (Jean Dominique), a putut să cerceteze cu telescopul Luna, galaxia și alte stele. Datorită renumelui său, era consultat de domnii și boierii epocii în probleme de cultură. Este cunoscută intenția lui Hrisant Notara de a ridica, în anul 1709, la București, lângă Mănăstirea Sf. Sava, o clădire din piatră, în care să fie găzduite o tipografie și o bibliotecă. Însă planul cărțurarului grec a fost amânat din cauza epidemiei de ciumă, astfel încât pe lista priorităților domnitorului Constantin Brâncoveanu s-a aflat mai întâi finalizarea lucrărilor de la localul școlii (Hurmuzachi, Documente, XIV/1, p. 413). Din Regulamentul elaborat în 1707, intitulat „Rânduiala dascălilor de la Sfântul Sava din București” (Grigoriu, 1978, p. 26), aflăm că la școala de la Sf. Sava se predau șapte materii (logica, retorica, fizica, cosmografia, metafizica, despre nașterea și pieirea lucrurilor și despre suflet). Alături de acestea, „erau studiate discursurile lui Isocrate, tragediile lui Sofocle și Euripide, stihurile lui Grigorie de Nazianz, epistolele lui Sinesius, odele lui Pindar și discursurile lui Demostene” (Cronț, 1966, p. 21). Totodată, elevii începători învățau gramatica în limba greacă și ortografia. Așadar programa școlară rezultată din regulamentul elaborat de Hrisant Notara stabilea un învățământ axat pe disciplinele științifice și filozofice, în care materiile de studiu se aflau în programa Academiei Patriarhiei din Constantinopol, precum și în programa unor școli italiene, între care amintim Universitatea din Padova, frecventată de Hrisant Notara. Tot în anul 1707, Constantin Brâncoveanu a asigurat resurse financiare însemnate necesare pentru o funcționare fără sincope a școlii, astfel încât, din dobânda de 3% a celor 30.000 de ducați depuși într-o bancă din Veneția, 900 de ducați sau 810 taleri reveneau Academiei, cu începere de la 1 septembrie 1708, din care suma de 300 de taleri reprezenta salariile profesorilor; astfel, primul dascăl, care era și directorul instituției, trebuia să încaseze 200 de taleri; al doilea profesor primea 100 de taleri. De asemenea, tot din porunca lui Constantin Brâncoveanu, vameșii de la balta Greaca (jud. Ilfov) urmau să trimită anual din venitul pescuitului suma de 500 de taleri, destinată elevilor care „sunt orânduți dintre străini și săraci” (Filip, 1994, p. 21). La acestea s-a acordat și un privilegiu pentru sare de la ocna Teleaga în beneficiul Mănăstirii Sf. Sava.

Academia domnească în timpul domniilor fanariote

Războiul austro-otoman (1716-1718) a împiedicat funcționarea Școlii de la Sf. Sava, așa cum rezultă din mărturia mitropolitului Mitrofan, care dezvăluia patriarhului Hrisant Notara că nu a putut să meargă la domn și la divan, să discute despre „afacerea școlii”, din cauză că a fost bolnav (1716). La un an de zile după încheierea războiului, la 19 ianuarie 1719, mitropolitul Mitrofan îi scria patriarhului Hrisant că „Școala a început” și că se predau „matematica, gramatica și filosofia” (Ionașcu, 1967, p. 26). Peste câteva decenii, un alt conflict ruso-austro-otoman (1736-1739) provoca închiderea școlii.

Domn luminat și reformator, Grigore II Ghica s-a preocupat de domeniul învățământului din Țara Românească, așa după cum reiese din hrisovul emis la 17 ianuarie

1749, în care aduce un elogiu învățăturii: „Învățătura este cea mai aleasă și mai înaltă”. Plecând de la constatarea că domnii munteni „au întărit două școale: una elinească și alta slavonească, care amândouă sunt de mare folos, nu numai locuitorilor Țării Românești, ci și tuturor celor străini care vin pentru dragostea învățăturii”, Grigore II Ghica a urmărit să asigure școlilor o funcționare continuă, motiv pentru care a vrut să se încredințeze că bugetul necesar funcționării școlii de la Sf. Sava acoperea cheltuielile, astfel încât „didascălii” să nu poarte „grija turburătoare” pentru salariile lor. Astfel, preoții nu mai erau obligați să plătească impozitul către stat, în schimbul unei contribuții anuale pentru întreținerea școlilor. Această sarcină i-a revenit mitropolitului Neofit, numit „ispravnic și purtător de grijă”, în ceea ce privește plata salariilor și a celorlalte cheltuieli necesare pentru buna funcționare a Academiei (Camariano-Cioran, 1971, p. 37).

Informații interesante privind salarizarea profesorilor de la Sf. Sava aflăm dintr-un document emis de către Mihai Racoviță la 1 septembrie 1741; directorul și dascălul principal încasau 360 de taleri pe an și 180 de taleri pentru mâncare; cel de-al doilea dascăl câștiga 240 de taleri plus 60 de taleri pentru hrană; cel de-al treilea dascăl obținea 240 de taleri plus 60 de taleri, iar „dascălul pentru italienească”, amintit pentru prima dată, primea 180 de taleri plus 60 de taleri (Ionașcu, 1967, p. 34).

În anul 1761, Constantin Mavrocordat, domn cu o vastă cultură, vorbitor de greacă, latină, turcă, italiană și franceză, a asigurat Academiei un local de sine stătător, în condițiile în care a dispus ca egumenul și călugăria de la Sf. Sava să fie mutați la Mănăstirea Văcărești, iar chiliile, odată eliberate, să fie reparate și folosite, „drept clase de cursuri, locuință pentru profesori și dormitoare pentru elevii interni”. Deși domnitorii Grigore II Ghica, Constantin Mavrocordat și Constantin Racoviță au încercat să creeze un mecanism care să genereze venituri generoase și constante pentru funcționarea Academiei în condiții optime, astfel încât dascălii „să poată da învățătură ucenicilor, fără de a-și împărți gândul lor la purtarea de grijă pentru leafă” (Camariano-Cioran, 1971, p. 38), totuși rezultatele obținute de elevi nu erau cele așteptate, motiv pentru care domnul Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768) a hotărât înființarea unei comisii alcătuită din mitropolitul țării și trei boieri (marele spătar, marele logofăt și vornicul), care urmau să verifice școala și să raporteze dacă dascălii își făceau datoria. De asemenea, domnul a poruncit ca elevii săraci să locuiască la mănăstire, să primească hrană și 2 taleri/lună (Urechia, 1892, vol. I, p. 34).

Reforma învățământului introdusă de către Alexandru Ipsilanti în ianuarie 1776 a fost apreciată drept cea mai importantă măsură adoptată în acest domeniu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Domnitorul pleca de la principiul că „învățătura este singura podoabă atât a celor vii, cât și a celor morți, care rămâne. Ea ne învață să constatăm ce este adevărat și bun, să trăim și să lucrăm după rațiune, ea ne călăuzește în toate acțiunile noastre” (Camariano-Cioran, 1971, p. 40). În 1775, la un an de zile după ce ocupase tronul țării, Alexandru Ipsilanti solicita mitropolitului să îi prezinte o anafora cu privire la situația Academiei domnești, din care să reiasă care era organizarea acesteia, numărul de profesori și elevi, programa școlară și ce salarii aveau dascălii. Conștient că reformarea învățământului

nu se putea realiza fără o infrastructură modernă, Ipsilanti a dispus construirea unui local destinat Academiei: „Fiind dar mai înainte de trebuință ca să se zidească școală” (Camariano-Cioran, 1971, p. 38). Potrivit cronicarului Atanasie Comnen Ipsilanti, noua construcție ridicată de către Alexandru Ipsilanti între anii 1776-1779 a fost una „titanică”, „foarte spațioasă, cuprinzând mai multe săli pentru clase și pentru locuința profesorilor și elevilor interni, care erau peste 75” (Camariano-Cioran, 1971, p. 39). Vestigiile complexului ridicat de către Ipsilanti au ieșit la iveală în anul 2010, când s-a descoperit fundația uneia dintre casele ansamblului domnesc, ce avea o lungime de 40,8 m și o lățime de 13,50 m, cu 18 încăperi, două pivnițe, două anexe și două holuri (Dinu, 2015, p. 125).

Concret, reforma lui Ipsilanti a vizat „durata și conținutul învățământului la specializarea profesorilor, situația elevilor bursieri și bugetul școlii” (Filip, 1994, p. 25). Astfel, studiile erau eșalonate în cinci cicluri cu o durată de trei ani, după cum urmează: în primul ciclu de trei ani, elevii învățau gramatica, greaca și limba latină; în ciclul al doilea, se aprofundau limbile greacă și latină și se studiau operele scriitorilor greci și latini; în cel de-al treilea ciclu, se predau poezia, retorica și etica lui Aristotel, precum și limbile italiană și franceză. Studiul limbilor occidentale a avut o importanță covârșitoare pentru devenirea învățământului deoarece a favorizat contactul cu civilizația și progresele din Europa de vest. După nouă ani de studiu, elevii urmau să parcurgă aritmetica, geometria, istoria și geografia, iar în următorii trei ani filosofia și astronomia. La finalul celor cinci cicluri de învățământ elevii erau considerați absolvenți ai Academiei. Reforma a introdus și specializarea dascălilor, ceea ce nu existase până în acel moment; astfel, era prevăzut un număr de nouă profesori: doi pentru gramatică, doi pentru matematică, aritmetică, astronomie și istorie, unul de fizică, unul de teologie și trei pentru limbile latină, italiană și franceză. Elevii bursieri, 75 la număr, primeau locuință, masă și uniforme. De asemenea, elevii erau primiți prin concurs și se angajau în scris că nu vor părăsi școala înainte de parcurgerea tuturor ciclurilor. Trebuie menționat că numărul de profesori stabilit în timpul lui Ipsilanti nu s-a menținut nici măcar două decenii, de vreme ce, sub Alexandru Moruzi (1793-1796), Academia funcționa doar cu trei profesori, Lambros Fotiadis, Constantin și Gheorghe, cărora li se adăugau, în 1797, Iosif Mesiodax și Dragnea.

Efectele benefice ale reformei învățământului introdusă de către Alexandru Ipsilanti nu s-au întins pe o perioadă lungă de timp din cauza războaielor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, deși încercări de redresare a situației din acest domeniu au existat, inclusiv prin numirea, de către Nicolae Petru Mavrogheni, la 25 august 1786, a episcopului de Râmnic, Filaret, personalitate unanim recunoscută pe plan cultural de erudiții epocii. În aceste împrejurări, în timpul domniei lui Mihail Suțu I (1791-1792), Curtea Domnească s-a mutat în spațiosul local al Academiei Domnești, iar școala a fost transferată la Mănăstirea Domnița Bălașa, unde a funcționat între 1791-1803.

Constantin Brâncoveanu a construit la Mănăstirea Sf. Sava o clădire destinată bibliotecii și tipografiei, așa cum rezultă din informarea trimisă de domnitorul muntean, la 4 februarie 1709, Patriarhului Hrisant Notara, din care reiese că a alocat suma de 1.000

de taleri pentru a se construi „o casă de piatră pentru tipografie și bibliotecă în cuprinsul Sfântul Sava” (Grigoriu, 1978, p. 87). La începutul anului 1714, sediul bibliotecii era finalizat, fapt care le-a permis lui Marcos Porfiroopoulos, dascălul Academiei, și lui Nicolae da Porta, să organizeze biblioteca, care, în aprilie 1714, era pregătită să întâmpine elevii. Fondul de cărți a avut la bază volumele școlii domnești, s-a dezvoltat ulterior prin donații și achiziții și s-a aflat sub patronajul Patriarhiei din Ierusalim. Odată cu mutarea școlii la Domnița Bălașa, o parte din cărțile bibliotecii, de o valoare inestimabilă, s-au pierdut.

Urcarea în scaunul mitropolitan a lui Ignatie (1810-1812) a însemnat pentru Academia domnească stoparea declinului. Grație lui Ignatie, Academia, care, după cutremurul din anul 1803, s-a mutat dintre zidurile crăpate de la Domnița Bălașa la metohul Măgureanu, și-a recâștigat prestigiul și a început să fie frecventată de elevi nu doar din lumea balcanică, dar și din cea europeană. În scurt timp, numărul elevilor ajungea la 224. Ignatie se implică personal în modernizarea școlii, îi schimbă numele în liceu; îi repară sediul, aduce mai mulți profesori de științe, de filologie greacă și de limbi străine și „dispune să se predea fizica, logica, etica, istoria naturală, geografia, retorica, poetica, istoria, arheologie, desenul, limbile greacă veche și modernă, latina, franceza, germana și rusa”. Tot el a introdus examenele publice (1810). În anul 1810, numărul profesorilor ajunsese la 11, iar cel al elevilor – la 244 (Camariano-Cioran, 1971, p. 47).

După încheierea războiului ruso-otoman din 1806-1812, mitropolitul Ignatie, care fusese propus de Sinodul din Sankt Petersburg, a părăsit Bucureștii odată cu retragerea trupelor rusești, iar tronul Țării Românești era ocupat de către Ioan Caragea. Viziunea modernă a domnitorului în ceea ce privește învățământul reiese din hrisovul emis în septembrie 1814, în care se menționează că oamenii „născociră meserii care prepară o viață liniștită, o viață comună; ei adoptară totodată și legi [...] și tot ce este mai bun. Introduseră științele, care îndreptează și prepară spiritul și înaintează pe om din cele materialicești și pământești spre cele înalte și nematerialicești [...] conservarea instrucțiunii se socotește ca cea întâia și după urma datorie a unui guvern bine întemeiat. În toate părțile șefii popoarelor, cu mari cheltuieli și pensiuni, întrețin gimnaziuri publice din care toți discipolii sânguritori culeg fructele învățaturii. Aceasta și noi bine cunoscând și dorind din toată inima progresul la învățătură al supușilor noștri” (Camariano-Cioran, 1978, p. 52).

Desele reorganizări ale Academiei domnești din timpul domniei lui Ioan Caragea au avut în vedere ridicarea acestei instituții de învățământ la nivel universitar. De aceea, domnitorul și eforii școlii, în frunte cu Grigore Brâncoveanu, au încercat să asigure școlii un buget suficient de mare încât să excludă orice grijă pentru personalul didactic, să atragă profesori foarte bine pregătiți și, bineînțeles, un număr tot mai mare de elevi. În anul 1816, numărul elevilor ajunsese la aproape 400, iar cel al profesorilor la 12. La nivelul anului 1815, salariile profesorilor erau următoarele: Neofit Ducas – 4.000 de taleri; Ștefan Comitas, profesor de filosofie – 4.000 de taleri; cel de-al treilea dascăl, Gheorghe Ghenadie – 2.000 de taleri; grămaticul – 1.500 de taleri; profesorul de limbă italiană care predă și dreptul – 2.400 de taleri.

În anul 1816, Ioan Caragea dispunea înființarea catedrei de Drept. Până la acea dată, Dreptul era predat de către profesorul de latină. Având în vedere că domnitorul înțelegea importanța cunoștințelor juridice pentru a răspunde necesităților din societatea românească, Ioan Caragea i-a încredințat postul de profesor de Drept clucerului Ștefan Nestor, care a lucrat împreună cu logofătul Athanasios Hristopoulos la *Codul lui Caragea*.

Trebuie menționat că Ștefan Nestor nu a activat prea mult în Academia domnească, întrucât catedra de Drept nu a atras un număr mare de elevi și, în consecință, cursul s-a desființat.

În ultimii săi ani de existență, Academia domnească a continuat să funcționeze tot la metohul Măgureanu. Într-una din însemnările sale, Petrache Poenaru, numit „arhihidascăl” odată cu desemnarea lui Constantin Vardalahos la conducerea Academiei în anul 1820, semnalează pătrunderea limbii române în această instituție, alături de limba greacă: „Învățăturile se făceau cu traduceri din limba greacă în cea română”. Totodată, Petrache Poenaru a introdus predarea în limbile română și greacă, metodă care nu mai fusese folosită anterior, din cauză că dascălii, „cari fiind mai toți greci, nici «nu» cunoșteau, nici «nu» învățau limba română”, fapt care a atras un număr mare de elevi la clasa sa (Grigoriu, 1978, p. 82). Însă, izbucnirea Revoluției din 1821 a condus la sistarea cursurilor la Academia domnească, după cum amintește același Petrache Poenaru: „La 1821 ianuarie, când Tudor Vladimirescu a ridicat stindardul libertății împreună cu eteriștii greci, risipindu-se școlarii precum și dascălii, eu mă mutai din școală” (Grigoriu, 1978, p. 82). După Revoluția lui Tudor Vladimirescu, Academia domnească cu limba de predare în limba greacă a fost închisă din dispoziția Imperiului Otoman.

Întemeierea „Academiei cu științe chiar în limba românească”

Școala cu predare în limba română condusă de către Gheorghe Lazăr a fost înființată în timpul domniei lui Ioan Caragea (1812-1818), în condițiile în care, la 24 noiembrie 1817, acesta numea ca membri ai Eforiei școlilor pe mitropolitul țării, banul Grigore Ghica, vornicul Constantin Bălăceanu, vornicul Grigore Băleanu, vel postelnicul în funcțiune, logofătul Iordache Golescu, logofătul Alexandru Filipescu și vornicul Iordache Slătineanu. La 10 decembrie 1817, aceștia propuneau domnitorului să aprobe atât regulamentul pentru Academia domnească, cât și înființarea noii școli de învățământ superior cu predare în limba română; totodată, eforii propuneau ca noua școală să funcționeze la Mănăstirea Sf. Gheorghe. La 15 decembrie 1817, domnitorul aproba înființarea noii instituții de învățământ.

Actul de naștere a școlii de învățământ superior cu predare în limba română îl constituie anaforaua trimisă de epitropii Nectarie, mitropolitul țării, Grigore Ghica, Constantin Bălăceanu, Alexandru Mavrocordat și Iordache Golescu, la 6 martie 1818, domnitorului Ioan Caragea, pe care acesta o aprobă la 24 martie 1818. Noua școală, numită „Academia cu științe chiar în limba românească”, urma să funcționeze în clădirea de la Mănăstirea Sf. Sava, întrucât cea de la Sf. Gheorghe nu întrunea condițiile necesare pentru desfășurarea activității școlare.

Epitropii însărcinați cu selectarea dascălilor erau conștienți că nu puteau să găsească în București un profesor care să se desprindă de „preceptele filosofiei și de morala ecleziastică” promovate de vechea Academie domnească și, în același timp, să fie capabil să trezească conștiința națională, vorbind în limba patriei, limba noastră, cea românească” (Grigoriu, 1978, p. 130). Din acest motiv, epitropii s-au orientat în căutările lor spre teritoriul de peste munți, la cărturarii transilvăneni, pe care, în drumurile lor, au avut ocazia să-i cunoască la Brașov sau Sibiu. În documentul din 6 martie 1818, eforii explică de ce l-au ales pe Gheorghe Lazăr: „Altul mai destoinic n-am putut găsi, fără pe un Lazăr inginer, ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei, aci într-acest pământ, pe carele mai întâi l-am cercat ca să vedem la care învățături poate fi destoinic a le învăța și măcar că numitul dede făgăduială că la orice meșteșug filosofiasc este destoinic [...]” (Grigoriu, 1978, p. 131). Trebuie menționat că Gheorghe Lazăr nu a fost primul dascăl venit din Transilvania, având în vedere că, în anul 1817, la Academia domnească activa Ladislau Erdeli, profesor de franceză și latină.

Începutul școlii românești condusă de către Gheorghe Lazăr a fost anevoios, în condițiile în care nu existau nici manuale în limba română și nici dascăli pregătiți să predea în limba autohtonă, iar elevii întâmpinau dificultăți în exprimare. Însuși Gheorghe Lazăr mărturisea cât de greu le era elevilor, referindu-se la Pandeli, care putea să scrie cu creta pe tablă exerciții de matematică („tocănia creta pe tablă, mâna mergea iute, făcând deosebite formule”), însă avea greutăți majore ori de câte ori trebuia să facă o expunere în limba română: „Gura se îngâna pentru că în momentul acela se căsnea să-și facă niște fraze dibuite românești” (Camariano-Cioran, 1971, p. 66).

Trecerea de la școala cu predare în limba greacă la școala cu predare în limba română s-a realizat relativ repede și fără dificultăți majore. Am putea spune că între cele două a existat o simbioză, în condițiile în care profesorii de la instituția de învățământ înființată de cărturarul transilvănean proveneau de la Academia domnească (I.H. Rădulescu și Eufrosin Poteca), iar cursurile de la cele două școli puteau fi urmate de elevi în paralel. Așa cum bine s-a remarcat, elevii Academiei domnești „au învățat grecește, dar au simțit românește” (Camariano-Cioran, 1971 p. 66).

În ceea ce privește împrejurările în care s-a întemeiat noua școală de la Sfântul Sava, Gheorghe Lazăr amintea: „Încă nu fu stămpărat părintescul cuget al prea luminatului domn și al blagosloviților boieri, și pohtind Mărirea Sa să-și facă osebită pomană și nume în veci proslăvit, după ce au privit la celelalte popoare și limbi mai ales europenești care toate să află bine împodobite cu școli mari și academii de științe strălucitoare, chiar în limbile lor, cu dreptul au judecat, că cu rușine vine unui popor și neam, ce este așa vechi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pământului, precum și cu toate darurile duhovnicești, cu un cuvânt Neam pământesc ... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu științe chiar în limba maicii sale, ci să se lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit decât toate celelalte limbi și popoare ale feții pământului”. Cât privește contribuția eforilor – Grigore Ghica, Constantin Bălăceanu și Iordache Golescu

– la ctitorirea școlii românești de la Sf. Sava, același Gheorghe Lazăr scria: „Însă cu toate acestea tot stătură dintre români și de la cădere încoace bărbați vrednici și înțelepți, care bine vedeau ocară aceasta și se sileau în fel și chip să puie stavilă orbirei și să spargă besna întunericului, dar în zadar, că multuraticile viscole ale vremurilor, cu o nemiloasă amenințare turbată, deapănarea le înzădărnicea tot cugetul, până în anii cei mai de pe urmă ai domniei mării sale Ioan George Caragea Voivod, când deșteptă providența cea prea înaltă mai ales trei duhuri românești, adevărat vrednici bărbați, suflete puternice și nespăimântate, luceferi strălucitori veacului acestuia cărora cu cuviință li s-ar cuveni statuile Italiei, spre veșnică pomenire și laudă, adică: pe Măria sa preabunul acum stăpânitor Domn în scaunul acestui principat, Grigorie Dimitrie Ghica Voivod, încă ban fiind, al doilea pe marele Dvornic, adevărata dreptate, mângâierea compatrioților, scăparea săracilor, stălpul nevinovaților și podoaba patriei Constantin Bălăceanul, ajutat de prea înțeleptul strajnic iubitor de muze, marele Dvornic George Golescu, care neputând mai încolo suferi ocară neamului lor, ci luând pildă de la celelalte popoare luminate, cu cuget unit și cu braț puternic părintesc au așezat și au deschis școala academicească în București la Sf. Sava, de fel de științe filosofice și matematicești, chiar în limba patriei” (Grigoriu, 1978, pp. 126-127).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

Călători străini despre Țările Române, 1976, vol. VI, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
 Elian, A., 1965, *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, Orașul București: 1395-1800, București, Editura Academiei R.S.R.
 Hurmuzachi, E., 1915, *Documente grecești privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV, Partea I: 1320-1716, publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga, București, Atelierele grafice Socec & Comp.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Camarino-Cioran, A., 1971, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei R.S.R.
 Cronț, Gh., 1966, „Începuturile Academiei domnești din București”, în *M.I.M.*, vol. VI, Muzeul de Istorie a orașului București, București, pp. 15-25.
 Dinu, T., 2015, *Bucureștiul fanariot*, vol. 3, București, Humanitas.
 Filip, V., 1994, *Academia Domnească din București (1694-1821)*, București, Editura Universității din București.
 Giurescu, Const. C., 1979, *Istoria Bucureștilor*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Sport-Turism.
 Grigoriu, E., 1978, *Istoricul Academiei domnești de la Sf. Sava (Contribuții documentare)*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

- Ionașcu, Prof. univ. I., 1967, „Academia domnească de la Sf. Sava în perioada 1716-1775”, în *B.M.I.M.*, vol. V, Muzeul de Istorie a orașului București, București, pp. 25-37.
- Iorga, N., 1928, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casei Școalelor.
- Iorga, N., 2000, *Istoria Românilor*, vol. VI, Monarhii, București, Editura Enciclopedică.
- Nicolau, Ș., 2017, „Învățământul academic din Țările Române (I)”, în *C.Fil.-Ph.*, an. IX, nr. 2, București, pp. 19-33.
- Potra, G., 1985, *Istoricul hanurilor Bucureștene*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Sălceanu, S., „Învățământul în Bucureștii secolului al XVII-lea”, în *B.M.I.M.*, vol. XVI, București, Muzeul Municipiului București, pp. 166-172.
- Urechia, V.A., 1891, *Istoria Românilor*, vol. I, București, Litografia „Carol Göbl”.
- Urechia, V.A., 1892, *Istoria școalelor*, vol. I, București, Imprimeria Statului.
- Vlădoui-Stancu, L., 2005, „Informații privind organizarea judecătorească în vremea lui Alexandru Ipsilanti (1774-1778) în „Cronica lui Atanasie Comnen Ipsilanti”, în *B.M.I.M.*, vol. XIX, București, Muzeul Municipiului București, pp. 201-211.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Maria Bărbătescu vinde lui Ioniță Racoviță casele sale aflate în Mahalaua Sf. Sava, lângă Mănăstirea Colței (15 septembrie 1763) (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.667).
- Figure 1. Maria Bărbătescu sells to Ioniță Racoviță her houses located in Mahalaua Sf. Sava, near Colța Monastery (September 15, 1763) (*M.M.B.*, *Documents Collection*, no. 13.667).
- Figura 2. Diplomă acordată elevului armean Janovici Carabet (1 iulie 1836) (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 40.214 c).
- Figure 2. Diploma awarded to the Armenian student Janovici Carabet (July 1, 1836) (*M.M.B.*, *Documents Collection*, no. 40.214 c).
- Figura 3 a-b. Acte prin care era confirmată vânzarea unor case aflate în Mahalaua Sf. Sava, de către Ecaterina Exarhu lui Costache Suțu (1 iunie 1839) (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.268).
- Figure 3a-b. Documents confirming the sale of houses in the Mahalaua Sf. Sava, by Ecaterina Exarhu to Costache Suțu (June 1, 1839) (*M.M.B.*, *Documents Collection*, no. 13.268).

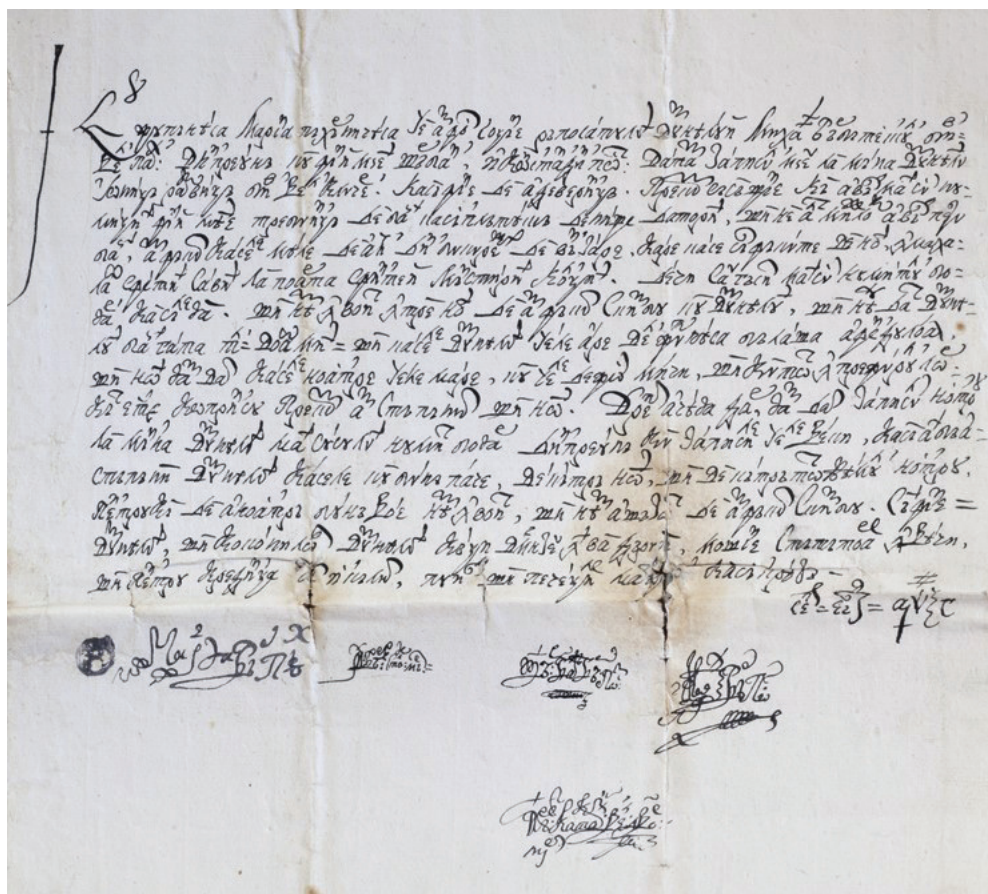

Figura 1. Maria Bărbătescu vinde lui Ioniță Racoviță casele sale aflate în Mahalaua Sf. Sava, lângă Mănăstirea Colței (15 septembrie 1763)

(M.M.B., Colecția Documente, nr. 13.667).

Figura 2. Diplomă acordată elevului armean Janovici Carabet (1 iulie 1836)
 (M.M.B., Colecția Documente, nr. 40.214 c).

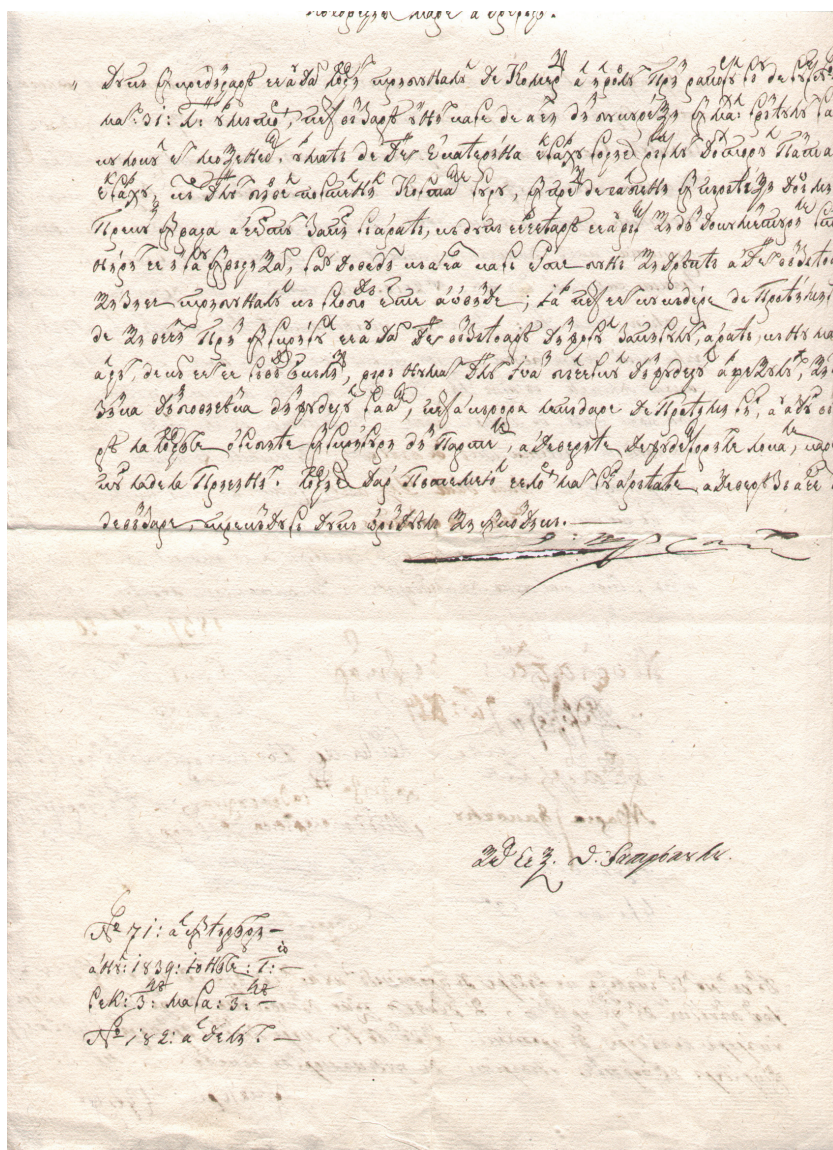

Figura 3 b. Acte prin care era confirmată vânzarea unor case aflate în Mahalaua Sf. Sava, de către Ecaterina Exarhu lui Costache Suțu (1 iunie 1839)
 (M.M.B., Colecția Documente, nr. 13.268).

UN ARHITECT, UN STIL ȘI O CLĂDIRE EMBLEMATICĂ A BUCUREȘTIULUI

Maria-Camelia ENE¹

Cuvinte-cheie: stil; vernacular; neoromânesc; Art-Nouveau; monumental; edificiu; tradiție; filon bizantin.

Keywords: style; vernacular; neo-Romanian; Art-Nouveau; monumental; edifice; tradition; byzantine.

Rezumat: Arhitectul Petre Antonescu (1873-1965) este „fără îndoială, unul dintre cei mai sofisticați și prolifici arhitecți din epoca sa, marcând prin originalitate stilistică arhitectura publică în prima jumătate a secolului al XX-lea”. Diplomat al l'École des Beaux Arts din Paris (1899), Petre Antonescu este discipolul arhitectului Ion Mincu (considerat principalul promotor al stilului neoromânesc).²

Petre Antonescu proiectează numeroase clădiri, în mare parte monumentale, dezvăluind o personalitate artistică complexă, puternică, cu o activitate creatoare excepțională și diversă ca abordare conceptuală, stil și program. De numele său se leagă construirea unor edificii memorabile din Capitală precum Palatul Kretzulescu (1904), Palatul Ministerului Lucrărilor Publice (1910), Arcul de Triumf (în forma de azi), Palatul Băncii Marmorosch Blank (1913), sau Palatul Facultății de Drept (1935).

Deși abordează în mod excepțional stilurile Electic și Art Nouveau, arhitectul Petre Antonescu rămâne fidel tradiției medievale și filonului bizantin, dovedește cunoașterea vechii arhitecturi românești, adaptează motivele tradiționale în detaliu și ansamblu la funcționalitatea clădirilor moderne. Valorificarea stilistică neoromânească ce caracterizează mare parte a operei sale, își pune amprenta, atât pe clădirile publice, cât și pe locuințele individuale.

După primii ani de cercetări și studii întreprinse de autor în domeniul artei românești vernaculare, construcția fostului palat al Ministerului Lucrărilor Publice a fost prima sa încercare de a rezolva, la scară monumentală, o temă de conținut și caracter modern, inspirată din variatele resurse de știință constructivă și bogatele mijloace de expresie arhitecturale pe care i le ofereau tradițiile artei pământene. Clădire vastă, monumentală, Palatul Ministerului Lucrărilor Publice este unul din edificiile remarcabile în care s-a abordat cu succes tratarea în forme monumentale a unor elemente de veche arhitectură românească.

Semnificația culturală a clădirii concepute de Petre Antonescu este incontestabilă, începând de la amplasarea pe o arteră importantă, Bulevardul Regina Elisabeta și ajungând la detaliul de arhitectură într-un concept original.

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: camelia_romanowski@yahoo.com.

Abstract: Architect Petre Antonescu (1873-1965) is “without question, one of the most prolific and sophisticated architects of his time, leaving his mark on the public architecture of the first half of the 20th century through stylistic originality”. A diplomat trained at the École des Beaux Arts of Paris (1899), Petre Antonescu was the disciple of architect Ion Mincu (considered the main promotor of the neo-Romanian style).

Petre Antonescu designed many buildings, largely monumental constructions, revealing his complex, strong artistic personality, with an exceptional and diverse creative activity, approaching various concepts, styles and programs. Several memorable edifices of Bucharest are tied to his name, such as the Kretzulescu Palace (1904), the Ministry of Public Works (1910), The Arch of Triumph (in its modern-day form), the Marmorosch Bank Palace (1913) and the Faculty of Law Palace (1935).

Although he exceptionally approaches the Eclectic and Art Nouveau styles, architect Petre Antonescu remains faithful to the medieval tradition and the Byzantine style, demonstrating his knowledge of old Romanian architecture by adapting traditional motifs, in detail and overall, to the functionality of modern buildings. The neo-Romanian style, which characterizes most of his work, makes its mark on both public buildings and personal homes.

After the first years of research and studies undertaken by Antonescu in the field of Romanian vernacular art, the construction of the former palace of the Ministry of Public Works was his first attempt to portray, on a monumental scale, a theme of modern content and character, inspired by various constructive scientific resources and the rich means of architectural expression offered to him by the traditions of earthly art. An extensive, monumental building, the Palace of the Ministry of Public Works is one of the remarkable buildings where some elements of old Romanian architecture were successfully approached in monumental forms.

The cultural significance of the building designed by Petre Antonescu is incontestable, starting from its placement along a significant street of Bucharest, the Regina Elisabeta Boulevard, and leading to the integration of architectural details in an original concept.

I. Contextul artistic al afirmării stilului neoromânesc

Cumulul evenimentelor culturale petrecut la răscrucea secolelor XIX și XX, privit în perspectivă, oferă astăzi un bogat câmp de studiu pentru istoricul de artă.

Apariția școlilor naționale moderne în cultura unor țări europene din veacul al XIX-lea a fost un fenomen complex cu o largă arie de răspândire, care s-a manifestat într-un mod deosebit și în domenii diferite, de multe ori acesta realizându-se împotriva spiritului oficialității. Formarea acestor școli corespundea aspirațiilor spre libertate națională și socială, proprii în special acelor popoare care din variate cauze politice sau sociale nu se putuseră exprima liber așa cum erau cele din răsăritul Europei și totodată tendințelor spre progres ale acestora. Asemenea tendințe au stat în mare măsură la baza dezvoltării culturale ale unor popoare ca cel rus, finlandez, polon, ceh, sârb, croat, slovac,

român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fenomen care, mai mult sau mai puțin întins, a apărut concomitent și în Italia, Spania, Scoția, Olanda sau în țările Scandinave (Constantin, 1972, p. 75).

Procesul a atins prea puțin arhitectura gândită ca formă și decor sau artele aplicate, înaintea apariției *Artei 1900*, ceea ce se poate explica prin dependența acestor domenii față de comanda oficială, spre deosebire de ramurile de creație – literatura, muzica sau pictura – mult mai mobile față de comanditar și deci mai libere în a-și înnoi limbajul artistic. Aici, s-au putut manifesta, de-a lungul secolului al XIX-lea, poziții opuse mentalității oficialităților așa cum au fost: romantismul, realismul critic, verismul, simbolismul sau impresionismul.

Pe măsură ce secolul al XIX-lea se apropia de sfârșit, creștea dorința eliberării artei de academismele de pretutindeni: „Conștiința apropierei unui secol și a deschiderii unei noi ere încuraja speranța descoperirii unei arte noi. Decadență și Simbolism, curente literare în conștiință opoziție cu pozitivismul, relația simbolism-muzică, iraționalul, misticul, misteriosul în pictură; descrierea obiectivă dă locul celei subiective” (Madsen, 1967).

În jurul anilor 1900 are loc o revoluție estetică ce marchează „nașterea unui spirit nou ce va inspira nu numai arhitectura ci toată creația modernă” (Cassou, 1971, p. 26), ceea ce a dat o „lovitură fatală academismului muribund” (*Dictionnaire de l'architecture moderne*, 1964, p. 15, *apud* Constantin, 1972, p. 46).

Arta 1900, sfărâmând canoanele academiste, a creat condițiile unei diversificări stilistice, incitând la originalitate, libertatea expresiei, afirmarea unei viziuni proprii. Tocmai de aceea în anul 1898, la deschiderea primei expoziții din capitala Germaniei, președintele curentului *Jugendstil* berlinez Max Liebermann declara: „Noi vrem libertate!” (Brănișteanu, 1902, p. 1).

În întreaga Europă, între 1820 și 1890 se manifesta interesul istoric pentru stilurile epocilor trecute, o privire retrospectivă care este, în multe privințe, înrădăcinată în interesul pentru Evul Mediu.

Între 1890 și 1910 când eclectismul și în general curente istoriciste își epuizau ultimele resurse, un nou stil numit *Art Nouveau* se va răspândi în Europa cunoscând, după cum am amintit, interpretări foarte diverse de la țară la țară. Ori tocmai această largă răspândire conține dovada aderenței la idealurile comune de căutare a unei arte și a unui limbaj decorativ alternativ.

Art Nouveau ca și mișcarea *Arts and Crafts* va avea o vocație integratoare, încercând să reconsidere echilibrul dintre arte și meserii, deși câmpul preponderent de manifestare în *Art Nouveau* rămâne tratarea decorativă a suprafețelor, pentru prima oară fiind pus în discuție raportul structură-ornament.

Asistăm deci, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, pe plan european, la manifestarea unui curent de eliberare de sub tutela academismului, în special a celui promovat de École de Beaux Arts din Paris.

Dinamismul cultural al întregii Europe în secolul al XIX-lea este pus în mișcare de un puternic motor numit naționalism. Comunitățile mari și mici, aflate în căutarea

identității, își justifică revendicările prin prisma tradiției. În acest secol industrial se impune necesitatea unei culturi unite. „Dar cultură nu înseamnă pierderea specificității. Dimpotrivă, caracterul național al culturii este apărat de un întreg sistem internațional. Odată cu colectarea operelor folclorice, inițiată de către Herder, transformată în întreprindere transnațională prin rețeaua fraților Grimm, până la mecanismele complexe generate de Expozițiile universale” (Popescu, 2004, p. 16).

Pe de o parte oamenii de cultură se manifestă explicit și implicit contra stilurilor bazate pe prelucrarea eclectică a limbajelor artistice istorice vest europene, a caracterului compozit al expresiei artistice, pe de altă parte doresc să-și găsească un mod de creație propriu bazat pe tradițiile autohtone.

II. Contextul românesc. Afirmarea stilului neoromânesc în arhitectură

Prin racordarea vechilor achiziții dobândite la perspectivele spiritualității sfârșitului de veac al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, toate domeniile acestei culturi, marcat naționale, și-au reluat în continuitatea lor înnoitoare dialogul cu realitatea, care a contribuit, printr-un proces de extindere și aprofundare, la realizarea unor valori reprezentative pentru creativitatea colectivității românești.

În această epocă, rolul artelor a fost major, în „ridicarea inteligenței și luminarea nației”, cum spusesese Mihail Kogălniceanu. Pictura și sculptura au încercat să rezolve spinoasa problemă privind raporturile dintre tematica și limbajul artistic, prin orientarea către veridicitate, realizându-se opere cu o concentrată substanță umană și etică în conținut și de o marcată originalitate în expresie.

Stilul național cerea încă studii îndelungate și mai ales realizări pe o scară mare, capabile să răspundă nevoilor variate ale vieții actuale.

Ca și întregul proces al civilizației și cel al culturii s-a realizat, în această epocă de pilduitor militantist civic când s-a consolidat națiunea și statul național, când s-a pregătit Unirea cea Mare, pe albia ideii naționale.

„Cultura epocii a fost prin caracteristicile sale cele mai pregnante o cultură națională. Ca rezultată a timpului și spațiului românesc, fără să ignore ecourile și sugestiile venite din afară, din lumea franceză mai ales, dar și din cea germană (cu precădere asimilate în cadrul mișcării junimiste), ea a ajuns, în configurația particulară dobândită în raport cu valorile universale, receptate liber și creator, să exprime interesele naționale, să întărească sentimentul coeziunii și solidarității colectivității românești și să contribuie activ la formarea conștiinței de sine a poporului nostru” (Istoria Românilor, vol. VII, 2003, p. 542).

După aproape un secol, timp în care principiul însuși al acestei arhitecturi a putut fi verificat și aplicat sub toate formele, concluziile se pot trage nu numai asupra realizărilor, dar și asupra posibilităților acestui stil. Sunt încă departe de a fi satisfăcătoare. Stilul național n-a izbutit decât într-un fel foarte restrâns să se aplice nevoilor vieții noastre.

Bucureștiul întreg, și ca el toată țara, au fost invadate de clădiri baroce de tot felul, care se iau la întrecere în policromie, găteală și în lipsă de bun gust. Arhitectura românească

de azi nu este arta de a construi, ci de a ornamenta case șubred construite, cu podoabele cele mai ieftine și mai bizare. În afară de releveuri de pe monumente vechi românești, de proiecte de vilă sau de case particulare de factură curentă, prea puține încercări de stil național s-au putut vedea pentru clădiri mai importante, fără ca să se poată remarca vreuna prin concepție înaltă sau prin probleme fericit soluționate. Caracterizarea construcțiilor în stil național pare nemulțumitoare pentru perioada interbelică a anilor 1930.

Fațade invadate de mulaje în stuc sau în ciment, ansambluri lipsite de unitate și compuse în chip barbar din ajustări de balcoane, terase, bovidouri și de turnulețe, siluete fără linie și fără caracter, subliniindu-se numai prin accidente și prin fantezia dezordonată, iată tot ce caracterizează „stilul național” al Saloanelor noastre oficiale.

La concursul pentru Palatul de cultură al Dobrogei, din anul 1928, stilul național nu a lipsit. Lipsa de logică a stilurilor prezentate și formula invariabilă a excesului de ornamentație au compromis această încercare de atâtea ori neizbutită. Stilul nostru bisericesc și mănăstiresc amestecat [...] ajunsese convențional, derivat din arhitectura bizantină.

Sunt într-adevăr în arhitectura românească destule elemente pentru o arhitectură nouă în stil mare? Sunt ele specifice existenței noastre și se pot adapta necesităților arhitecturii de azi?

Arhitectura românească veche, ca întreaga noastră artă, de la literatură, muzică sau pictură până la meșteșugul de a împodobi cărțile, este o artă monumentală cu accente rustice, bizantine și decorații medievale, în care viața populară se oglindește în formulele ce i se potrivesc mai bine. Sunt opere românești pentru că se găsesc pe pământul nostru, dar la care au contribuit și meșteri aduși de departe: Mănăstirea Dealul – clădită de dalmatini, reproduce un stil sârbesc din care nu lipsesc elemente orientale; Biserica Curtea de Argeș – arată și în construcție și în ornamentație meșteri musulmani. Așa se explică unele asimilări stilistice. Există, deci, o pleiadă de elemente care, studiate, adaptate și transpuse în proporții mărite, pot da naștere unui stil monumental.

Un palat orășenesc va putea fi clădit astfel cu pridvoare imitate după cele de la Mogoșoaia, cu galerii amintind de cerdacurile mănăstirești de la Horezu, cu coloane și capiteluri ca la Mănăstirea Văcărești și cu decorațiile exterioare ale bisericilor brâncovenești. Toate sunt elemente ale vechiului stil românesc și adaptarea lor la un monument nou nu rămâne decât ca o problemă de concepție și de bun gust.

Există posibilitatea ca prejudecata ca specificul național să excludă stilul internațional? Marile stiluri, însă, au fost întotdeauna internaționale, chiar atunci când originile lor pot fi atribuite geniului creator al unui singur popor. Astfel, stilul clasic grecesc, stilul gotic, stilul bizantin au fost stiluri internaționale.

Arta românească veche, ea însăși este specific națională doar în măsura în care izbutește să adapteze formele bizantine la realitățile noastre și să creeze unități noi de expresie din multiplicitatea unor elemente care nu ne aparțin. În același fel sunt specifice și vechea artă sârbească, rusească sau armeană, cu care avem aproape toate elementele comune, fără a fi identici în gândire și creație.

Specificul național stă în miezul oricărei creații artistice și îi dă valoarea care o singularizează în domeniul universal a formelor. El nu este însă faptul inițial al gândirii artistice, ci rezultatul fatal al oricărei expresii realizate.

Din domeniul solidar al unor elaborări îndelungi și nediferențiate, expresia individuală sau națională se ivește spontan, cu caracterul impetuos al creațiilor izbutite. Gândul universal stă la baza acestor creații și desfășurarea lui întrece limitele de spațiu sau limitele naționale. În domeniul arhitecturii gândul acesta inspiră astăzi stilul internațional căutat cu atâta străduință de arhitecții tineri din mai toate țările. Stiluri vechi cu mari posibilități de expresie sunt părăsite pentru definirea unei expresii noi, adecvată vremii actuale.

Creația națională se naște din eforturi comune și din îndrăznețe încercări conturând arhitectura nouă a unei epoci de puternică originalitate, capabilă de mari desfășurări. Arhitectura materialelor noi poate fi destinată unor utilități sociale inedite.

Angajate într-o împlinire permanentă, domeniile culturii din această fecundă perioadă istorică, ce avea loc în toate sectoarele spiritului public, au oglindit bogăția spirituală creativă a națiunii. Condiția umană a epocii s-a reflectat în cultura acestei perioade constituind un fond prețios al unei culturi noi sensibile la tot ceea ce era propriu românilor și prin aceasta universal în existența unei umanități. Bogăția culturii, dimensiunea ei au fost probate de valorile pe care s-a întemeiat în câteva din compartimentele ei cele mai reprezentative.

S-a continuat pe terenul artelor și în această perioadă lupta împotriva formalismului, convenționalismului, al academismului și mai ales pentru o apropiere a artelor de realitate.

Talente și școli artistice în arhitectură, în sculptură, în pictură au militat pentru orientarea spre veridicitate, pentru realizarea unei arte de idei, cu substanță etică în conținut și expresie. Deși existau influențe străine, inspirația artistică din viața materială și spirituală românească a câștigat teren, imprimând, prin autohtonizare un caracter propriu artelor ajutându-le să dobândească atributele caracterului național și popular.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea este marcată în toate domeniile culturii de întoarcerea la tradiție, de afirmare a specificului național. Așa cum preciza Petru Comarnescu „tentativele depărtării de tradiție sunt urmate de călduroase apropieri, din care generează apoi noi atitudini” (Comarnescu, 1972, p. 208).

Momentul crucial în care în istoria artei naționale se manifestă stilul neoromânesc în artele plastice la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost desigur o consecință firească a parcursului străbătut de artele vizuale în acel veac. În Țările Române și București (Mucenic, 1997, p. 65) în special veacul al XIX-lea a însemnat, din punct de vedere artistic, racordarea lor la curente vehiculate în țările Europei vestice, curente pătrunse aici fie prin filiera rusă, fie prin filiera germano-austriacă până când vor fi învățate direct de la sursă respectiv de la Paris, centru și model al lumii culturale în epoca respectivă.

Încercarea de reconsiderare și de reevaluare a arhitecturii secolului al XIX-lea și la începutul celui de-al XX-lea, pe nedrept ignorată până nu demult, ne obligă să ne aplecăm

cu mai multă considerație asupra activității primilor noștri arhitecți, readucând în circuitul valorilor naționale realizările acestor pionieri în efortul lor de a găsi un stil propriu care să exprime corect trăsăturile specifice ale poporului nostru, cât și transformările prin care trecea în perioada amintită.

Realizarea unui stil național întemeiat pe izvoare tradiționale avea să se dovedească însă destul de anevoioasă. Drumul spre conturarea lui urma să fie influențat de structuri expresive de tip 1900, de programe artistice orientale și de căutarea acelor izvoare tradiționale care să ne reprezinte cel mai bine.

Reprezentanții noului curent în arhitectură au înțeles necesitatea organizării unei școli de arhitectură românească, care să poată pregăti proiectanți capabili să construiască în spiritul noului stil. Nașterea acestor școli a corespuns atât tendințelor spre progres, cât și aspirațiilor spre libertate națională și socială, proprii pe atunci mai ales popoarelor din răsăritul continentului, deci și poporului nostru.

Promovarea unei creații artistice de valoare, contemporane sau valorificarea patrimoniului național în arhitectura modernă, precum și apărarea intereselor profesionale a dus la fondarea în 1891, la 26 februarie, la București, a *Societății arhitecților români*. Primul comitet de conducere a fost compus din Al. Orăscu – președinte, C. Beniș – vicepreședinte, Șt. Ciocârlan – secretar, Ioan N. Socolescu – casier, iar Alexandru Săvulescu, George Mandrea și Dimitrie Maimarolu, membri.

De regulă, atunci când se vorbește sau se scrie despre opera arhitectului Ion Mincu se insistă cu precădere asupra caracterului ei novator, valoarea fiindu-i recunoscută mai ales prin faptul că a reușit să recupereze și să interpreteze în forme moderne tradițiile arhitecturii românești populare și culte (Ionescu, 1965, p. 439).

Arhitectura secolului al XIX-lea s-a menținut într-un cadru tradițional din punct de vedere al procedurilor de construcție și în special al plasticii. Arhitectura neoromânească ce se afirmă poate fi privită ca un „instrument și vehicul al identității” (Popescu, 2004, p. 13). La sfârșitul secolului al XIX-lea, la București, capitala tânărului regat al României, prinde formă curentul arhitectural care, în ciuda debuturilor sale ezitante, avea să domine scena arhitecturală până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial.

Nașterea noului curent în acest oraș cosmopolit, impregnat de mode occidentale de câteva decenii, atât în arte, cât și în moravuri, avea valoare de simbol. Cunoscută sub numele de „stil național”, sau „stil românesc”, această școală s-a văzut investită, de-a lungul întregii sale evoluții, cu greaua dar nobila sarcină de a materializa identitatea națională.

Pe lângă pleiada de arhitecți, istorici și istorici de artă, problema specificului național a fost amplu dezbătută de critica de artă și de cea literară, existând de-a lungul a mai mult de un secol un număr impresionant de susținători ai renașterii artistice.

Olga Greceanu, preocupată de exprimarea specificului național în pictură, consideră că „naționalitatea unui popor, chiar și cea artistică, o accentuează cu deosebire tradiția, adică amintirea unui trecut grație căruia un popor ocupă un loc în civilizația generală și își clădește un viitor din demnitatea trecutului” (Greceanu, f.a., p. 68). Tipul

permanent și unitar, felul moral de a fi al poporului român poate să dea o „artă decât atâta timp cât înflorește ca ramurile și frunzele pe tulpina religiei ortodoxe [...]”. Artă noastră este o artă ortodoxă românească” (Greceanu, f.a., p. 69). „Ortodocșii și-au făurit singuri stilul și au găsit expresia cea mai apropiată credinței lor: formală, abstractă, schematică” (Greceanu, f.a., p. 90).

Și criticul de artă Ion Frunzetti referindu-se la specificul național apreciază existența unor străvechi tradiții artistice pe teritoriul României, dar, în același timp își manifestă oarecum îngrijorarea față de tendințele de copiere a folclorului, în dorința de a reînvia specificul național: „Dar unii artiști înțeleg să lege creația lor actuală de folclorul plastic, copiindu-l pur și simplu; alții adoptă tehnica citatului scoțând din arta decorativă populară ornamentele, acolo cu rost organic și lipindu-le cu sau fără potriveală pe suprafețe de statui ori de tablouri ridicate în felul acesta simplist, în ochii lor, la valoarea specificului național mult râvnit. Specificul artei noastre populare ține însă de organicitatea formelor și de echilibrul perfect al ornamentului cu funcționalul” (Frunzetti, 1988, p. 111).

Despre modul în care se manifestă stilul național în arhitectură, Carmen Popescu realizează un studiu pe care îl va publica în anul 2004, intitulat *„Le Style National Roumaine. Construire une nation à travers l'architecture – 1881-1945”*. Autoarea realizează un studiu de caz privind manifestarea acestui curent în arhitectura românească pe o perioadă cuprinsă între 1881 și până în anul 1945 pe întreg cuprinsul țării. Axul principal al discursului său este arhitectura, în măsura raportului său cu ideologia indiferent de faptul că are legătură cu doctrina profesională, cu gândirea filozofică sau cu gestul politic”.

„Originile acestui vast fenomen arhitectural trebuie căutate într-o nouă ideologie, a cărei sorginte se găsește în epoca Luminilor, dezvoltată spectaculos în secolul al 19-lea, spre a-și atinge maturitatea la începutul secolului următor. Situată în inima istoriei moderne a umanității, această ideologie este naționalismul” (Popescu, 2004, p. 15).

În ceea ce privește arhitectura, după ce imitase când Orientul, când Parisul, Bucureștiul încerca să devină el însuși, demarând ofensiva unui stil național, inaugurat de Ion Mincu. El va fi părintele arhitecturii naționale. Pentru a răspunde dezideratului național, tot la inițiativa lui Alexandru Odobescu, arhitectul Ion Mincu a creat alfabetul cu litere românești, scrisul românesc, pe care l-a folosit deseori ca decorație pe frontispiciul operelor sale, îmbinând cele două scrieri: alfabetul latin cu forme provenite din chirilică. Așa s-a ajuns la acel alfabet decorativ, intrat astăzi în circuitul public și care este întrebuințat ca simbol al culturii românești. „Specificul național stă în miezul oricărei creații artistice și îi dă valoarea care o singularizează în domeniul universal al formelor. El nu este însă faptul inițial al gândirii artistice, ci rezultatul fatal al oricărei expresii realizate” (Busuioceanu, 1980, p. 113).

În categoria eclecticilor de substanță, dar partizani ai unui stil național, îl situăm pe arhitectul Ion Mincu. De la el, arhitectura românească se străduiește, cu concursul oficial al Școlii de arhitectură să creeze un stil național, expresie a vieții și concepției noastre de trai. „Mincu însuși a dat și formula pe care imitatorii și rivalii au adoptat-o și

transformat-o în doctrină necontestată, înțelegând uneori greșit principiile maestrului, dar silindu-se totuși să le aplice cu consecvență” (Busuioceanu, 1980, p. 109).

Geniul lui Mincu a rupt cel dintâi bariera celor o sută cincizeci de ani după ultima epocă strălucitoare a artei naționale, aceea a stilului brâncovenesc. Dar, pentru a pune în practică concepțiile sale în legătură cu crearea unei arhitecturi noi, bazată pe tradițiile nației sale în mijlocul și pentru trebuințele căruia se simțea atras să lucreze, era neapărat necesară o cunoaștere profundă a artei acestui popor.

Pe lângă preluarea și prelucrarea formelor majore ale arhitecturii românești medievale tradiționale, una dintre principalele noutăți ale stilului o constituie utilizarea citadelor și nu a paștelor din arhitectura țărănească românească. „Răbdarea și ingeniozitatea țărănească sugerează o disciplină și îndeamnă spre o metodă de lucru născătoare de două forme. Arhitectura românească de la 1900 reia un program care constă în a nu înstrăina înfățișarea țării și a dezvolta mai departe premisele date de arhitectura țărănească aducându-le până la monumental” (Ionescu, 1982, p. 581).

Corifeu de necontestat al arhitecturii naționale, recunoscut pentru originalitatea și valoarea creației în epocă, arhitectul Ion Mincu (1852-1912) este cel care va contribui în mod esențial la nașterea unui stil românesc, denumit în cele din urmă, *neoromânesc*, pe care-l va promova prin creațiile proprii și prin formarea tinerilor în cadrul învățământului instituționalizat de arhitectură pentru care s-a luptat și la a cărui înființare a participat în mod direct.

Prețuirea arhitecturii tradiționale, poziția sa îndreptată împotriva arhitecturii de import, cât și înrăurirea concepțiilor vremii, l-au condus pe Mincu spre concluzia practică de a încerca crearea unui stil național care să corespundă noilor programe și noilor cerințe ale societății, constituind o dezvoltare pe o nouă treaptă a tradițiilor vechii arhitecturi românești.

Nicolae Pătrașcu remarcă în continuare înțelegerea specială pentru trăsăturile profunde ale artei bizantine pe care o avea arhitectul Ion Mincu. Datorită acestei juxtapuneri dintre viziunea artistică personală și aceea citită în arta bizantină cu influențele sale orientale se poate motiva evoluția sa ulterioară. Aceasta explică de ce el, când a venit în țară, după călătoria în Orient, Spania și Italia și a cunoscut începuturile arhitecturii noastre bisericești, s-a găsit în elementul său. De atunci, tot Nicolae Pătrașcu considera că a început noul său drum ce va urmări a cultiva ceea ce aprecia, cu râvna aceea cu care lucrează cineva într-un câmp iubit. Îi mai rămânea numai de a distinge și fixa de aproape în ce constă caracterul arhitecturii noastre, ce anume părți își însușise el de la bizantinul oriental, făcându-le elemente românești.

Se știe că influența artei bizantine, scăzând din ce în ce mai mult cu timpul, formele care se găseau în fiecare țară din apropierea Bizanțului care fuseseră nevoite să se dezvolte prin ele însele, unele să fie imitate, altele să fie prefăcute, adică să alcătuiască bazele unei arhitecturi locale.

Arhitectura școlii neoromânești se încadrează în curentul general european al *Artei 1900*, apreciere susținută de obiectivele ideologice ale acestei școli, comune cu cele ale *Artei 1900* și în continuare de mijloacele artistice comune de realizare a lor.

Întinderea și ecoul revoluției estetice de la 1900 care a marcat realmente „nașterea unui spirit nou ce va inspira nu numai arhitectura, ci toată creația artistică modernă”, s-au datorat mai întâi faptului că ea a izbutit să dea „o lovitură fatală academismului muribund” (*Dictionnaire*, 1964, p. 15) în toate domeniile sale de manifestare. Sfărâmând canoanele academiste, *Arta 1900* a creat premisele unei diversificări stilistice, incitând la invenție și originalitate.

Libertatea expresiei, afirmarea unei viziuni proprii, originale, devin laitmotoarele artiștilor și teoreticienilor mișcării. Iar, în anul 1898, într-un editorial din „*Ver Sacrum*”, revista societății „*Wiener Sezession*” se scria: „Afară cu formulele stilistice imprumutate! De ce trebuie ca secesiunea să fie iar numită stil? Nu există nici un stil secesionist. Aceasta este situația. Doar că astăzi se întâmplă, mai frecvent ca în trecut, ca artistul să îndrăznească a vorbi în propria limbă” (*Ver Sacrum*, 1898, nr. 10, p. 15).

Arhitectura neoromânească și-a găsit o expresie mai armonioasă, a suferit mai puțin discrepanțe stilistice în construcții de gabarit relativ redus, vile, școli sau alte clădiri ce nu depășesc scara unei cule sau a unui palat brâncovenesc. Așa sunt, de pildă Bufetul de la Șosea, opera arhitectului Ion Mincu, Vila Minovici și Casa N. Popescu, concepute de arhitectul Christofi Cerchez, Casele Brătianu și Casa Oprea Soare, opere ale arhitectului Petre Antonescu. Dar, modelul Arnotei sau al Coziei, cel al Hurezului sau al Mogoșoaiei nu se mai potriveau unor imobile urbane moderne, cu multe etaje și cu un program de birouri, magazine etc. Soluția la care au ajuns, de cele mai multe ori, în astfel de cazuri, reprezentanții arhitecturii neoromânești a constat într-o îmbinare între concepția 1900 și elementele tradiționale sau populare românești. Mișcarea arhitecturală neoromânească cunoaște o largă și relativ durabilă răspândire până târziu, aproape de al doilea război mondial în mai toată țara.

În timp ce obiectivele ideologice vizează o ruptură cu canoanele academiste și istoricismul arheologic, mijloacele artistice se referă la investigarea unor izvoare istorice în scopul elaborării unui stil național. Este firesc ca stilul neoromânesc să stea la baza preocupării ca cercetare științifică a arhitecților români contemporani.

III. Arhitectul Petre Antonescu

Despre mișcarea de renaștere artistică românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, arhitectul Petre Antonescu, în dorința de a-i îndruma pe tinerii arhitecți să cunoască bine resursele și valoarea artei vechi românești, afirma: „Există o artă românească; și nu vorbesc de arta românească modernă care-și are talentele sale, și încă mari de tot, ci de arta noastră veche, de marile ei tradiții, care s-au pierdut din ziua în care renegând și surghiunind tot ce era propriu sufletului lor, Românii, orbiți de lumea occidentală și într-un nobil avânt de deșteptare, au avut naivitatea aceloră [...] care cedează cu bucurie aurul blond și greu din țara lor în schimbul sticlărilor fragile și orbitoare ce le aduc solii civilizației” (Antonescu, 1903, p. 119).

Dar, deși ferm în opțiunile sale, arhitectul Petre Antonescu a proiectat, pe lângă clădirile în stil românesc, fie la cererea beneficiarilor, fie din necesitatea menținerii unității

arhitecturale a unor ansambluri deja construite, și o seamă de edificii, pe care le-a îmbrăcat într-o arhitectură atrăgătoare, dar aparținând altor stiluri.

Transpunerea imaginilor identității noastre naționale nu a fost o preocupare doar pentru scriitorii paginilor revistelor de arhitectură, ci, după cum am mai menționat, a stat în centrul atenției vieții culturale a istoricilor, a oamenilor de litere, a artiștilor plastici, a teoreticienilor.

Arhitectul Petre Antonescu, la cererea beneficiarilor, fie din necesitatea menținerii unității arhitecturale a unor ansambluri deja construite, a proiectat o seamă de edificii pe care le-a îmbrăcat într-o arhitectură atrăgătoare, dar cu accentele tradițiilor artei pământene. Putem exemplifica cu casele din București de pe strada Cobălcescu nr. 1, str. Știrbei Vodă nr. 39. Curentul bazat pe ideea afirmării unei arhitecturi de formă națională, părea susceptibil să dea roade din ce în ce mai bune. Prin proiectele sale, Petre Antonescu ilustrează ambițiile românești în direcția susținerii unui stil național la început de secol.

Petre Antonescu (1873-1965) este unul dintre cei mai viguroși și mai tipici reprezentanți ai arhitecturii neoromânești. După ce a absolvit, în anul 1898, École des Beaux Arts din Paris, devine profesor și rector al Academiei de arhitectură din București. Înainte de asta fusese student la Drept, dar a fost atras atât de mult de problema specificului artei noastre pământene, încât a părăsit în anul 1893 studiile juridice începute la București. Își desfășoară activitatea de arhitect în paralel cu activitatea lui Ion Mincu, din ultimii ani ai vieții sale. Arhitectul dotat cu o puternică personalitate artistică urmărește să meargă pe un făgaș personal elaborând formule plastice originale.

Creația fecundă se concretizează în opere arhitecturale cu componente neoromânești. Dintre locuințele ridicate în București înainte de primul război mondial putem aminti *Așezămintele Brătianu*, casa de raport din str. Hristo Botev nr. 3, din str. Biserica Amzei, casele Oprea Soare, strada Apolodor nr. 1, dar și construcții mai importante, cum sunt *Clădirea Ministerului Lucrărilor Publice/Primăria Municipiului București* (1906-1912), *Banca Marmorosch Blank* (1915-1923) din strada Doamnei sau sediul *Societății Politehnice* de pe Calea Victoriei. Toate arată o cunoaștere profundă a vechii arhitecturi, vigoare și îndrăzneală în interpretarea diferitelor motive tradiționale. Plastica monumentală și de detaliu oglindește efortul încununat cu succes al arhitecturii pentru adaptarea judicioasă a formelor vechii arhitecturi pământene la clădiri de mari dimensiuni, cu mai multe niveluri, apelând alternativ la piatra cioplită și rostuită și cărămida aparentă.

IV. Palatul Ministerului Lucrărilor Publice

Din suita de clădiri cu funcțiune publică ridicate pe Bulevardul Elisabeta din Capitală se remarcă valoroase edificii ale stilului monumental neoromânesc: *Ministerul Lucrărilor Publice* (1906), arhitect Petre Antonescu; *Imprimeria Statului/Arhivele Naționale* (clădirea primă în deceniul VIII al secolului al XIX-lea, iar cea nouă între 1929-1930), arhitect State Ciortan; sau *Casa Corpului Didactic* (1936), arhitect Constantin Iotzu.

Peste drum de Cișmigiu, pe terenul viran unde se organizau bălciuri, numit pe vremuri „Maidanul lui Duca” se va ridica între anii 1906-1910 Palatul Ministerului Lucrărilor Publice. În anul 1910, când a fost dat în folosință, în Regatul României existau doar opt ministere, majoritatea funcționând în case particulare. Printre acestea, Ministerul Lucrărilor Publice, instituție care își desfășura activitatea într-un imobil din Amzei. La data de 26 octombrie 1910, în prezența oficialilor resortului, în frunte cu ministrul în exercițiu Vasile G. Morțun, Ministerul Lucrărilor Publice primește primul local dedicat. Cu acest prilej, Monetăria Statului va lansa o monedă purtând pe avers chipul Regelui Carol I, iar pe revers stilizarea edificiului și datele privitoare la punerea pietrei de temelie (25 aprilie 1906) și inaugurarea clădirii. Fațada principală a construcției domină Bulevardul Elisabeta (Bulevardul Elisabeta Doamna/Bulevardul Regina Elisabeta), denumit astfel încă de la trasarea lui, în anul 1871, în cinstea Reginei Elisabetei de Wied, consoarta Regelui Carol I. Înainte de tăierea acestui bulevard, principalele construcții erau Biserica Sărindar (demolată în anul 1905, pentru a face loc Cercului Militar) și Grand Hôtel du Boulevard, considerat la acea vreme cea mai impozantă clădire din București.

Palatul Ministerului Lucrărilor Publice a fost ridicat după planurile arhitectului Petre Antonescu (1873-1965), absolvent al École des Beaux Arts din Paris, elev al lui Julien Guadet și discipol al lui Ion Mincu. Este considerat „fără îndoială, unul dintre cei mai sofisticăți arhitecți din epoca sa, marcând prin personalitate și originalitate prima jumătate a secolului al XX-lea, în special arhitectura publică”, după afirmația arh. Ruxandra Nemțeanu. El dă naștere formei clasice a stilului național în arhitectură. Semnificația culturală a clădirii concepute de Petre Antonescu este incontestabilă, începând de la amplasarea pe o arteră importantă, Bulevardul Regina Elisabeta, și ajungând la detaliul de arhitectură. În *Dicționarul Universal al Arhitecților*, Paul Constantin scria: „Petre Antonescu a fost arhitect, diplomat al l'École des Beaux Arts din Paris (1899), discipolul arhitectului Ion Mincu, personalitate a arhitecturii românești moderne, considerat principal promotor al stilului neo-românesc”.

Petre Antonescu proiectează numeroase clădiri, în mare parte monumentale, dezvăluind originalitate și personalitate artistică puternică cu o activitate creatoare excepțional de amplă și de diferită ca abordare conceptuală, stil și program. De numele său se leagă construirea unor edificii memorabile din Capitală precum: *Arcul de Triumf* (în forma de azi), *Palatul Băncii Marmorosch Blank* (1923), *Palatul Kretzulescu* (1904) sau *Palatul Facultății de Drept* (1936).

Arhitectul Petre Antonescu dovedește cunoașterea vechii arhitecturi, manifestând îndrăzneală în interpretarea motivelor tradiționale în detaliu și ansamblu, ne relatează Grigore Ionescu. Valorificarea elementelor transpuse din arhitectura veche românească, care caracterizează clădirile publice realizate de Petre Antonescu se regăsește și la locuințele individuale. La fiecare dintre acestea, arhitectul a încercat să impună o interpretare proprie, originală, a formelor și a elementelor de inspirație populară.

Clădire vastă, monumentală, Palatul Ministerului Lucrărilor publice este unul

din edificiile remarcabile în care s-a abordat cu succes tratarea în forme monumentale a unor elemente de veche arhitectură românească. După primii ani de cercetări și studii întreprinse de autor în domeniul artei românești vernaculare, construcția fostului palat al Ministerului Lucrărilor publice a fost prima sa încercare de a rezolva, la scară monumentală, o temă de conținut și caracter modern, inspirată din variatele resurse de știință constructivă și bogatele mijloace de expresie arhitecturale pe care i le ofereau tradițiile artei pămâtenene (Antonescu, 1963, p. 42).

Monumentul se ridică pe un teren de forma dreptunghiulară, acoperit pe vremuri de mlaștinile care mărgineau înspre apa Dâmboviței, scurgerile lacului Cișmigiu. Așezat cu fațada principală pe alinierea Bulevardului Elisabeta (fostă „6 Martie”), care-l delimitează de Grădina Cișmigiu, palatul formează un bloc în formă de „U”, orientat cu deschiderea spre splaiul Dâmboviței. Corpul din mijloc și cele două aripi care-l încadrează, au fiecare câte o intrare. Aceea a corpului central, fiind cea mai importantă, este tratată mai amplu în plan și într-o arhitectură mai expresivă și bogată în fațadă. Intrările laterale, înzestrate cu largi scări de acces, duc la unități de plan în care erau grupate oficiile principalelor direcții din care se compunea ministerul în momentul construcției, cum ar fi: *Direcția Generală de Poduri și Șosele, Direcția generală a porturilor și căilor de comunicație pe apă, Direcția consiliului superior tehnic.*

Intrarea principală dă acces, din bulevard, la un larg vestibul care premerge urcarea prin scara de onoare la grupul central al marilor săli ce formau cabinetul ministerial. Interiorul cuprinde, într-o judicioasă distribuție cu largi galerii de circulație, numeroase săli de ședințe și birouri. Toate încăperile sunt grupate, inițial, pe două nivele, în jurul unui hol central, în care se desfășoară o monumentală scară de onoare. Casa scării reprezintă, în ansamblul său, o încercare de a folosi dispoziția spațială a cupolei bizantine, pentru obținerea unui efect de monumentalitate, căutat în partea centrală a palatului și în imediata apropiere a intrării principale. Scara mare este flancată de alte două scări secundare, care asigură circulația curentă între etaje, la locul cel mai apropiat de centrul serviciilor.

La primul etaj, de o parte și alta a sălii de consiliu, erau dispuse cabinetul ministerial și cel al secretariatului general. La etajul al doilea, deasupra sălii de consiliu, se afla biblioteca, iar restul spațiului era destinat birourilor curente.

Construcția a fost executată din zidărie de cărămidă, cu planșee de beton armat, cu chesoane întoarse, având latura de 1 m (după proiectul inginerului Gogu Constantinescu) (Antonescu, 1963, p. 42). Toate zidurile clădirii sunt portante (Casele de dinainte de 1900 erau construite preponderent în sistem de cărămidă portantă, fără beton, utilizând cărămida plină presată) și așezate direct pe un radier general, compus dintr-un prim strat de nisip, înalt de 0,50 m, peste care s-a turnat o placă generală de beton. Adoptarea sistemului de radier se datorează rezistenței reduse a terenului de fundație, format dintr-un strat de argilă clisoasă. Proiectul a aparținut inginerului Elie Radu. Pentru zidăria soclului, încadrarea ușilor și a ferestrelor parterului, solbancurilor (apărătoare de beton la

partea de sus a ușilor sau a ferestrelor), coloanelor, balcoanelor a fost întrebuințată piatra de talie (piatra naturală cu forme regulate).

Elementele decorative care acoperă timpanele dintre ferestrele etajului al doilea și panourile de reazem de sub solbancurile acestor ferestre sunt executate din teracotă de culoare deschisă, la fel ca și rândurile de cărămidă aparentă, care se desenează în fațadă, pe fâșii orizontale, la nivelul parterului și etajului. Acoperișul este alcătuit din țiglă smălțuită, montată în solzi, iar coamele sunt din zinc presat (Antonescu, 1963, p. 43).

Mobilierul original al pieselor principale a fost executat după desenele arhitectului Petre Antonescu și conceput în același stil, inspirat de tradiția arhitecturii românești. Biblioteca, fotoliile, scaunele, mesele de studiu, lambriurile, corpurile de iluminat, covoarele și tapetele din cabinetele ministrului, secretarului general, directorilor generali, din sălile de conferințe, sala consiliului tehnic superior, scări și galerii au fost realizate unitar, în decorativismul stilului neo-românesc (Antonescu, 1963, p. 43). Acest mobilier, distrus în timp, a constituit o primă încercare a autorului de a realiza un ansamblu ornamental de interior, având drept temă crearea unui decor și a unui mobilier modern, armonizat cu arhitectura de stil tradițional românesc al palatului, căruia îi era destinat. Arhitectul, pătruns de misiunea pe care și-a asumat-o, a dorit să dea o formă tradițională și interioarelor, punându-și amprenta pe fiecare suprafață a clădirii.

Edificiul va avea o istorie complicată. În timpul ocupației germane din 1916-1918, Palatul Ministerului Lucrărilor Publice a fost rechiziționat și transformat în Comandatura Generală Germană. După Primul Război Mondial, titulatura instituției găzduite în clădire a devenit Ministerul Lucrărilor Publice și al Comunicațiilor. Palatul Ministerului Lucrărilor Publice a fost una din clădirile publice grav avariate de pe urma bombardamentelor care au avut loc în București în anul 1944. Atunci când, după război, s-a hotărât restaurarea edificiului, programul de refacere era mult mai amplu decât acela pe care fusese executată clădirea în forma ei inițială. În aceste condiții, s-a hotărât o restaurare, cu adăugarea unui al treilea etaj de birouri și a unei mansarde. În această formă, suprainălțată și amplificată ca volum apare azi clădirea.

Construcția originală și refacerea ei, după un program nou, se datorează aceluiași arhitect. Pentru modul cum a fost concepută și realizată această lucrare, arhitectul Petre Antonescu a fost distins cu titlul de „Laureat al premiului de stat” (Premiul de stat al Republicii Populare Române). După ce în anul 1948 Petre Antonescu a renovat palatul și i-a adăugat încă un etaj și o mansardă, în clădire s-a instalat Primăria Generală, devenită în următorii ani Sfatul Popular al Capitalei. Este evident modul diferit de abordare a interiorului, în consonanță cu etapele istorice de realizare ale clădirii, plastica arhitecturală a lambriurilor fiind diferențiată pe etaje. Parterul, etajele unu și doi ce reprezintă prima etapă, au fost tratate distinct față de etajul al treilea, realizat abia după al Doilea Război Mondial.

Între anii 2011-2016 edificiul va fi renovat. Proiectul de arhitectură dedicat imobilului a fost elaborat, atât în privința conservării și a restaurării, cât și în privința intervențiilor de repunere în funcțiune, ținându-se cu strictețe seama de reglementările

formulate prin studiul istoric. Zonele cu valoare culturală identificate prin acesta au fost marcate explicit în proiect, fiind specificate modalitățile de intervenție permise și interdicția de afectare prin intervenții de consolidare. Toate componentele artistice existente în aceste spații (stucaturi, vitralii, confecții metalice, pietrărie, pardoseli și tâmplării interioare ce au fost identificate ca tâmplării istorice cu valoare de patrimoniu au făcut obiectul proiectelor speciale de restaurare pe componente artistice.

În decembrie 2016, Primăria a revenit în vechiul sediu, pe Bulevardul Regina Elisabeta nr. 47. În cadrul lucrărilor de consolidare s-a utilizat o metodă de excepție, de izolare antiseismică a bazei clădirii, care constă în decuplarea structurii de vibrațiile terenului și introducerea izolatorilor antiseismici, aceeași metodă fiind utilizată și la consolidarea Arcului de Triumf din București.

În aproape nouă decenii de viață, Petre Antonescu a proiectat peste 40 de clădiri publice și private. Poate cea mai remarcabilă dintre toate rămâne *Palatul Ministerului Lucrărilor Publice*, devenit *Primăria Capitalei*.

Fostul Palat al Ministerului Lucrărilor Publice este înscris în Lista monumentelor istorice, 2004, Municipiul București, la nr. crt. 969, Cod LMI 2004: B-II-m-A-18688, cu denumirea de Palatul administrativ al Municipiului București.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

AN.R., Fond *Ministerul Lucrărilor Publice-Consiliul Tehnic Superior*, dosar nr. 7/ 1904-1931, f. 1-8 (un relevu realizat pentru definitivarea finisajelor parietale și a planșelor).

Arhiva Primăriei Municipiului București, III Albastru, dosar nr. 43/1949: „Reparații Radicale. Ministerul Construcțiilor. B-dul. 6 Martie No. 27” și dosar nr. 2/ 1948: „Proprietatea Ministerului Lucrărilor Publice. Str. Anghel Saligny nr. 3”.

S.M.B.A.N., Fond *Primăria Municipiului București*, dosar nr. 248/ 1906, f. 1-22: „Construcțiunea Palatului Ministerului Lucrărilor Publice în bulev. Elisabeta”.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Antonescu, arh. P., 1963, *Clădiri, Construcții, Proiecte și studii*, București, Editura Tehnică.

Brănișteanu, B., [articolul de fond], în *Adevărul*, București, 1902, p. 1.

Cassou, J., 1971, *Panorama artelor plastice contemporane*, București, Editura Meridiane.

Cegăneanu, S., 1912, *Clădirea Palatului Comunal din București*, București, Institutul de Arte Grafice, „Carol Göbl”.

Comarnescu, P., 1972, *Kalokagathon*, București, Editura Eminescu.

Constantin, P., 1972, *Arta 1900 în România*, București, Editura Meridiane.

Constantin, P., 1986, *Dicționar universal al arhitecților*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Ene, C., 2007, „Starea artelor în Europa ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea”, în *BM.I.M.*, vol. XXI, București, Muzeul Municipiului București, pp. 39-47.

- Ghica-Budești, N., 1936, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia. Noul stil românesc din veacul al XVIII-lea”, în B.C.M.I., an. XXXIX, vol. IV, București.
- Greceanu, O., f.a., *Specificul național în pictură*, București, Editura Cartea Românească.
- Ionescu, Gr., 1956, *București, orașul și monumentele sale*, București, Editura Tehnică.
- Ionescu, Gr., 1965, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, București, Editura Academiei R.S.R.
- Ionescu, Gr., 1982, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Istoria românilor*, 2003, vol. VII, București, Editura Enciclopedică.
- Madsen, T., 1967, *Art Nouveau*, New York, World University Library.
- Mucenic, C., 1997, *București. Un veac de arhitectură civilă. Secolul XIX*, București, Editura Silex.
- „Palatul Ministerului de Lucrări Publice”, în B.S.P., an. XXVI, nr. 4, aprilie 1910, pp. 163-164.
- Popescu, C., 2004, *Le Style National Roumaine. Construire une nation à travers l'architecture 1881-1945*, Rennes, București, Preses Universitaires de Rennes, Simetria.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

- Figura 1. Proiect 1906. Planul etajului 1 (*P.M.B.-Serviciul Arhivă*).
- Figure 1. 1906 Project. 1st floor plan (*Bucharest City Hall - Arhive Department*).
- Figura 2. Ministerul Lucrarilor Publice, în 1933 (*M.M.B., Colecția Fotografii, Cărți poștale, Clișee*, nr. 33.082/137).
- Figure 2. Ministry of Public Works in 1933 (*M.M.B., Photos, Postcards and Photo Clips Collection*, no. 33.082/137).
- Figura 3. Fațada Ministerului Lucrărilor Publice cu decorații neobizantine în piatră (*M.M.B., Colecția Fotografii, Cărți poștale, Clișee*, nr. 105.319).
- Figure 3. Ministry of Public Works frontage with neo-Byzantine stone decorations (*M.M.B., Photos, Postcards and Photo Clips Collection*, no. 105.319).
- Figura 4. Proiectul din 1911-1931, planul etajului 1 (*P.M.B.-Serviciul Arhivă*).
- Figure 4. 1911-1931 Project, 1st floor plan (*Bucharest City Hall - Arhive Department*).

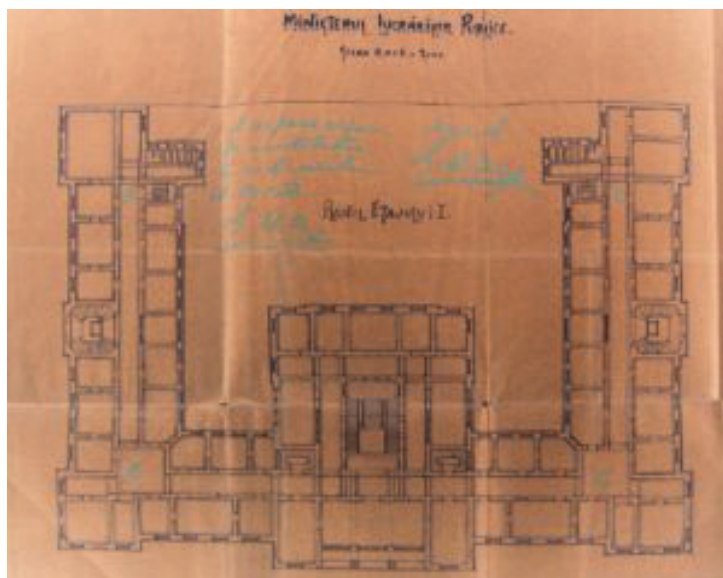

Figura 1. Proiect 1906. Planul etajului I (P.M.B.-Serviciul Arhivă).

Figura 2. Ministerul Lucrărilor Publice, în 1933
(M.M.B., Colecția Fotografii, Cărți poștale, Clișee, nr. 33.082/137).

Figura 3. Fațada Ministerului Lucrărilor Publice cu decorații neobizantine în piatră (M.M.B., Colecția Fotografii, Cărți poștale, Clișee, nr. 105.319).

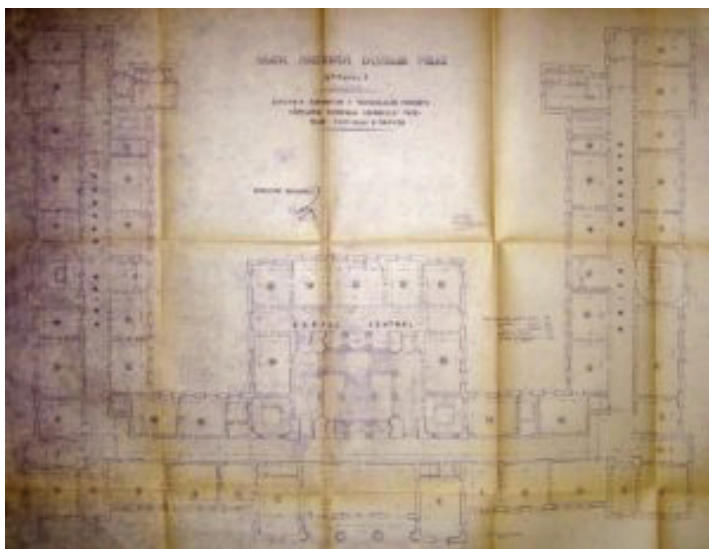

Figura 4. Proiectul din 1911-1931, planul etajului 1 (P.M.B.-Serviciul Arhivă).

STATUIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU DIN BUCUREȘTI

Cezar-Petre BUIUMACI¹

Cuvinte-cheie: statuie; monument; sculptură urbană; Tudor Vladimirescu; Teodor Burcă.

Keywords: statue; monument; urban sculpture; Tudor Vladimirescu; Teodor Burcă.

Rezumat: *Articolul de față are la bază arhiva Comitetului de inițiativă pentru ridicarea monumentului lui Tudor Vladimirescu în București aflată în patrimoniul Muzeului Municipiului București, în cadrul Colecției Documente și tratează tema ridicării statuii lui Tudor Vladimirescu în București și demersurile pe care Comitetul le va face pentru a duce la bun sfârșit obiectivul: strângerea de fonduri prin diferite acțiuni și activități precum conferințe, concerte, diferite publicații, tipărirea de cărți poștale ori emiterea de insigne, până la organizarea unui concurs de soluții pentru alegerea sculptorului care să pună în operă statuia lui Tudor Vladimirescu. Cel desemnat în urma concursului din 1930 a fost sculptorul Teodor Burcă, care va realiza monumentul dezvelit cinci ani mai târziu în piațeta dintre străzile Romană, Precupeții Vechi și Sfânta Maria. Demersul nu a fost, însă, unul lipsit de probleme, de la acuzații de plagiat, la întârzieri ale inaugurării. Documentele din arhiva Ministerului Culturii pun în evidență interesul pe care regimul comunist îl acorda omagierii conducătorului Revoluției de la 1821 în cadrul discursului propagandistic. Totodată, este relevat interesul pentru omagierea liderului din Vladimir în alte localități, în principal din sudul țării, dar și numărul mare de statui pe care acesta le are în București.*

Abstract: *This article is based on the archive of the initiative Committee set up for the construction of the monument of Tudor Vladimirescu in Bucharest, which is part of the patrimony of the Bucharest Municipality Museum and can be found within the Documents Collection. The archive deals with the topic of the Tudor Vladimirescu statue in Bucharest and the steps that the Committee took in order to complete this objective: raising funds through various actions and activities such as conferences, concerts, various publications, printing postcards or issuing badges and organizing the solutions contest through which the sculptor was selected. The sculptor designated after the 1930 competition was Teodor Burcă, who will create the monument which will be unveiled five years later in the square between Romană, Precupeții Vechi and Sfânta Maria streets. However, the approach was not one without issues, from accusation of plagiarism to delays in the inauguration. The documents from the Ministry of Culture archives highlight the interest that the communist regime pays to the homage of the 1821 Revolution leader in its propaganda discourse. At the*

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: petre.buiumaci@gmail.com.

same time, the documents reveal the interest for paying homage to the leader from Vladimir in other localities, mainly in the South of the country, but also the large number of Tudor Vladimirescu statues found in Bucharest.

După Unirea Principatelor Române și apoi venirea lui Carol de Hohenzollern la conducerea acestora, între politicile de independență și afirmare națională s-au găsit și ridicarea simbolurilor unității și independenței, exprimate plastic de către artiștii români ori comandate unor artiști străini. Pornind de la prima declarație de acest fel a lui Carol I: Statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul (Buiumăci, 2018, p. 224-227) și continuând cu mari personalități ale culturii românești, întemeietori de școli și reformatori ai societății, una dintre figurile care s-a găsit în centrul acestor căutări ai eroilor neamului românesc a fost cea a lui Tudor Vladimirescu. Venind din rândul moșnenilor olteni, Tudor din Vladimir reușește prin acțiunea sa din debutul veacului al XIX-lea, să schimbe situația politică din Principate. În urma Revoluției conduse de el s-a pus capăt domniilor fanariote de mai bine de un secol și au fost restabilite domniile pământene. Acest moment este considerat ca fiind începutul „renașterii naționale”, ascensiunea micii boierimi care își revendica locul în conducerea țării, dar și punerea în discuție a unei legi fundamentale (Constantiniu, 2002, p. 190-197). Cu un destin tragic, eroul din Vladimir se va găsi în atenția unor artiști deschizători de drum, așa cum este cazul pictorului Theodor Aman, cel care îl va zugrăvi întâia oară pe Tudor Vladimirescu (Șuteu, 2017, p. 39-41).

Deși intenția a existat de mult timp, încă de la împlinirea Centenarului Revoluției, ridicarea Statuiei lui Tudor Vladimirescu a fost amânată, prioritară fiind omagierea eroilor căzuți în războiul ce tocmai se încheiase, până la 4 noiembrie 1928, când a luat ființă „Comitetul pentru ridicarea monumentului lui Tudor Vladimirescu” în București, având în frunte o comisie cu rolul de a coordona acțiunile care să ducă la îndeplinire obiectivul. Aceasta era formată dintr-un președinte – Ștefan Tătărescu, doi vicepreședinți – G.F. Constantinescu și C.V. Obedeianu, un secretar general – Andrei I. Udrea și un casier – D. Babus. Membri activi au fost propuși Eftimie Stănescu, C. Grigorescu, D.M. Preda, parohul Bisericii Precupeții Vechi, părintele Nicolae Popian, iar pe lângă acesta, epitropii C. Grigorescu și Stan Josef. Între membrii de onoare ai Comitetului se numărau Gr. Iunian, C. Neamțu, P. Gârbovigeanu, I.G. Duca, C. Argetoianu, Theodor Costescu, Anibal Teodorescu și prefectul județului Olteniei. La primele ședințe ale Comitetului a participat și sculptorul Alexandru Severin, care a pus la dispoziție locuința sa din Fundătura Bibescu Vodă nr. 13 pentru diferite activități. Entuziasmul demersului s-a diminuat chiar după ședința de constituire, iar ca urmare a absențelor casierului ales la ședințele organului de conducere, secretarul general a primit și această funcție pe care o va exercita până la finalizarea demersurilor de ridicare a statuiei lui Tudor Vladimirescu. Ședințele Comitetului aveau loc, la început, în localul bisericii Tuturor Sfinților - Precupeții Vechi, însă sediul legal și corespondența era la domiciliul secretarului, Andrei Udrea, la început în str.

Polonă nr. 17, apoi în str. Aurel Vlaicu nr. 5. Concursurile și apoi ședințele și depozitarea machetelor au avut loc la reședința Ștefan Tătărescu, președintele Comitetului, situată în str. Romană colț cu Precupeții Vechi. Trebuie menționat încă de la început că modalitatea de ridicare a statuiilor și monumentelor în acea perioadă se făcea prin subscripție publică, uneori cu participarea unor instituții de stat ori private, iar persoanele care coordonau strângerea de fonduri nu erau remunerate. Demersurile pentru atingerea obiectivului erau multiple și implicau de multe ori activități cu diferite instituții ale statului, precum Primăria, care urma să dea autorizația de amplasare a monumentului. Locul ales pentru ridicarea statuii a fost „piațeta dintre străzile Romană, Precupeții Vechi și Sfânta Maria, unde se găsește astăzi. Alt teren central nu am găsit, fiind toate ocupate cu monumente ale foștilor politicieni și mari burghezi”. Metodele prin care Comitetul a realizat subscripția pentru monument au fost diverse și au constat în organizarea de conferințe, serbări și șezători literare ce aveau ca subiect activitatea lui Tudor Vladimirescu, tipărirea de broșuri care să aducă în prim-plan viața și faptele acestuia, emiterea de cărți poștale și insigne metalice cu chipul eroului, tipărirea de liste de subscripție destinate celor cinci județe ale Olteniei, atragerea prefectilor Olteniei, a personalităților politice și financiare în participarea la susținerea cauzei prin acordarea calității de membru de onoare în Comitet, chete pe stradă cu cutii de donație sigilate de Prefectura Capitalei. Prima conferință a avut loc la Ateneul Român, la 30 decembrie 1928 și a fost ținută de către C.V. Obedeanu, când s-au strâns 33.369 de lei. A urmat cea de la Craiova, a aceluiași vorbitor, finalizată cu strângerea sumei de 2.000 lei. Tot la Craiova, inspectorul școlar N. Petrescu Zoița a reușit o colectă de 5.000 de lei. Festivalul de teatru organizat la Teatrul Național din București a adus în vistieria Comitetului suma de 56.293 de lei. (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201, Scurt istoric).

Situația sumelor încasate în urma activităților întreprinse de Comitet în vederea finanțării monumentului era analizată în ședința din 19 mai 1929, din care rezulta suma de 96.932 de lei, iar popularizarea demersului costase 86.760 de lei. Din această sumă doar emiterea de insigne metalice s-a ridicat la 69.069 de lei, restul fiind cheltuieli de corespondență, timbre fiscale și alte tipărituri. Însă, între preocupările Comitetului s-au regăsit activități diverse, precum achiziția a 480 de volume din lucrarea scoasă de Emil Vărtosu pentru a fi revândute Casei Școalelor, tipărirea de cărți poștale, construirea unui grilaj în jurul locului unde urma să fie amplasată statuia sau stabilirea pentru punerea la 2 iunie 1929 a pietrei fundamentale a monumentului. Cu ocazia acestui eveniment a fost strânsă suma de 46.218 de lei. Iată recomandările Comitetului pentru strângerea sumei necesare realizării statuii: din vânzarea insinelor metalice – 400.000 de lei, din liste de subscripție – 100.000 de lei, din cărți poștale – 200.000 de lei, din festivaluri, serbări etc. – 100.000 de lei, din subvenții de la bănci – 50.000 de lei, din cărțile E. Vărtosu – 20.000 de lei, din expoziție de tablouri – 20.000 de lei, din vânzarea tabloului Costin Petrescu – 100.000 de lei, din ajutorul Comunei – 200.000 de lei, din diverse venituri întâmplătoare – 10.000 de lei, totalizând suma de 1.200.000 de lei. (*Idem*, Mapa I, f. 5).

În ședința din 9 februarie 1929, Comitetul decisese în favoarea executării de către sculptorul Severin a monumentului, iar la 8 iunie 1929 îi recomanda acestuia refacerea machetei cu indicația ca personajul să fie călare, calul să fie în mers, iar Tudor Vladimirescu să țină în mână drapelul și proclamația către țară (idem).

La 22 septembrie 1929 și-au prezentat proiectele de monument sculptorii Arhat Ion (str. Nerva Traian nr. 33) – două machete diferite: una cu Tudor călare și una în picioare, fiecare valorând 1.500.000 de lei –, Ion Schmidt-Faur (str. Vasile Gherghel nr. 73) – patru propuneri tot de 1.500.000 de lei fiecare, Ioan Pantazi (str. Glutie Borangiu nr. 91) – o machetă, în valoare de 1.500.000 de lei, Gheorghe Tudor (str. Stavropoleos - prin curtea bisericii) – o machetă și o statueta fără soclu, Teodor Burcă (str. Belito Musolini nr. 20) – o machetă cu prețul de 1.500.000 de lei, sculptorii I. Ionescu și I. Dimitriu-Bârlad două machete, în colaborare, una la prețul de 1.300.000 de lei și alta la 1.500.000 de lei. În urma vizionării machetelor și al avizului negativ dat de prof. Nicolae Iorga și a nehotărârii Primarului general asupra unei machete, Comitetul a adoptat poziția acestora și a decis la 1 ianuarie 1930 organizarea unui nou concurs la data de 6 aprilie 1930. De această dată, pe lângă candidații menționați, au mai participat sculptorii Cosăceanu-Lavrilie, Dimitrie Paciurea și Vilsan. Din juriul acestui concurs au făcut parte, pe lângă membrii Comitetului, istoricul Nicolae Iorga și primarul Capitalei, Dem I. Dobrescu. Iar arhitectul Petre Antonescu, donator pentru realizarea monumentului, a participat în calitate de invitat la concursurile organizate pentru a se pronunța asupra amplasamentului și amenajării, a soclului etc. (idem, Scurt istoric).

Dintre variantele prezentate la concurs știm doar despre trei dintre acestea, cea câștigătoare, cea a sculptorului Ion Faur și cea propusă de sculptorul Severin – care a și insistat în repetate rânduri pe lângă Comitet să primească comanda, motivând, printre altele, că este oltean. Varianta propusă de acesta care îl prezenta pe Tudor Vladimirescu „în poziție călare pe un cal cabrat” a fost respinsă de juriu, fiind considerată necorespunzătoare „din punct de vedere artistic” (idem).

Cele trei variante propuse de sculptorul Ion Schmidt-Faur aveau ca element central pe „Tudor Vladimirescu în atitudinea revoluționară, chemând pandurii (și țărani) spre lupta pentru eliberarea țării sale de fanarioți”. Macheta nr. 1 era completată cu basorelieful montate pe soclu reprezentând „Chemarea lui Tudor” (pe fațada principală), „Omorârea lui Tudor” (pe fațada posterioară), „Proclamarea lui Cuza-Vodă ca Domn al Principatelor Unite” (fațada din dreapta), „Consiliul de Coroană în care Ion I.C. Brătianu cere intrarea României în Războiul de dezrobire al fraților (fațada din stânga). Despre concept, sculptorul menționa: „În aceste 4 reliefuri se învederează, că prin revoluția lui Tudor, deșteptându-se sentimentul național în țărânul român, acest sentiment progresând mereu a dus treptat la «Unirea Principatelor», «Independența» și «România Mare» de astăzi” (Idem, Mapa IV, f. 10). Cea de-a doua machetă era descrisă a având „Două figuri secundare: un pandur și un ostaș de la Mărășești” care „simbolizează legătura ce există între acțiunea revoluționară a lui Tudor prin redeșteptarea sentimentului național – român cu fericitul rezultat obținut în

războiul întregirii neamului. Generația veche reprezentată prin Pandurul a lăsat generațiilor tinere acest sentiment drept moștenire, sentiment ce a culminat cu victoria generației celei din urmă la Mărășești” (idem, f. 9). Cea de-a treia machetă completa personajul principal cu „Două grupuri de panduri și țărani înarmați [care] aleargă la chemarea lui Tudor, înfăptuindu-se în sufletul lor pentru totdeauna sentimentul demnității naționale care mai bine de un secol a fost cu totul adormit. Astfel, prin gestul și jertfa lui Tudor s-a pus prima piatră pe temelia edificiului mândru de astăzi «România Mare»” (idem, f. 8).

Același sculptor, după prezentarea machetelor, a trimis o scrisoare Comitetului în care își exprima indignarea asupra faptului că o variantă expusă în cadrul concursului, pe care nu am reușit să o identificăm și nici pe autor, semăna din punct de vedere al concepției și atitudinii personajului cu propunerea sa cu care a participat la concursul pentru ridicarea statuii lui Avram Iancu de la Târgu Mureș și publicată în revista „Arheologie și Artă”, fascicul 3, anul al II-lea, condusă de profesorul O. Tafrali. Ion Schmidt-Faur reclama în scrisoare faptul că „Afară de întreaga atitudine foarte puțin modificată este mai ales gestul de chemare la răzvrătire cu mâna întinsă în sus, care nimeni altul decât mine l-a prezentat la diversele concursuri lui Avram Iancu din Cluj și Târgu Mureș, și care atitudine și gest proclam cu proprietatea mea spirituală și artistică” (idem, f. 11).

În ședința din 12 aprilie 1930, Comitetul a decis asupra propunerii sculptorului Teodor Burcă, care îl înfățișa pe Tudor Vladimirescu în picioare „cu mâna stângă ținând drapelul la piept și cu dreapta ridicând spada în formă de cruce”. Statuia din bronz, cu o înălțime de 3,5 m, era așezată pe un soclu din piatră înalt de 7 m, completată prin două basoreliefuri montate pe soclu înfățișând marșul lui Tudor asupra Bucureștiului și jurământul acestuia în fața divanului. Acesta din urmă a precizat că în realizarea statuii „nu înțelege să realizeze un câștig material din ridicarea acestui monument al cărui cost nu va întrece suma de un milion [de] lei” (idem, Mapa I, f. 7-11). Președintele Comitetului a fost autorizat să demareze negocierile cu sculptorul în vederea încheierii contractului pentru ducerea la îndeplinire a monumentului. Comitetul solicita sculptorului să prezinte, treptat, studiul preliminar și o machetă de un metru, executarea statuii cu o înălțime de 3,5 m din ipsos și cizelarea variantei finale din bronz, cât și a celor două basoreliefuri laterale de 1,00/0,80 m. Totodată, sculptorul se angaja să nu schimbe conceptul artistic al lucrării și să se conformeze eventualelor sugestii primite de la comanditar. Obligațiile Comitetului erau de natură financiară și constau în plata eşalonată către sculptor (idem, f. 12). Materialele necesare realizării monumentului, piatra și bronzul, au fost asigurate de către Comitet, sculptorul luându-și obligația la 10 mai 1930 de a finaliza lucrarea în ghips în termen de 11 luni (idem, Mapa II, f. 1).

La 16 mai 1930 convenția cu sculptorul era oficializată, prin aceasta artistul trebuia să primească suma de 550.000 de lei pentru sculptură, urmând ca transpunerea în bronz să fie făcută la turnătoria Vasile V. Rășcanu contra sumei de 150.000 de lei (Idem, Studiu istoric). Contractul stabilea ca ratele să fie achitate după cum urmează: 70.000 de lei la încheierea contractului, 120.000 de lei la realizarea la dimensiunea de 3,5 m a variantei în lut a statuii, 120.000 de lei la finalizarea celei din lut și procedarea la construirea celei

din ipsos, 90.000 de lei la finalizarea cizelării operei în bronz și a celor două basorelieuri, restul de 150.000 de lei urmând a fi achitați la șase luni de la data cizelării definitive și predării statuii către turnătorie (idem, Mapa II, f. 3).

La 1 septembrie 1930 sculptorul prezenta fazele primei etape: „Până în 30 de zile terminarea scheletului statuii în fier. Până la 60 de zile începerea modelului în lut” (idem, Mapa II, f. 5). După plata primei tranșe, în valoare de 70.000 de lei, efectuată la 12 septembrie 1930 (idem, f. 5), sculptorul trebuia să prezinte Comitetului stadiul lucrărilor, respectiv modelul intermediar cu o înălțime de un metru. Însă la 15 septembrie 1930 Comitetul constata că acesta nu-și îndeplinise obligația contractuală și solicita acestuia prezentarea degrabă a lucrării în vederea aprobării variantei finale de 3,5 m, făcând totodată mențiunea privitoare la vestimentația personajului (idem, Mapa I, f. 13). Din notificările trimise sculptorului de către Comitet reiese că acesta nu-și respectase termenele înaintate și întârzierea finalizării lucrării i se datora exclusiv, Comitetul respectând termenele de plată către sculptor, răspunzând pozitiv la fiecare solicitare a acestuia legată de finanțare (idem, Mapa II, f. 12). Chiar sculptorul își lua angajament în vederea grăbirii finalizării statuii, cum este cazul unei solicitări date la 13 iunie 1933 (idem, Mapa II, f. 28). Dintr-o notificare a Comitetului din anul 1934 aflăm că relația comanditar-sculptor suferise de pe urma întârzierii predării lucrării, cel din urmă solicitând modificări ale unor clauze contractuale și refuzând, atât predarea capului statuii, cât și primirea sumei de 37.000 de lei în completarea penultimei rate de 90.000 de lei. Această situație era pe punctul de a escalada în instanță, beneficiarul aducând la cunoștința sculptorului o astfel de posibilitate cu riscul apariției unor daune morale. (idem, Mapa II, f. 13) (Fig. 4).

La 14 decembrie 1933 între Comitetul Ridicării Monumentului „Tudor Vladimirescu” și V.V. Rășcanu era semnat contractul pentru turnarea în bronz a statuii, elementelor laterale, transportul și montarea statuii pe soclu. V.V. Rășcanu își lua angajamentul finalizării lucrării până la 1 martie 1934, afirmând că: „într-un cuvânt îl voi preda Comitetului turnat în mod desăvârșit și fără a mai necesita vreo lucrare ulterioară, indiferent de ce ordin ar fi”. Era stabilită suma de 150.000 de lei pentru această lucrare, cu un avans de 30.000 de lei necesar achiziționării bronzului, urmând ca suma de 5.000 de lei să fie achitată la momentul montării statuii de soclu, restul de 115.000 de lei să fie achitată în termen de un an de la data inaugurării monumentului, în diferite rate stabilite de către comanditar. Patru zile mai târziu prima rată a fost achitată (idem, Mapa III, nenumerotat). Prin notificarea din 21 iulie 1934, Comitetul îl făcea răspunzător pentru situația privind capul statuii pe V.V. Rășcanu, din atelierul căruia fusese ridicat de către sculptorul Teodor Burcă, acuzând atât de neglijență cât și de nerespectarea contractului conform căruia statua trebuia montată cel mai târziu la 29 iunie 1934 (idem), iar două luni mai târziu îi solicita din nou montarea statuii pe soclu (idem).

Din procesul verbal încheiat la 20 septembrie 1934 aflăm că statua turnată în bronz și cizelată era predată către beneficiar, sculptorul luându-și angajamentul de a supraveghea montarea acesteia pe soclu (idem, Mapa I, f. 14).

Deși diferite surse plasează inaugurarea statuii lui Tudor Vladimirescu din București în anul 1934, în dosarul monumentului donat de către Andrei I. Udrea Muzeului Municipiului București există o fotografie pe a cărei verso este menționată data de 25 iunie 1935 ca fiind data la care a avut loc dezvelirea și inaugurarea monumentului lui Tudor Vladimirescu (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201, nenumărat) (*Fig. 5*).

Din descrierea aflată pe site-ul Direcției Generale de Arhitectură Peisagistică și Monamente de For Public (fosta Administrație a Monumentelor și Patrimoniului Turistic), instituția care are în administrație monumentele de for public din București, aflăm că statuia are 2,5 m, este turnată în bronz și este amplasată pe un soclu din piatră, înalt de 5 m (ampt.ro, accesat la 20.11.2020), așadar, dimensiuni diferite față de cele inițiale (statuia din bronz – 3,5 m, soclul din piatră – 7 m). Statuia îl înfățișează pe Tudor Vladimirescu având în mână dreaptă, ridicată deasupra capului, o sabie încovoiată, simbolizând îndemnul la luptă, iar cu mâna stângă ține la piept drapelul național. În partea inferioară, pedestalul este construit sub forma unor scări de acces către monument, fiind decorat în partea frontală cu un leu sculptat, așezat la picioarele personajului, ca atribut al puterii prin simbolistica atribuită regelui animalelor: putere, curaj, dreptate (*Fig. 6-8*).

Iată cum încheie prezentarea activității Comitetului pentru ridicarea statuii lui Tudor Vladimirescu secretarul Andrei I. Udrea în actul de donare a documentelor către Muzeul Municipiului București la 1 octombrie 1965: „Totuși, monumentul s-a desăvârșit acum treizeci de ani și poate constitui o podoabă pentru Capitala țării și un simbol de jertfă în folosul celor asupriți” (idem, *Scurt istoric*).

Despre alegerea amplasamentului monumentului, Alexandru Predescu scria în *Vremuri vechi bucureștene*: „Din mahalaua Precupeții Vechi, urmașii breslei oltenești a celor ce hrăneau pânțelele avid al orașului cu belșugul coșurilor legănate cu cobilița, care nu uitaseră că în ziua de 21 martie 1821 sub streșina bisericii lor se citea proclamația lui Tudor, s-au îndârjit să ridice acolo chipul de bronz al marelui pandur” (Dragu Dimitriu, 2010, pp. 106-107). Marele Nicolae Iorga exprima motivația ridicării monumentului: „Trebuie să ne plătim într-un fel o datorie față de sacrificiul unui martir al poporului român” (idem) (*Fig. 1-3*).

Am văzut mai sus că unul dintre artiști considera că originea oltenească l-ar impune în realizarea monumentului. Iată însă că atribuirea lucrării sculptorului Teodor Burcă completa, hazard ori ba, această afirmație, Teodor Burcă fiind originar din Slatina. Fără îndoială că nu acest lucru a contat în rațiunea alegerii acestuia, ci compoziția plastică propusă și experiența sa în domeniul monumentelor de for public.

Teodor Burcă (1889-1950, uneori grafiat Theodor Burcă) s-a născut în Slatina (jud. Olt) la 25 februarie 1889 și era fiul preotului profesor Ioan Burcă și al Ecaterinei. A urmat cursurile Școlii formatoare de ceramiști de la Curtea de Argeș, urmând apoi la Liceul I.C. Brătianu din Pitești. Între 1907 și 1910 a continuat la secția de sculptură din cadrul Școlii de artă decorativă de la Viena, sub îndrumarea profesorilor Meitzner și Leo Chille, de unde a plecat la Academia Julien la Paris, avându-i drept profesori pe Verlle și Ernest

Dubois. A reușit să se evidențieze atât la Viena, unde s-a clasat pe locul al doilea între studenți, cât și la Paris, clasându-se pe locul 10 din 210 în cadrul concursului cu tema „Bust de femeie”. În anul 1916 a participat la expoziția organizată la Ateneul Român cu patru lucrări: „Profil de bătrână din Argeș”, „Dolle”, „Un critic” și „Moș Martin”, lucrare pentru care a și fost premiat. După Război au urmat expoziții personale în țară în anii 1919, 1920, 1922, 1924 și 1926, pentru ca în 1931 să expună la Salonul oficial al artiștilor francezi de la Paris (Teodorescu, 2008, pp. 219-220).

Implicat activ în efortul de ridicare al monumentelor României Mari, sculptorul a reușit să se impună în o parte dintre concursurile pentru comemorarea ostașilor care s-au jertfit pe câmpul de luptă și a primit comenzile pentru bustul eroului Ioan Petria Oasia, căzut la datorie la 19 iulie 1917 pe frontul de la Oituz, amplasat în parcul central din Sibiel (jud. Sibiu), apoi a realizat monumentele Eroilor pentru orașul Odobești (jud. Putna, azi jud. Vrancea), Radomirești (jud. Olt), Lacul Turcului (com. Balta Doamnei, jud. Prahova), Călărași, Turnu Severin, Monumentul Eroilor Grăniceri din Regimentul nr. 2 pentru orașul Fălticeni (jud. Suceava), Monumentul Eroilor Vânători de Munte de pe Dealul Gol de la Târgu Neamț (idem, pp. 221-227). O realizare de excepție este considerată lucrarea „Monumentul Unirii” de la Cernăuți, ridicat prin subscripție publică în urma unui concurs organizat la patru ani de la Unirea Bucovinei cu România. Sculptorul a colaborat pentru concepția monumentului cu arhitectul Victor Ștefănescu, primind recomandarea juriului de a-l coopta în echipă și pe sculptorul Spiridon Georgescu. Inaugurat în fața primăriei în 1924, monumentul a fost distrus de ocupantul sovietic în urma rapturilor teritoriale din 1940 (Teodorescu, 1994, p. 12).

Alte lucrări ale lui Teodor Burcă au fost bustul lui Vasile August, monumentul funerar (bust) al generalului Ioan Dragalina, medalion funerar al profesorului I. Ursu, bustul amiralului Vasile Urseanu, medalion funerar dedicat lui Iulian Oprescu, bustul lui Alexandru Macedonsky, un basorelief cu efigia lui Alexandru Vlahuță, bustul lui Vasile Alexandri din Rotonda scriitorilor din Parcul Cișmigiu (Teodorescu, 2008, pp. 220-228).

În timpul Primului Război Mondial îl regăsim pe Teodor Burcă în calitate de participant la campania din Bulgaria din 1916-1917 (Șotropa, 2009, p. 82). Activ în viața culturală a Capitalei și, în același timp, preocupat de statutul artistului, Teodor Burcă s-a regăsit printre membrii fondatori al Asociației „Pictorilor” și al Asociației „Salonul de toamnă”, ambele înființate la București în anul 1921 (Teodorescu, 2008, p. 221). În anul 1937, sculptorul devine directorul Pinacotecii Municipiului București (Șotropa, 2009, p. 82), ce avea sediul în acel moment în palatul amiralului Vasile Urseanu, Teodor Burcă ocupându-se și de realizarea catalogului operelor de artă: desen, grafică, pictură și sculptură (Teodorescu, 2008, p. 228).

Evocarea memoriei lui Tudor Vladimirescu s-a făcut, pe lângă ridicarea monumentului din București, prin atribuirea, în timpul regimului Antonescu, numelui acestuia comunei Lupeasca (Ionescu, 2013, p. 78). Regimul comunist își va asuma o serie de personalități ale istoriei românilor în procesul de construire a identității noii ideologii,

folosind excesiv și manipulator o serie de elemente cu caracter propagandistic în evidențierea luptei între clasele sociale. Schimbarea denumirilor unor străzi, piețe, instituții, demolarea de statui ale reprezentanților regimului anterior erau acțiuni care făceau parte din politica rescrierii istoriei. În acest demers, Tudor Vladimirescu, ca exponent al maselor, devine o imagine des folosită de regimul comunist, care va fi utilizată de către propaganda comunistă. Demersul este unul care pare stabilit de la Moscova, fiind cunoscute cele două divizii sovietice alcătuite din voluntari recrutați din rândul prizonierilor români capturați pe frontul de Est și denumite „Tudor Vladimirescu” și „Horia, Cloșca și Crișan” (Șperlea, 2003, pp. 47-50). Mai mult decât atât, noul regim a refăcut sistemul național de decorații, una dintre cele mai importante fiind ordinul Tudor Vladimirescu, însoțit de o medalie, și care a fost instituit în anul 1966 prin Decretul nr. 272 (muzeultealeorman.ro, accesat la 20.12.2020). Regăsim chipul lui Tudor Vladimirescu imprimat pe bancnota de 1.000 lei din 1947, când încă România era monarhie și reluată pe cea emisă un an mai târziu, apoi în 1952 și 1966 pe bancnota cu valoarea de 25 lei (Buzdugan, 1977, pp. 339 și 349-350). Întreprinderea de mașini agricole și vehicule pentru transportul persoanelor din București a purtat numele Uzinele „Tudor Vladimirescu” până în deceniul al optulea al secolului trecut când a fost schimbat în Întreprinderea „Autobuzul” („Arhitectura”, nr. 11-12/1955). În zona de vest a Capitalei, bulevardul care face legătură între Șos. Viilor și Calea 13 Septembrie a fost denumit Bulevardul Tudor Vladimirescu, iar de la Calea 13 Septembrie până la Academia Militară, Șos. Panduri, dar și o stradă care amintește de anul Revoluției lui Tudor „1821”. Noul ansamblu de locuințe din vestul Bucureștiului a primit numele de Drumul Taberei, la fel ca și artera principală a acestuia, amintind de locul din afara orașului în care Tudor și-a așezat tabăra atunci când a ajuns în București, la Cotroceni. În aceeași zonă, pe Bulevardul „Armata Poporului” (actual „Iuliu Maniu”), Gimnaziul unic „Dobrogeanu-Gherea”, înființat în anul 1945, a fost redenumit în anul 1959 Liceul „Tudor Vladimirescu”, nume pe care îl păstrează până în prezent (liceultv.wordpress.com, accesat la 05.09.2020), iar în curtea acestuia găsim un bust în piatră a lui Tudor Vladimirescu (Fig. 10). La reorganizarea administrativă a Bucureștiului din timpul regimului comunist, unul dintre cele opt raioane, aflat aproximativ pe teritoriul actualului Sector 3, a primit numele de „Tudor Vladimirescu”. În acest raion, în curtea noii policlinici Vitan, a fost amplasat un bust al lui Tudor Vladimirescu, realizat de Dumitru Demu în anul 1955 (Buiumaci, 2014, p. 101) (Fig. 9).

Cadrul festiv al sărbătorii semicentenarului Partidului Comunist era completat de asocierea unor evenimente și personalități istorice „corecte” pentru regim, iar dintre acestea nu puteau lipsi Tudor Vladimirescu și evenimentele din 1921, odată cu împlinirea în 1971 a 150 de ani de la desfășurarea Revoluției. Astfel că, încă din anul 1970 autoritățile readuc în prim planul publicului personalitatea lui Tudor Vladimirescu prin dezvelirea în comuna Tudor Vladimirescu din județul Arad a unui bust și, deși fusese inițial aprobat, se renunță, pentru moment, la ridicarea unui bust la casa memorială din comuna Vladimir, județul Gorj (A.M.C., [C.S.C.A.], Fond *Direcția Artelor Plastice-Corespondență*,

Note de fundamentare la lucrări de artă monumentală, dosar nr. 69/1970, f. 102 și 104), însă la 8 martie 1971 revin asupra deciziei și Direcția Artelor Plastice anunța Comitetul de Stat pentru Economia și Administrația Locală că, în conformitate cu Hotărârea Secretariatului C.C. al P.C.R. privind aniversarea a 150 de ani de la desfășurarea mișcării revoluționare conduse de Tudor Vladimirescu, urma să fie amplasat în casa memorială de la Vladimir un bust al acestuia. Menționând că lucrarea urma să fie realizată din fondul de artă monumentală, era solicitat avizul Comitetului (Idem, Fond *Arta Monumentelor*, dosar nr. 188/1971, f. 32). La 21 iunie 1971, Uniunea Artiștilor Plastici transmitea spre avizare Direcției Artelor Plastice a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă procesele verbale de evaluare referitoare la estimarea unor lucrări de sculptură necuprinse în normele de tarificare între care se găsea bustul lui Tudor Vladimirescu cioplit în piatră de către Ion Irimescu (Ibidem, Fondul *Plastic*, dosar nr. 180/1971, f. 99). La 15 iunie 1971, Direcția Artelor Plastice solicita Oficiului pentru Organizarea Expozițiilor de Artă ca, în termen de 6 zile, „să fie strânse și expuse pentru vizionare, toate lucrările de sculptură reprezentând pe Tudor Vladimirescu” care făcuseră obiectul vizionării juriului cu ocazia pregătirii expoziției semicentenarului partidului, dar și cele ce nu au fost văzute de către juriul respectiv (Idem, Fond *Monumente*, dosar nr. 187/1971, f. 28).

Comitetul pentru Cultură și Artă al județului Gorj se adresa Direcției Arte Plastice a Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă la 12 iulie 1971 pentru a-i fi transmis regulamentul de concurs pentru ridicarea monumentului lui Tudor Vladimirescu din orașul Târgu-Jiu (Ibidem, f. 44). O nouă adresă a Comitetului gorjean se adresa de această dată vicepreședintelui Consiliului Culturii și Educației Socialiste, Tamara Dobrin, la 22 iulie 1972, solicitând ca în vederea „analizării și punerii în discuție” a machetei monumentului lui Tudor Vladimirescu propus de sculptorul Tudor Panait, acesta să se deplaseze la Târgu-Jiu pentru a amplasa macheta în oraș considerând „necesară această măsură pentru faptul că în intenția noastră stă și consultarea locuitorilor municipiului, prin expunerea publică a machetei” (Idem, Fond C.C.E.S., *Monumente-Corespondența*, dosar nr. 19/1972, f. 23). Însă la Târgu-Jiu exista o statuie a lui Tudor Vladimirescu încă de la finele secolului al XIX-lea (1898) realizată de sculptorul gorjean Constantin Bălăcescu, la comanda unui comitet de inițiativă al cărui președinte era Gr.G. Tocilescu ([adevarul.ro](#), accesat la 23.11.2020). Direcția Artelor Plastice trimitea la 17 iulie 1971 Oficiului pentru Organizarea Expozițiilor de Artă solicitarea pentru a se ocupa de transportul unor lucrări la Casa Scânteii în vederea vizionării de către conducerea superioară de partid a unor lucrări de sculptură, între care bustul în piatră a lui Tudor Vladimirescu realizat de Vasile Blendea și lucrarea „Tudor și Pandurii” a cărui autor era A. Bolea (A.M.C., Fond *Monumente*, dosar nr. 187/1971, f. 64) (Fig. 13), apoi revine printr-o nouă adresă, datată 21 iulie 1971, cu acordul privind prețul propus de U.A.P. pentru bustul lui Tudor Vladimirescu realizat de Vasile Blendea (Idem, Fondul *Plastic*, dosar nr. 180/1971, f. 120).

Din corespondența purtată de vicepreședintele Comitetului de Stat pentru Artă și Cultură, Dumitru Ghișe, cu vicepreședintele Consiliului popular al Municipiului

București, I.G. Borga, la 17 august 1971, un nou monument urma să fie ridicat în Capitală: Obeliscul lui Tudor Vladimirescu, având ca amplasament decis prin Hotărârea Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Conducerea partidului aprobase ca obeliscul să fie amplasat la „capătul dinspre oraș al zonei verzi din mijlocul Bulevardului Drumul Taberei. Pentru obținerea grabnică a machetei obeliscului, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă a comandat sculptorilor Emil Ruși și Constantin Schirliu (colectiv), Radu Silvia, Ionescu T.N. și Mircea Grigore executarea unor machete. În prezent sunt terminate și urmează a fi analizate în vederea selectării celei mai corespunzătoare, care va fi apoi supusă aprobării Secretariatului C.C. al P.C.R. Pe baza machetei aprobate se va da comanda de către Comitetul pentru Cultură și Artă al Municipiului București, executarea obeliscului și a lucrărilor de amenajare necesare” (Idem, Fond *Monumente*, dosar nr. 187/1971, f. 72). La 16 iulie 1971, C.S.C.A. a aprobat organizarea unui concurs pentru realizarea în București a unui obelisc închinat luptei revoluționare de la 1821. Cele 4 machete urmau să fie propuse de sculptorii menționați mai sus, iar în vederea susținerii materiale a acestora Direcția Artelor Plastic solicita Direcției Economice Tehnice și Secretariat aprobarea acordării din fondul „Concursuri și Premii” a sumei de 3.000 de lei fiecăruia, în total 1.200 de lei (Idem, Fond *Arta Monumentelor*, dosar nr. 188/1971, f. 135). Despre soarta acestui obelisc nu am găsit încă date, cert este că la intrarea pe această arteră nu a fost amplasat niciun monument, există însă unul în fața complexului „Favorit”, având o compoziție din elemente ce par a fi standard și care ar putea fi, atât un omagiu lui Tudor Vladimirescu, cât și un ornament urban, având în vedere că nu se regăsește în Lista monumentelor istorice emisă de Ministerul Culturii (cultura.ro, accesat la 06.05.2019), și nu-l regăsim nici în Lista monumentelor aflate în administrarea Direcției Generale de Arhitectură Peisagistică și Monumente de For Public (ampt.ro, accesat la 05.05.2021), neavând nicio placă descriptivă și nici semnătură (Fig. 11). Pentru că această lucrare apare în revista „Arhitectura” nr. 6/1969 consider că este mai degrabă o ambientare arhitecturală anterioară discuțiilor de mai sus.

La 21 august 1971, sculptorul Vasile Năstăsescu solicita președintelui Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă participarea cu lucrarea ecvestră a lui Tudor Vladimirescu la expoziția organizată la Casa Scânteii în vederea vizionării de către conducerea de partid. Sculptorul își prezenta portofoliul legat de personaj: macheta lui Tudor Vladimirescu călare la expoziția „15 ani de la eliberarea patriei” din 1959, și alte două machete realizate în același an, bustul din piatră amplasat la Pitești (Trivale) în anul 1969, o statuie în piața centrală din Drăgășani în anul 1970, o machetă prezentă la expoziția de sculptură organizată la sala „Orizont” din București. Rezoluția dată pe cererea sculptorului era negativă (A.M.C., Fond *Monumente*, dosar nr. 187/1971, f. 90).

Vicepreședintele C.C.E.S., Tamara Dobrin informează la 19 aprilie 1972, C.C.E.S. al Municipiului București că instituția tutelară avizează favorabil plata către o serie de lucrări, între care „Tudor și Pandurii”, opera sculptorului Aurelian Bolea. Din extrasul procesului verbal de evaluare reținem că lucrarea a participat la Expoziția de pictură

și sculptură a Municipiului București organizată la Sala Dalles în anul 1971, fiind o compoziție ronde-bosse, sculptură de exterior, cioplită în piatră de către autor, având dimensiunile 110x70x40 cm și a fost evaluată la suma de 23.000 de lei, conform H.C.M. 632/1957 și a comisionului de 15% (ibidem, f. 33). Lucrarea, care a fost realizată și s-a găsit pentru o lungă perioadă de timp într-un parc sau curte de instituție bucureșteană, se găsește în prezent în patrimoniul Muzeului Municipiului București, în Colecția Sculptură a Pinacotecii Municipiului București (Fig. 12).

În cadrul amenajării curții de onoare a Muzeului Militar Național, mutat din Dealul Spirii în cazarma Regimentului de infanterie IV Ilfov nr. 21, din strada Mircea Vulcănescu nr. 125-127 odată cu sistematizarea zonei Uranus pentru construirea Casei Republicii, către sfârșitul deceniului al nouălea al secolului trecut, au fost comandate S.A.P.A. (Serviciul de Arte Plastice al Armatei) busturile conducătorilor militari români pentru a fi amplasate în fața muzeului, între care se găsește și cel al lui Tudor Vladimirescu realizat de către sculptorul Paul Vasilescu (Fig. 13).

Și în perioada postdecembristă au existat în București acțiuni menite să readucă în prim-plan personalitatea conducătorului „zaverei”, astfel că, în cadrul amenajării, în Parcului Copilului din sectorul 4, a fost inaugurat, la 10 iunie 2010, complexul statuar denumit „Grădina Valorilor Românești”, realizat pe un traseu de alei străjuite de personalități politice, militare și culturale ale românilor, între care se găsește și bustul lui Tudor Vladimirescu (bursa.ro, accesat la 02.07.2018) (Fig. 14).

Anul centenarului Unirii va aduce o serie de amenajări în Sectorul 5 al Bucureștiului, între care se regăsește și statuia lui Tudor Vladimirescu amplasată la intersecția arterei Tudor Vladimirescu-Panduri cu Șos. 13 Septembrie, realizată de sculptorul Alexandru Papuc și dezvelită la 23 ianuarie 2019 (orasulluibucur.blogspot.com, accesat la 10.05.2020) (Fig. 15). În Sectorul 6, în parcul „Tudor Vladimirescu” (fost parcul „Fabricei”), situat peste drum de Liceul Teoretic „Tudor Vladimirescu”, a fost dezvelită la 24 mai 2019, statuia lui Tudor Vladimirescu realizată de sculptorul Paul I. Popescu (primarie6.ro, accesat la 10.08.2019) (Fig. 16).

La 15 septembrie 2020 a avut loc inaugurarea primului tronson al magistralei 5 de metrou care deservește cartierul Drumul Taberei, iar dintre stațiile construite pe acest tronson a fost denumită „Tudor Vladimirescu” (digi24.ro, accesat la 16.09.2020).

În anul bicentenarului Revoluției de la 1821, Banca Națională a României a emis, la 16 aprilie 2021, o serie de monede comemorative cu caracter numismatic având valori nominale de 50 bani, 1 leu, 10 și 500 lei, înfățișând pe avers efigia lui Tudor, iar pe revers Monumentul de la Padeș (bnr.ro, accesat la 02.07.2021).

Importanța pe care eroul din Vladimir o capătă este dată și de atenția pe care i-au acordat-o o serie de sculptori care i-au dedicat lucrări. Între aceștia îi regăsim în *Dictionarul sculptorilor români* pe Constantin Bălăcescu bust din bronz la Baia de Aramă în 1894, statuia de la Târgu-Jiu în 1898, Vasile Blendea, Vasile Condurache bust, Margareta Cosăceanu-Lavrillier statuie la Craiova în 1937, Dumitru Demu bust la Galați,

Alexandru Grosu (Vlasie, 2011, p. 54, 69, 150, 154, 184 și 250), Horia Igirosanu, Dorio Lazăr la Slobozia în Călărași, 1957, Mercea Pavel, Vasilescu Năstăsescu la Caracal, Artur Vetro la Craiova în 1960 (Idem, 2012, p. 34, 93, 135, 164 și 345) sau Constantin Popovici (Drăguț, 1976, p. 11) (Fig. 17).

Avem practic o continuitate a celebrării la București a conducătorului Revoluției de la 1821 pe parcursului a aproape un secol, de la demersul de la finele anului 1928 finalizat șapte ani mai târziu cu inaugurarea statuii din piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor până la cea din parcul „Tudor Vladimirescu” din cartierul Militari. Monumentul închinat memoriei lui Tudor Vladimirescu se înscrie în demersul memorializării liderilor politici care, prin acțiunile lor, au pus bazele României Mari. Bucureștiul nu este primul oraș în care i se ridică o statuie lui Tudor, sculptorul Constantin Bălăcescu realizând la Baia de Aramă un bust în 1894 și, apoi monumentul de la Târgu-Jiu în 1898, însă există în București aproape tot atâtea monumente dedicate lui Tudor câte există în țară. În același timp, remarcăm că în timpul regimului comunist a fost organizat un concurs cu vizionare de machete și atribuirea de lucrări unor sculptori, fără ca toate să fie și realizate și amplasate în spațiul public.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY:

Izvoare / Sources

M.M.B., Colecția Documente, nr. 88.201.

A.M.C., [C.S.C.A.], Fond *Direcția Artelor Plastice-Corespondența*, Note de fundamentare la lucrări de artă monumentală, dosar nr. 69/1970; Fond *Arta Monumentelor*, dosar nr. 188/1971; Fondul *Plastic*, dosar nr. 180/1971; Fond *Monumente*, dosar nr. 187/1971; C.C.E.S., *Monumente-Corespondența*, dosar nr. 19/1972.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

„Arhitectura”, 1955, nr. 11-12.

Buiumaci, C.P., 2014, *Orașul din Oraș*, București, Editura Muzeului Municipiului București.

Buiumaci, C.P., 2016, *Ieri și azi în București/Then and now in Bucharest*, București, Editura Muzeului Municipiului București.

Buiumaci, C.P., 2018, „Monumente închinat lui Mihai Viteazul” în «*Toți în unu*» – *Povestea unui proiect de țară* –, editor coord.: Adrian Majuru, București, Editura Muzeului Municipiului București, pp. 223-256.

Buzdugan, G., 1977, *Monede și bancnote românești*, București, Editura Sport-Turism.

Colea, G., 1969, „Complexul cultural comercial nr. 4 Drumul Taberei – București” în *Arhitectura* nr. 6/1969, pp. 72-75.

Constantiniu, F., 2002, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Dragu Dimitru, V., 2010, *Povești cu statui și fântâni din București*, București, Editura Vremea.

- Drăguț, V., 1976, „Expoziția anuală de pictură și sculptură '76” în *Arta*, nr. 7-8, București, pp. 4-16.
- Ionescu, A., 2013, *Străzi din București și numele lor*, vol. I: *aviatori*, București, Editura Vremea.
- Repertoriul picturii românești moderne. Secolul al XIX-lea*, 2015, vol. I, Literele A-E, București, Muzeul Național de Artă al României, Galeria de Artă Românească Modernă.
- Repertoriul grafice românești din secolul al XIX-lea (Desen. Acuarelă. Pastel. Gravură)*, A-R, 1974, vol. I, Muzeul de Artă al R.S.R., Cabinetul de Stampe și Desene, București.
- Șotropa, A., 2009, *Visuri și himere. Ecouri simboliste în sculptura românească modernă*, București, Editura Compania.
- Șperlea, F., 2003, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948-1955)*, București, Editura Ziua.
- Șuteu, G., 2017, *Aman – Pictorul. Repertoriul de pictură al Muzeului „Theodor Aman”*, București, Editura Muzeului Municipiului București.
- Teodorescu, V.Z., 1994, „Monumentul Unirii din Cernăuți” în *M.I.*, nr. 12, București, p. 12.
- Teodorescu, V.Z., 2008, „Contribuții la cunoașterea activității sculptorului Theodor Burcă” în *B.M.I.M.*, nr. 22, București, pp. 219-254.
- Vlasie, I. (coord.), 2011, *Dicționarul sculptorilor din România secolele XIX-XX*, vol. I, Lit. A-G, București, Editura Academiei Române.
- Vlasie, I. (coord.), 2012, *Dicționarul sculptorilor din România secolele XIX-XX*, vol. II, Lit. H-Z, București, Editura Academiei Române.

Resurse web/ Web Resources

- <http://www.bursa.ro/s-a-lansat-gradina-valorilor-romanesti-86957&s=miscellanea&article=86957.html>, accesat la 02.07.2018.
- <https://www.primarie6.ro/statuia-lui-tudor-vladimirescu-dezvelita-in-parcul-care-poarta-numele-marelui-patriot/>, accesat la 10.08.2019.
- <http://orasulluibucur.blogspot.com/2020/01/statuia-lui-tudor-vladimirescu-din.html>, accesat la 10.05.2020.
- <https://liceultv.wordpress.com/2010/03/13/despre-liceul-teoretic-tudor-vladimirescubucuresti/>, accesat la 05.09.2020.
- https://www.digi24.ro/stiri/economie/transporturi/astazi-se-deschide-magistrala-5-locuitorii-din-drumul-taberei-vor-circula-cu-metroul-dupa-5-ani-de-intarzieri-1368327?__grsc=cookieIsUndef0&__grts=53402066&__grua=1ff00e4e670b29ae900de8e806db9ac1&__grrn=1, accesat la 16.09.2020.
- <http://www.muzeulteleorman.ro/e.l.%20iunie%202011.html> accesat la 20.12.2020.
- <https://ampt.ro/ro/content/tudor-vladimirescu>, accesat la 20.11.2020.
- <https://ampt.ro/sites/default/files/AMPT-%20Lista%20mfp%20actualizata%20la%2025.07.2018.pdf>, accesat la 05.05.2021.
- <http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/LMI-B.pdf>, accesat la 06.05.2019.
- https://adevarul.ro/locale/targu-jiu/istoria-cele-mai-vechi-statui-targu-jiu-bustul-tudor-vladimirescu-fost-turnat-intr-un-atelier-milano-1_580b0f935ab6550cb8cbacea/index.html, accesat la 23.11.2020.
- <https://www.bnr.ro/Numismatica-726-Mobile.aspx>, accesat la 02.07.2021.

LISTA ILUSTRATIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figure 1. Photo from the laying of the Tudor Vladimirescu monument's foundation stone, an event which took place on Sunday, June 2nd, 1929, in the square located at the intersection of Romană and Viitor streets (*M.M.B., Documents Collection*, no. 88.201).

Figura 2. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figure 2. Photo from the laying of the Tudor Vladimirescu monument's foundation stone, an event which took place on Sunday, June 2nd, 1929, in the square located at the intersection of Romana and Viitor streets (*M.M.B., Documents Collection*, no. 88.201).

Figura 3. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figure 3. Photo from the laying of the Tudor Vladimirescu monument's foundation stone, an event which took place on Sunday, June 2nd, 1929, in the square located at the intersection of Romana and Viitor streets (*M.M.B., Documents Collection*, no. 88.201).

Figura 4. Pagina cu antetul Comitetului pentru ridicarea monumenului lui Tudor Vladimirescu, a cărui titlatură era „Comitetul «Tudor Vladimirescu» pentru proslăvirea și eternizarea Eroului Național, liberator de țară, îndrumător de neam. 1821-1930”. Pagina reprezintă corespondența Comitetului cu sculptorul Teodor Burcă, prin care îl înștiințează asupra respectării obligațiilor contractuale ale ambelor părți (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figure 4. Page containing the header of the Committee set up for the erection of the Tudor Vladimirescu monument, which was officially titled “The Tudor Vladimirescu Committee for the glorification and perpetuation of the National Hero, a leader of the country, a guide of the nation. 1821-1930”. The page represents the Committee's correspondence with the sculptor Teodor Burcă, through which the latter is notified of the compliance with the contractual obligations of both parties (*M.M.B., Documents Collection*, no. 88.201).

Figura 5. Fotografie de la ceremonia dezvelirii monumentului dedicat lui Tudor Vladimirescu care a avut loc la 26 iunie 1935 (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figure 5. Photo from the Tudor Vladimirescu monument's unveiling ceremony, which took place on June 26th, 1935 (*M.M.B., Documents Collection*, no. 88.201).

Figura 6. Fotografie cu monumentul lui Tudor Vladimirescu (*M.M.B., Colecția Fotografii, Cărți poștale, clișee pe sticlă*, nr. 32.952/24).

Figure 6. Photo of the Tudor Vladimirescu monument (*M.M.B., Photographs and Postcards Collection*, no. 32.952/24).

Figura 7. Statuia lui Tudor Vladmirescu (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 7. The Tudor Vladimirescu statue (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 8. Detaliu al fațadelor vestică și nordică (lateralele din stânga și spate) ale soclului unde ar fi trebuit să fie montate cele două basoreliefuri din bronz (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 8. The detail of the western and northern facades (left and rear sides) of the base, where the

two bronze bas-reliefs should have been mounted (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 9. Bustul lui Tudor Vladimirescu din curtea policlinicii “Vitan” din Sectorul 3, realizat de sculptorul Dumitru Demu în anul 1955 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2014).

Figure 9. The Tudor Vladimirescu bust, found within the courtyard of the “Vitan” Polyclinic located in Bucharest’s 3rd District, which was created by the sculptor Dumitru Demu in 1955 (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2014).

Figura 10. Bustul lui Tudor Vladimirescu amplasat în curtea Liceului Teoretic „Tudor Vladimirescu” din București, din Bulevardul Iuliu Maniu 15, Sectorul 6 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 10. The Tudor Vladimirescu bust located within the courtyard of the “Tudor Vladimirescu” Theoretical High School, on 15 Iuliu Maniu Boulevard, 6th District, Bucharest (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 11. Obeliscul amplasat pe bulevardul Drumul Taberei în dreptul complexului „Favorit” 6 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 11. The obelisk located on the Drumul Taberei Boulevard, near the “Favorit” complex (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 12. Bustul lui Tudor Vladimirescu din curtea Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2012).

Figure 12. The Tudor Vladimirescu bust found within the courtyard of the “The King Ferdinand I” National Military Museum (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2012).

Figura 13. Sculptura „Tudor și Panduri”, autor Aurelian Bolea (*M.M.B., Colecția Pinacoteca Municipală*, inv. 6.535).

Figure 13. The sculpture “Tudor și Panduri”, by Aurelian Bolea (*M.M.B., Municipal Art Gallery Collection*, no. 6.535).

Figura 14. Bustul lui Tudor Vladimirescu din ansamblul „Grădina valorilor românești” din Parcul „Lumea Copiilor” din Sectorul 4 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 14. The Tudor Vladimirescu bust from the “Garden of Romanian Values” ensemble located within the “Children’s World” Park, Bucharest’s 4th District (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 15. Statuia lui Tudor Vladimirescu amplasată la intersecția arterei Tudor Vladimirescu-Panduri cu Șos. 13 Septembrie, realizată de sculptorul Alexandru Papuc și dezvelită la 23 ianuarie 2019 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 15. The Tudor Vladimirescu statue located at the intersection of the Tudor Vladimirescu-Panduri artery with the September 13th road, which was created by the sculptor Alexandru Papuc and unveiled on January 23rd, 2019 (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 16. Statuia lui Tudor Vladimirescu realizată de sculptorul Paul I. Popescu, amplasată în Parcul „Tudor Vladimirescu” (fost Parcul „Fabricei”) din Sectorul 6, dezvelită la 24 mai 2019 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figure 16. The Tudor Vladimirescu statue created by the sculptor Paul I. Popescu, which was placed within the “Tudor Vladimirescu” Park (formerly “Fabricei” Park) in the 6th District and unveiled on May 24th, 2019 (Photo by Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 17. Sculptură din ipsos patinat, prima jumătate al secolului al XX-lea, autor necunoscut (*M.M.B., Colecția Artă Plastică-Sculptură*, f.n.).

Figure 17. Patinated plaster sculpture, first half of the 20th century, unknown author (*M.M.B., Plastic Art-Sculpture Collection*, without an inventory number).

Figura 1. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figura 2. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 88.201).

Figura 3. Fotografie de la evenimentul punerii pietrei fundamentale a monumentului Tudor Vladimirescu care a avut loc duminică, 2 iunie 1929, în piațeta de la intersecția străzilor Romană și Viitor (M.M.B., Colecția Documente, nr. 88.201).

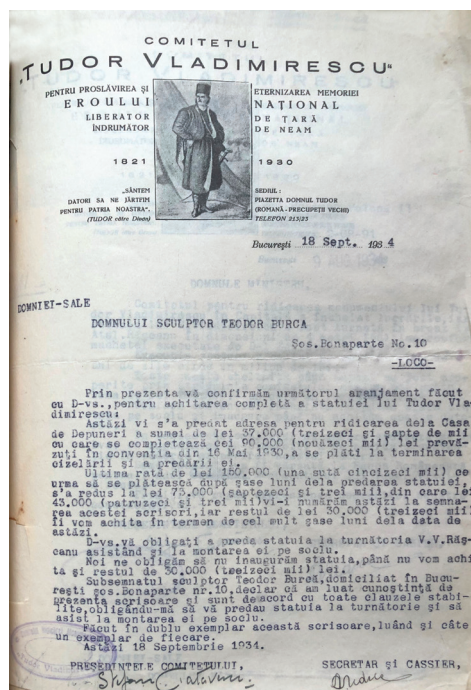

Figura 4. Pagina cu antetul Comitului pentru ridicarea monumelui lui Tudor Vladimirescu, a cărui titulatură era „Comitetul «Tudor Vladimirescu» pentru proslăvirea și eternizarea Eroului Național, liberator de țară, îndrumător de neam. 1821-1930”. Pagina reprezintă corespondența Comitului cu sculptorul Teodor Burcă, prin care îl înștiințează asupra respectării obligațiilor contractuale ale ambelor părți (M.M.B., Colecția Documente, nr. 88.201).

Figura 5. Fotografie de la ceremonia dezvelirii monumentului dedicat lui Tudor Vladimirescu care a avut loc la 26 iunie 1935 (M.M.B., Colecția *Documente*, nr. 88.201).

Figura 6. Fotografie cu monumentul lui Tudor Vladimirescu (M.M.B., Colecția *Fotografii și cărți poștale*, nr. 32.952/24).

Figura 7. Statuia lui Tudor Vladimirescu (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 8. Detaliu al fațadelor vestică și nordică (lateralele din stânga și spate) ale soclului unde ar fi trebuit să fie montate cele două basoreliefuli din bronz (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

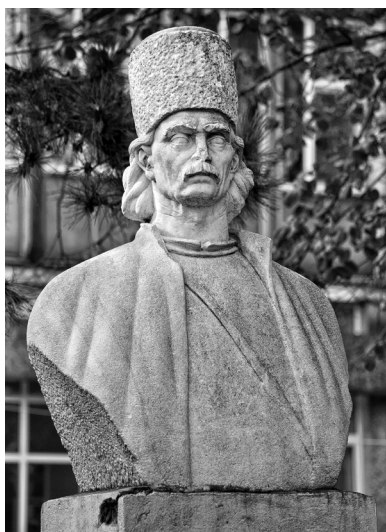

Figura 9. Bustul lui Tudor Vladimirescu din curtea policlinicii „Vitan” din Sectorul 3, realizat de sculptorul Dumitru Demu în anul 1955 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2014).

Figura 10. Bustul lui Tudor Vladimirescu amplasat în curtea Liceului Teoretic „Tudor Vladimirescu” din București, din Bulevardul Iuliu Maniu 15, Sectorul 6 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 11. Obeliscul amplasat pe bulevardul Drumul Taberei în dreptul complexului „Favorit” 6 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 12. Bustul lui Tudor Vladimirescu din curtea Muzeului Militar Național „Regele Ferdinand I” (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2012).

Figura 13. Sculptura „Tudor și Panduri”, autor Aurelian Bolea (M.M.B., Colecția Pinacoteca Municipală, inv. 6.535).

Figura 14. Bustul lui Tudor Vladimirescu din ansamblul „Grădina valorilor românești” din Parcul „Lumea Copiilor” din Sectorul 4 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 15. Statuia lui Tudor Vladimirescu amplasată la intersecția arterei Tudor Vladimirescu-Panduri cu Șos. 13 Septembrie, realizată de sculptorul Alexandru Papuc și dezvelită la 23 ianuarie 2019 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 16. Statuia lui Tudor Vladimirescu realizată de sculptorul Paul I. Popescu, amplasată în Parcul „Tudor Vladimirescu” (fost Parcul „Fabricei”) din Sectorul 6, dezvelită la 24 mai 2019 (Foto Cezar Petre Buiumaci, 2020).

Figura 17. Sculptură din ipsos patinat, prima jumătate al secolului al XX-lea, autor necunoscut (M.M.B., Colecția Artă Plastică-Sculptură, f.n.).

DOSAR TEMATIC

CRIZE ȘI SOLUȚII
SANITARE URBANE

CRIZELE SANITARE DIN BUCUREȘTI ȘI MĂSURILE DE PREVENȚIE LUATE ÎN TIMPUL DOMNIIILOR FANARIOTE

Gabriel-Stelian CONSTANTIN¹

Cuvinte-cheie: *ciumă; religie; carantină; tratament; izolare; spital.*

Key words: *plague; religion; quarantine; treatment; isolation; hospital.*

Rezumat: *Dintre toate dezastrele care au lovit Bucureștii în timpul domniilor fanariote, epidemiile de ciumă au produs cel mai mare număr de victime, fapt care se explică atât prin virulența bolii, cât și prin lipsa oricărui tratament, așa cum rezultă din documentele vremii. În condițiile în care ciuma avea un caracter extrem de contagios, atingând într-un timp scurt un areal foarte mare, cu consecințe devastatoare în ceea ce privește numărul de victime, domnii fanarioți aveau la îndemână un cadru limitat de acțiune. Cu toate acestea, trebuie subliniat meritul domnitorilor care nu au asistat pasivi la crizele sanitare ivite în Capitala Țării Românești, așa cum s-a întâmplat pe alte meleaguri, ci s-au implicat activ în lupta pentru ajutorarea supușilor loviți de biciul năprasnic al ciumei.*

Demersul nostru își propune să prezinte principalele măsuri de prevenție adoptate de către domnitorii fanarioți împotriva răspândirii ciumei. Din acest punct de vedere, accentul autorităților era pus în primul rând pe limitarea extinderii bolii, iar tratarea persoanelor infectate trecea în plan secund. Ceea ce surprinde având în vedere nivelul scăzut de competență medicală este faptul că unele măsuri luate în acea perioadă sunt valabile și în contextul epidemiologic actual. Distanțarea socială, de pildă, era una dintre măsurile adoptate atunci, iar în vremurile actuale este prima regulă care dictează în cadrul relațiilor interumane. Apoi, carantinarea persoanelor venite din afara țării sau interzicerea activităților ori a manifestărilor care presupuneau un număr mare de oameni sunt măsuri adoptate atunci, dar care nu și-au pierdut valabilitatea nici până astăzi în vremuri de crize sanitare. Fără îndoială că în epoca respectivă existau și alte metode cu ajutorul cărora se credea că se poate opri răspândirea bolii și care fie aveau un caracter mistic, fie reflectau anumite prejudecăți existente în mentalul colectiv. Toate aceste măsuri se vor regăsi în materialul nostru.

Abstract: *Of all the disasters which struck Bucharest during the Phanariot Reign (1716-1821), the plague epidemics generated the largest number of victims, which is explained both by the virulence of the disease and by the lack of any treatment whatsoever. Given that the plague was extremely contagious, reaching a very large area in a short time,*

1. Muzeul Municipiului București; gabrielconstantin@rocketmail.com

with devastating consequences in terms of the number of victims, the Phanariot rulers had at hand a limited framework for action. However, it is worth emphasizing the merits of the rulers who did not passively witness the health crises that arose in the Capital of Wallachia, as it happened elsewhere, but were actively involved in the fight to help those affected by the plague.

Our approach aims to present the main prevention measures adhered to by the Phanariot leaders against the spread of the plague. From this point of view, the authorities' focus was primarily on limiting the spread of the disease, whilst treating infected people was secondary. What is surprising given the low level of medical competence is that some measures taken at that time are also valid in the current epidemiological context. Social distancing, for example, was one of the measures adhered to at that time, and nowadays it is the first rule which dictates human relationships. Further, the quarantine of people coming from abroad or the prohibition of activities or demonstrations that involved a large number of people are measures adhered to then, but which have not lost their validity even today in times of health crises. Undoubtedly, at that time there were other methods by which it was believed that the spread of the disease could be stopped and which either had a mystical character or reflected certain prejudices existing in the collective mind. All these measures are to be found in our article.

I. Apelul la sprijinul divinității

Una dintre primele măsuri luate de domnitorii fanarioți în contextul izbucnirii epidemiilor de ciumă era apelul la sprijinul divinității, fapt care se înscrie în spiritul respectării tradiției și a credințelor populare. Drept urmare, clerul ortodox era îndemnat să țină slujbe și rugăciuni sau să meargă prin toate mahalalele Bucureștilor, unde urma să împartă agheasmă populației pentru stropirea caselor. Totodată, pe ulițele Capitalei Țării Românești aveau loc procesiuni cu moaștele sfinților care, potrivit credinței din epocă, aveau puterea de a alunga biciul năprasnic al cumei. Astfel, pe ulițele Bucureștilor au fost plimbate moaștele Sfântului Ierarh Visarion Larissis (Cernovodeanu, 1965, p. 207), care aveau puterea să „vindece de cumplita boală a ciumii” (Hurmuzachi, 1917, pp. 1112-1113) și ale Sfântului Cuvios Dimitrie Basarabov.

Ritualurile creștin-ortodoxe erau dublate de o serie de practici magice, la care bucureștenii apelau în speranța că ciuma nu îi va atinge. Astfel, Anton Maria del Chiaro amintește un obicei pe care îl practicau doamnele superstițioase la începutul secolului al XVIII-lea, care, timp de 14 ore, țeseau, torceau și coseau împreună o cămașă de cânepă, pe care ulterior o aruncau în foc, în speranța că, odată cu cămașa, ardea și epidemia (Chiaro, 1929, p. 14). În același timp, mărturiile istorice consemnează un alt obicei al bucureștenilor care, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, purtau la mână așa-numitele „slove de ciumă”, ce i-ar fi ferit de cumplita boală (Dinu, 2017, p. 31).

Se poate pune întrebarea de ce era implorat ajutorul divin pentru salvarea bucureștenilor în contextul epidemiilor de ciumă? Răspunsul este că în mentalul colectiv era întipărită ideea că boala era o formă de pedeapsă divină pentru păcatele

oamenilor. *Pravila lui Matei Basarab* sau *Îndreptarea Legii cu Dumnezeu*, apărută în 1652, menționează că ciuma era „mânia lui Dumnezeu”. În *Lexiconul Slavo-Român* din 1649, se arată că oamenii puteau scăpa de ciumă doar „dacă erau feriți de Dumnezeu” (Samarian, f.a., vol. II, p. 278). *Letopiseșul Cantacuzinesc* stabilea o legătură directă între epidemia de ciumă care s-a abătut asupra orașelor București și Târgoviște între anii 1657 și 1660 și nerespectarea valorilor creștine de către locuitorii celor două orașe: „Văzând Dumnezeu atâta nebunie ce făcuse rumânii [...] nu se mai putu răbda, ce trimise judecată și caznă. Întâi robia, a doua ciuma [...], a treia foamete mare în doi ani, a patra multe boale și nevoi grele și în tot chipul de bube Dumnezeu a secerat tot felul de oameni [mai ales] la două orașe, Târgoviștea și Bucureștii, făcându-se moarte nespusă. Că, în adevăr, la cele două târguri erau „spurcăciuni multe de voe și se asemănară Sodomului și Gomorului” (Barbu, 1967, p. 24). Totodată, în hrisovul de întemeiere a Spitalului Pantelimon, Grigore II Ghica scrie că în acest așezământ puteau fi adăpostiți și bolnavii de ciumă, care ar fi fost atinși de această boală din cauza „îndepărtării lui Dumnezeu de oameni” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058). Teoria potrivit căreia ciuma era o pedeapsă divină pentru păcatele oamenilor s-a menținut până spre sfârșitul perioadei fanariote, de vreme ce, în anul 1814, Ioan Dobrescu, „cojocar și țercovnic al sfintei Biserici Bateștii”, scria în cronica sa că „năprasnica boală a cumei” din vremea lui Caragea a venit pentru că oamenii „s-au pus împotriva cu Dumnezeu. Că întâi erau casele învălitate cu lemn, pe urmă le-am învelit cu fier. Apoi foametea gro[a]znică. Și tot n-am băgat de seamă. [...]. Apoi ce să vezi? Muerile cu capetele goale și tunse, dezgolate până la brâu. Oamenii își lepădaseră portul și-și luase portul străin, ca păgânii, unii nemțește, alții franțuzește, alții în alte chipuri, cu părul tuns, cu zulufi ca muerile. [...]. Și sfintele posturi nu le mai băgam în seamă. Totdeauna cărnuri la mese. La biserică mergeam ca la o priveală, care și mai care cu haine mai bune, muerile cu felurimi de podoabe drăcești; iar nu să intrăm în biserică cu frica lui Dumnezeu, să ne rugăm pentru păcate. Mai scurt, mândria așăzase scaunul în București. Nu credeam în Dumnezeu, numai în ziduri, în haine, în înșelătorii, în mâncăruri bune, în beții și mai vârtos curvia de față. Acestea le aveam obișnuite, toți de obște. Iar mai marii noștri cu mâncătoriile, încât nu mai era de suferit și [nu] numai partea mirenească, ci și cea bisericească” (*Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu*, 1966, p. 341).

II. Limitarea contactului dintre oameni sau distanțarea socială de astăzi

Domnitorii fanarioți au știut să îmbine evlavia cu o serie de măsuri pragmatice luate în timpul epidemiilor de ciumă, conștienți că, pe lângă apelul la sprijinul divinității, era nevoie de acțiuni concrete și energice pentru prevenirea răspândirii bolii. Pornind de la o serie de observații empirice legate de modul în care se transmitea ciuma, s-a constatat că una dintre cauze era contactul dintre o persoană infectată și una sănătoasă.

O primă măsură luată în acest sens a fost carantina. Având în vedere că aproape toate epidemiile de ciumă care s-au abătut asupra Bucureștilor au izbucnit în Imperiul Otoman, unde autoritățile nu luau nicio măsură pentru protejarea supușilor, domnitorii

fanarioți au impus un control riguros în ceea ce privește traficul de persoane care intrau în țară pe la vămile de la Dunăre. Cu excepția demnitarilor otomani, toți cei care pătrundeau pe teritoriul Țării Românești prin punctele de trecere situate pe linia Dunării erau obligați să stea în carantină mai întâi într-un lazaret la Lichirești (Călărași) (Dinu, 2017, p. 32), iar apoi la Mănăstirea Văcărești, unde atât hainele, cât și mărfurile călătorilor erau dezinfectate cu oțet și fum. Amănunte interesante despre modul în care se intra în carantină la Văcărești și ce însemna această instituție ne-au parvenit de la călătoreala Elisabeth Craven, aflată într-o scurtă vizită la curtea domnitorului Nicolae Mavrogheni (1786-1790): „Chiar la intrarea în București am dat de o ceată de ieniceri, care își aveau cortul întins la vreo milă de oraș și care s-au luat la ceartă cu toți însoțitorii mei și îi sileau pe surugii să se întoarcă pentru a intra în oraș pe altă cale, întrucât ni s-a spus că drumul acesta fusese închis din porunca domnului. Uimirea mea a crescut și mai mult când am văzut că suntem duși printr-o poartă mare în curtea interioară a unei mănăstiri grecești. [...]. Trăsura mea a fost înconjurată îndată de oameni de diferite națiuni, ce mi se adresau în toate limbile. [...]. Am aflat că fusesem adusă acolo pentru a sta în carantină vreo cinci zile, cel puțin. Starețul mănăstirii a venit la ușa caretei mele. Închipuindu-și, desigur, după cum arătam, că nu sunt ciumată, m-a poftit să mă folosesc de camerele sale până îmi voi fi ales locuința pentru noapte. [...]. Am întrebat pe preacinstita mea gazdă, unde ar fi să locuiesc dacă aş rămâne acolo. Mi-a arătat cu mâna de partea cealaltă a curții o cămăruță păcătoasă cu pereții goi și cu toate geamurile sparte. Această cameră trebuia să mă adăpostească pe mine împreună cu toți însoțitorii mei, căci am aflat că fiecare grup de călători care sosea era ținut departe de ceilalți. Chiar lângă ușa acestei camere am văzut pe un biet nenorocit singur având moartea întipărită pe fața lui. <<Și rogu-vă>>, întreb, <<ce este această tristă arătare?>>. <<Un om bănuie a fi ciumat, care a fost așezat cât mai departe cu puțință de ceilalți, cu puține paie curate drept culcuș>>” (*Călători străini despre Țările Române*, 2000, pp. 720-721).

Măsuri stricte de carantină au fost luate în anii 1811 și 1812, pe fondul generalizării epidemiei de ciumă izbucnită la Constantinopol. Astfel, negustorii și curierii care intrau în țară pe la Giurgiu urmau „să fie reținuți într-o casă specială, dezinfectați prin fum, iar hârtiile aflate la ei erau luate pe un cui gros, înmuiat în oțet și [...] dezinfectate prin fum” (*Călători străini despre Țările Române*, 2004, p. 438). Pentru a fi sigur că examenele medicale de la frontieră erau respectate, domnul Ioan Gheorghe Caragea a dispus trimiterea unei echipe de control condusă de câte un boier. Ulterior, între Daia (jud. Giurgiu) și Zimnicea, a fost creată o zonă de monitorizare, supravegheată de 82 de cătane, care aveau poruncă să împiedice intrarea în țară a persoanelor care voiau să evite carantinarea în lazaret. Grijă autorităților era îndreptată și spre cei care călătoreau în Imperiul Otoman, aceștia fiind obligați să stea în lazaret la ieșirea din Țara Românească. În condițiile în care răspândirea epidemiei de ciumă nu putea fi evitată prin măsura carantinării, iar Capitala era atinsă de flagelul morții negre, domnia recurgea în disperare de cauză la alte măsuri, ineficiente în lupta cu boala, precum construirea unui gard de jur împrejurul orașului, așa cum a procedat Mihai Suțu, în anul 1784, sau instituirea unui control strict la punctele de intrare în oraș.

Protejarea populației Bucureștilor impunea adoptarea unor măsuri extreme, precum eliminarea din oraș a unor segmente sociale, fapt care reflectă anumite prejudecăți existente în mentalul colectiv. Acestea erau considerate vinovate de răspândirea bolii din cauză că nu respectau condițiile minime de igienă. Este vorba despre țigani și cerșetori, care erau izgoniți din București de fiecare dată când începea să bântuie ciuma; poruncile domnești sunt limpezi: „Dumnealui vel-spătar i dumnealui vel-agă, cât și dumnealui vel-vornic al politiei, cu oamenii și zapcii cei trebuincioși ori în ce ceas va fi trebuință, ieșind prin toată politia, oriunde vei găsi țigani prin țigăanii, în târg sau prin mahalale, numaidecât să-i ridici a eși cu tot calabalâcul lor afară din politie², însă atât pe țiganii pământeni, cât și pe cei străini” (Urechia, 1900, Tomul X, Partea A, p. 949). Spre deosebire de țigani, care nu beneficiau de niciun act de clemență din partea domniei, în schimb, cerșetorii aveau parte de o soartă mai bună, de vreme ce, aceeași autoritate, recomanda ca aceștia să fie adăpostiți prin mănăstiri sau în anexele acestora („De nu este loc înăuntru mănăstirii, să li se facă un loc afară lângă mănăstire, aproape, o căsuță”) și să li se asigure hrana tot de către lăcașurile de cult: „să li se dea câte una oca [de] mălai pe zi de tot liudele și din bucate, ceia ce vor fi mâncând și ceilalți oameni ai mănăstirii” (Urechia, 1893, Tomul IV, p. 760). Pe lângă țigani și cerșetori, evreii erau, la rândul lor, considerați un vector de transmitere a bolii, fie din cauza nerespectării unor reguli elementare de igienă, fie prin practicarea unor ritualuri caracteristice religiei mozaice. Însă, în cazul lor, domnitorii fanarioți evitau să adopte măsuri radicale, întrucât știau că aceștia beneficiau de un statut privilegiat în Imperiul Otoman, așa încât evreii erau sfătuiți să respecte măsurile de prevenție stabilite de autorități, așa cum le solicita, de pildă, Ioan Gheorghe Caragea, în anul 1813: „Precum dar noi nu îi deosebim din ceilalți supuși ai noștri, asemenea și ei sunt datori a fi următori la această întâmplare a nizamurilor³ ce sunt date întocmai ca și ceilalți” (Urechia, 1900, Tomul X, Partea A, p. 961). Caragea nu ezita, însă, să-i amenințe pe evrei, în caz că nu respectau porunca lui, cu scoaterea lor afară din oraș.

Limitarea contactului dintre oameni a impus și interzicerea activităților sau a manifestărilor care implicau un număr mare de oameni. Această măsură a vizat în primul rând cârciumile, fapt care a constituit o restricție dură pentru unii bucureșteni, mari amatori de „beții, cu lăutari și jocuri” (Urechia, 1893, Tomul IV, p. 964). Cunosând legătura strânsă pe care bucureștenii o aveau cu dulcea licoare a lui Bacchus și cu rachiul și temându-se, din acest punct de vedere, să nu provoace o revoltă în Capitală, domnitorii fanarioți au permis totuși vânzarea băuturilor alcoolice la cârciumă printr-o fereastră cu chepeng, cu condiția ca acestea să fie consumate acasă.

O măsură similară a fost aplicată și cafenelelor, care nu i-a afectat foarte mult pe bucureșteni, întrucât aceștia nu erau mari consumatori de cafea. Trebuie menționat însă că, indiferent de virulența epidemiilor de ciumă, niciunul dintre domnitorii fanarioți

2. Oraș.

3. Regulamentelor.

nu a avut curajul să închidă localul din București unde poposeau înalții oaspeți sosiți din Imperiul Otoman, unde exista un veritabil cult al cafelei, astfel încât aceștia să se poată bucura în continuare de licoarea neagră însoțită bineînțeles de tutun. O persoană provenită din lumea otomană, așa cum a fost domnitorul Alexandru Moruzi, nu putea accepta nerespectarea cultului pentru cafea, astfel încât acesta, în anul 1795, a corectat personal dispoziția marilor boieri privind interzicerea vânzării de cafea în timpul epidemiei de ciumă și a adăugat cu propria mână pe documentul emis de boierii veliți: „Pe fereastra cafenelei să aibă voie a da cu felegeanul⁴ cafea, iar ușile să fie închise a nu intra om înăuntru” (Urechia, 1893, Tomul III, p. 430).

O situație particulară au avut-o târgurile, care nu puteau fi închise din cauză că o astfel de măsură afecta activitatea comercială a Țării Românești, cu repercusiuni dramatice în ceea ce privește atât vistieria, cât și aprovizionarea bucureștenilor cu bunuri de strictă necesitate. Astfel, a fost adoptată o măsură de compromis, în sensul că târgurile au fost mutate în afara orașelor. La târg, era interzisă vânzarea hainelor și a obiectelor confecționate din pânză, deoarece acestea erau considerate vectori de transmitere a bolii. Din cauză că dispozițiile care reglementau desfășurarea activităților din aceste spații nu erau respectate, autoritățile au fost nevoite să suspende temporar târgurile.

III. Controlul circulației persoanelor

Persoanele care voiau să părăsească Bucureștii la vreme de ciumă erau supuse unui control medical strict, întrucât se dorea ca moartea neagră să nu se extindă în țară. Trebuie subliniat, în acest context, că numărul bucureștenilor care voiau să părăsească orașul era mic, întrucât oamenii de rând nu dispuneau de resurse financiare care să le permită să stea cu chirie sau să își construiască o altă locuință în provincie. Cei care părăseau Capitala erau domnitorii, marii boieri și diplomații străini (Cernovodeanu, 1965, p. 206). Controlul circulației persoanelor s-a dovedit o măsură inefficientă în timpul epidemiei de ciumă din vremea lui Caragea, când, în haosul creat, bucureștenii au părăsit în număr mare orașul, refugiindu-se la marginea lui, „prin crânguri, prin porumburi și câmpii, făcându-și colibi pe acolo” (Urechia, 1900, Tomul X, Partea A, p. 765), astfel încât, în scurt timp, „rămase târgul pustiu” (*Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu*, 1966, p. 340), spre „bucuria cea mare a ciocilor și a crailor de pe uliță” (Eclesiarhul, 1987, p. 122).

IV. Folosirea unor substanțe sau procedee considerate a fi dezinfectante

Documentele perioadei fanariote consemnează utilizarea cu predilecție a fumului ca măsură de dezinfectare atât a oamenilor, cât și a veșmintelor sau a bunurilor. Substanța folosită a fost catranul. Poruncile domnești erau clare: toți cei care intrau în oraș erau obligați să fie trecuți prin fum, fără nicio excepție. Cei care protestau față de această măsură erau în special negustorii, de teamă că produsele pe care le comercializau să nu

4. Ceașcă.

fie afectate. Aceștia erau amenințați, în caz că nu se supuneau dispoziției domnului, cu o pedeapsă aspră primită la Curtea Domnească. Procedul afumării nu a fost aplicat doar negustorilor care intrau în oraș, ci și tuturor locuitorilor Capitalei, astfel încât la fiecare casă sau curte trebuia „să se facă foc din catran”, iar cu fumul rezultat urmau să fie dezinfectați toți membrii unei locuințe împreună cu slugile lor (Dinu, 2017, p. 40).

Un alt mijloc utilizat a fost focul, considerat mai eficient decât fumul. Izvoarele istorice semnalează incendiarea caselor acolo unde fie se bănuia că o persoană era atinsă de ciumă, fie existau cazuri confirmate. Nu se ținea cont dacă proprietarul era țigan, evreu sau român. În condițiile în care incendiarea unei locuințe punea în pericol alte case, atunci se renunța la arderea imobilului și se trecea la demolarea acestuia, iar ulterior locul era delimitat cu un „gard de măracini” (Dinu, 2017, p. 40).

În egală măsură era utilizată și apa, întrucât se credea că aceasta putea să oprească răspândirea ciumei, astfel încât era folosită la igienizarea locuințelor. Într-o listă întocmită la sfârșitul perioadei fanariote de către Ștefan Episcopescu (Piscopescu), doctorul orașului București (Brătescu, 1975, p. 268), apa se număra printre leacurile indicate în tratatarea bolii. Nu în ultimul rând, în lupta cu epidemiile de ciumă s-au folosit pe de o parte oțetul, căruia îi erau atribuite proprietăți dezinfectante, astfel încât negustorii erau sfătuiți să treacă banii obținuți din tranzacțiile comerciale prin acest lichid, iar pe de altă parte vinul, care avea un rol benefic asupra stării psihice, înlocuind depresia cu veselia (Dinu, 2017, p. 42).

V. Izolarea bolnavilor

În ceea ce privește asistența medicală asigurată bucureștenilor la vreme de ciumă, accentul era pus în primul rând pe identificarea și izolarea persoanelor bolnave și mai puțin pe tratarea lor. Atât mărturiile călătorilor străini, cât și izvoarele interne consemnează izolarea bucureștenilor bolnavi sau suspecți de ciumă în afara orașului, pe câmpiile de lângă Pantelimon și Fundeni (Cernovodeanu, 1965, p. 208). Au existat două spitale unde urmau să fie tratați bolnavii de ciumă, însă aceste așezăminte au fost mai degrabă centre de asistență paleativă decât instituții cu caracter curativ și profilactic.

Spitalul de la Dudești a fost ridicat de către domnitorul Alexandru Moruzi, în anul 1796 (Stoicescu, 1960, p. 138), pentru bolnavii de ciumă, având în vedere că, așa după cum amintește și cronică, „fost-au în zilele acestui domn mare omor de ciumă, murind în București zece mie de oameni, bărbați, muieri, bătrâni și tineri, după arătarea cu catastișe de către vătășii cioclilor. Aseamene și la Craiova au murit ca la doaoă-trei mie. Și se întinsească boala ciumii prin toate orașele și satele țării” (Eclesiarhul, 1987, p. 59). Decizia domnitorului a fost determinată și de numărul mic de paturi de la așezământul Sfântului Visarion de la Pantelimon, unde nu existau spații separate, așa cum era necesar pentru o boală extrem de contagioasă.

Locul ales pentru construirea spitalului a fost moșia Dudești, care a aparținut răposatului mare logofăt Nicolae Dudescu, aflată „cam o oră departe de oraș” și „aproape de râul Dâmbovița” (Dinu, 2017, p. 142). Din această moșie au fost delimitate 278 de

pogoane, suprafață considerată suficientă pentru clădirea și anexele spitalului. Pe acest loc, Alexandru Moruzi a construit două clădiri (sau două „spitale”, cum se menționează în hrisovul de la 1 iulie 1796), dintre care una cu 15 odăi, pentru „prostime”, și alta destinată „oamenilor de mai bună stare” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058), care, spre deosebire de prostime, beneficiau de un confort sporit, de vreme ce fiecare avea la dispoziție „câte o odaie mică și o cămară cu curtea ei”, unde se afla un „puț cu apă” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058).

Costurile ridicate ale spitalului de la Dudești l-au determinat pe Alexandru Moruzi ca, pe lângă sumele obținute din „vânzarea zaherelor”⁵ străine ce s-a cumpărat de la neguțatori pentru magasia Bucureștilor” (Dinu, 2017, p. 142) și pe lângă venitul obținut de la vămi și banii strânși de la mănăstiri, să închine noii sale ctitorii trei așezăminte monastice înstărite: Cozia, Tismana și Câmpulung. Totodată, spitalul beneficia de ajutorul a 60 de oameni cu căruțe, numiți „spitalioți”⁶, care aduceau bolnavii și lucrurile acestora: „Să fie șasezeci de oameni pentru slujba bolnavilor, care să aibă nume dă spitalioți iar nu alt, care să aibă pecetluituri domnești la mâini pe numele și chipul lor, prin care să fie apărați de toate dăjdiiile. Fiecare dintr-aceștia să aibă datorie a avea un car cu boi și lăcuința lor să nu le fie departe unul de altul. În vremea sănătății să slujască la spital fără de plată la slujbele cele mai ușoare cele ce li sã vor orândui de către epitropi. Iar în vremea ciumii să aibă câte cinci lei pe lună când sã aibă și mai mare peste dânsii, unul cu nume de vâtaf, iar nu altul care v[ă]lăslui în București la loc știut și va avea pe lună taleri treizeci leafă. Mergând spitalioții cu dânsul să ridice în carăle lor deosebit pe cei bolnavi și deosebit pe cei ce sã vor afla împrejurul lor smreduiți⁷. Și sã ia și lucrurile lor cele mișcătoare și sã le ducă la spital. Când va muri vreunul dintr-aceștia sã sã puie altul cu pecetluit. La vremea ciumii de nu vor fi destule carăle lor sã aibă purtare de grijă epitropii a găsi și altele cu cai sau boi” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058).

În apropierea spitalului, domnitorul Alexandru Moruzi a construit „o altă sălășluire pentru curățenia celor molipsiți, dar sănătoși, care sã numește lazaret”, formată din 40 de odăi, dintre care „20 erau situate pe partea apei Dâmboviței” și 20 pe „partea dăspre Dudești” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058). Condițiile oferite bolnavilor lăsausă de dorit și în acest așezământ, având în vedere afirmațiile medicului Constantin Caracaș, potrivit căruia, „în lazaret se îmbolnăvesc mulți dintre cei care ar fi scăpat, dacă ar fi avut aer curat și ar fi fost despărțiți între ei” (Dinu, 2017, p. 143). Alături de lazaret, s-au ridicat „12 căscioare pentru cei ce vor fi bolnavi cu bănuiala de ciumă” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058), „un turn din care sã poată fi supravegheată orice mișcare în zona Dudeștilor”, „o zidire pentru epistați” și o „magasie în care sã se păstreze zahereaua și altele” (Dinu, 2017, p. 143). De asemenea, spitalul a avut și un lăcaș cu hramul Sfinților Părinți Haralambie, Alexandru și Visarion (Stoicescu, 1960, p. 139).

5. Alimente.

6. Ciocli.

7. Contaminați.

Din cauza caracterului foarte contagios al bolii, angajarea unui doctor într-un spital destinat bolnavilor de ciumă era o misiune dificilă, deoarece nimeni nu ar fi acceptat să își riște viața, tratând astfel de pacienți. De aceea, autoritățile erau nevoite să accepte serviciile oferite de așa-ziși specialiști, cărora li se cerea să aibă cunoștințele necesare așa încât „să cunoască năprasnica boală” (*M.M.B.*, Colecția *Documente*, nr. 13.058), dar care, în realitate, erau veritabili impostori. Un astfel de personaj a fost Ștefan Hiotul, angajat la 1 martie 1798, la Spitalul Dudești, cu un salariu de 50 de taleri pe lună (Potra, 1981, p. 217). În momentul în care a fost nevoit să-și demonstreze competențele, acesta a recunoscut că „expertiza” sa era una „mincinoasă”. Drept pentru care, la 28 noiembrie 1798, a fost înlocuit cu Cavas-Baș Ianake, ale cărui servicii, chiar dacă nu au ridicat suspiciuni privind pregătirea sa, nu au fost suficiente pentru tratarea unui număr mare de bolnavi, astfel încât, la 2 noiembrie 1799, Alexandru Moruzi apela la un specialist străin, Antonie Hiotul (Dinu, 2017, p. 143).

Odată cu intrarea trupelor rusești în orașul legendarului Bucur ciobanul (1806), Constantin Ipsilanti a poruncit ca Spitalul de la Dudești să fie folosit în exclusivitate „pentru locuința și odihna și căutarea celor bolnavi împărătesci ostași” (Dinu, 2017, p. 146). Faptul că bolnavii români nu mai puteau fi tratați la Dudești i-a determinat pe egumenii mănăstirilor Câmpulung, Cozia și Tismana să solicite ca lăcașurile respective să nu mai fie închinat acestui așezământ, cerere care a fost acceptată de Divanul țării la 20 iulie 1808. Această decizie a avut consecințe nefaste odată cu izbucnirea epidemiei de ciumă din timpul lui Caragea, când, din cauza numărului mare de bolnavi, costurile cu întreținerea Spitalului de la Dudești erau foarte ridicate, motiv pentru care domnitorul Ioan Caragea a fost nevoit să apeleze la diverse artificii financiare pentru ca așezământul, lipsit de veniturile mănăstirilor amintite, să poată funcționa. După încheierea epidemiei de ciumă, spitalul avea nevoie de reparații, însă fondurile necesare, estimate la 26.000 de taleri, nu au putut fi asigurate, astfel încât, la sfârșitul epocii fanariote, acest așezământ se prezenta „nelocuit, aproape în ruină, de parcă n-ar fi existat” (Dinu, 2017, p. 146).

„Mulți dară din domnii și oblăduitorii țării aceștia denceput, de la dascălecătoarea țării până acum, s-au arătat cu multe mijloace de milostenii și fapte plăcute lui Dumnezeu, unii mănăstiri din temelii zidindu și înălțând și cu venituri de moșii înzestrându-le, alții pre alte mănăstiri cu mile și cu danii de venituri adăogându-le, alții cu sfinte vase și odăjdii și cu alte zidiri și împrejmuiuri înfrumusețându-le după cum să vădu și să cunoscă până în zioa de astăzi, pre carii cunoscându-i cu raze luminoase de fapte bune și plăcute lui Dumnezeu și-au împodobit sufletele. Râvnit-am și eu, robul marelui și preainaltului Dumnezeu, Io Grigorie Ghica voievod al doilea, nepotul răposatului și vrédnicului de pomenire Grigorie Ghica voievoda cel dintâi, și cu cuget curat din inima domniei mele am socotit să zidescu și să înalțu din temelie o sfântă și dumnezeiască casă întru slava lui Dumnezeu și întru cinstea și lauda marelui Mucenic și tămăduitoriu Pandleimon din josul mănăstioarei, ce să numește Mărcuță, pe apa Colintinei, la Fântăna ce să zice a Babei, unde și spital de săraci bolnavi să fie. Însă nu numai de bolnavi ca aceia ce ar pătimi de

alte boale trupești, ci și de bolnavi, carii din depărtarea lui Dumnezeu ar pătimi de boala ciumei” (*M.M.B., Colecția Documente*, nr. 13.161).

Hrisovul de întemeiere a Spitalului de la Pantelimon, de lângă București, din care a fost extras citatul de mai sus, a fost emis de către Grigore II Ghica, la 12 octombrie 1735, în prima sa domnie (1733-1735), când au început lucrările la ctitoria domnitorului muntean, care, pe lângă spital, a cuprins o biserică și case. După ce a revenit pe tronul Țării Românești (1748), Grigore II Ghica a reluat lucrările la opera sa ctitoricească, care s-au întins până în anul 1750 (Stoicescu, 1960, p. 137). Aflat „la o distanță de un ceas de oraș, aproape de gârla Colentina, pe o mică movilă, în jurul căreia se află o luncă întinsă înconjurată de o coastă”, spitalul a avut inițial 12 paturi, destinate celor care „pățeau de boale hornicești” (cronice). La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în vremea lui Alexandru Moruzi, s-au adăugat încă 18 paturi (Stoicescu, 1960, p. 137).

Bogatul patrimoniu al Mănăstirii Pantelimon, constituit din moșii, pogoane de vii, balta de pește de la Greaca, un vad de moară și 12 mahalale din București, ai căror locuitori erau obligați să plătească chirie, a fost încredințat spre administrare lui Sandu Bucșenescu, fost mare serdar, care avea datoria de „a purta grijea și a chivernisi bine și a le îndrepta, cu mare nevoie câte sunt adică mișcătoare și nemișcătoare lucruri și danii ale mai sus numitului lăcaș și nosocomion⁸ al Sfântului Panteleimon, să strângă și să ia toate veniturile cu socoteală bună și să facă cheltuieli câte trebuie și să dea cele orânduite pe an [...] și să facă catastih curat, lămurit și adevărat în toți anii întru care să semneze toate veniturile câte pe an s-ar strânge de la toate daniile, după moșii, după vinuri, după baltă și după alte orânduiri de venituri după toate și alt catastih iar de toate cheltuielile ce s-ar face și vor trece prin mâna sa cu dreptate și cu frica lui Dumnezeu” (Dinu, 2017, p. 137).

Domnitorii fanarioți au încercat, atât cât le-a permis cadrul medical, să stăvilească extinderea epidemiilor de ciumă care s-au abătut asupra Bucureștilor în repetate rânduri. Apelând la mijloace diferite, de la implorarea ajutorului divin, până la măsuri pragmatice, precum limitarea contactului dintre oameni, izolarea bolnavilor sau construirea unor spitale, domnitorii fanarioți s-au angajat fără ezitare în lupta cu moartea neagră, cu scopul de a proteja viața supușilor.

8. Spital.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

M.M.B., *Colecția Documente*.

Brătescu, G., 1975, *Dicționar cronologic de medicină și farmacie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, 2004, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), vol. I (1801-1821), s.n., București, Editura Academiei Române.

Călători străini despre Țările Române, 2000, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), vol. VI, partea I, București, Editura Academiei Române.

Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830), 1966, Ilie Corfus, în S.A.I., vol. VIII, București (extras).

Hurmuzachi, E., 1915, *Documente grecești privitoare la Istoria Românilor*, vol. XIV: Partea 2: 1716-1777, publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri de N. Iorga, București, Atelierele grafice Socec & Comp.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Barbu, G., 1967, *Artă vindecării în Bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică.

Cernovodeanu, P.I., 1965, „O știre nouă privitoare la epidemia de ciumă din București la 1792”, în B.M.I.M., vol. II, Muzeul de Istorie a Orașului București, București, pp. 205-208.

Chiaro, Anton Maria del., 1929, *Revoluțiile Valahiei*, (după textul reeditat de Nicolae Iorga), în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de Nicolae Iorga, Iași, Viața Românească.

Dinu, T., 2017, *Bucureștiul fanariot*, vol. II, București, Humanitas.

Eclesiarhul, D., 1987, *Hronograf (1764-1815)*, Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa. Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu. Note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei R.S.R.

Potra, G., 1981, *Din Bucureștii de altădată*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Samarian, Gh. P., f.a., *Medicina și farmacia în trecutul românesc (1372-1775)*, vol. I, Călărași-Ialomița, Tipografia „Moderna”.

Stoicescu, N., 1960, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei R.P.R.

Urechia, V.A., 1893, *Istoria Românilor*, Tomul III (al V-lea al seriilor 1774-1800), București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”.

Urechia, V.A., 1893, *Istoria Românilor*, Tomul IV, București, Lito-Tipografia „Carol Göbl”.

Urechia, V.A., 1900, *Istoria Românilor*, Tomul X, Partea A, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”.

FUNDAȚIUNEA PANTELEIMONULUI

Mihaela-Diana SPRÎNCEANĂ¹

Cuvinte-cheie: spital; Caracaș; fondator; mărturie; patrimoniu.

Keywords: hospital; Caracaș; founder; witness account; patrimony.

Rezumat: Secolul al XVIII-lea a fost marcat de numeroase evenimente politice, economice dar și sociale. Printre cele mai importante construcții ale orașului București este și Spitalul Pantelimon, care a fost construit în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Acesta se află aproape de râul Colentina, poziționat pe o movilă mică, având o priveliște deosebită. El a fost construit în scopul tratării bolnavilor de boli cronice. Unul dintre cei mai importanți medici ai secolului luminilor a fost Dimitrie Caracaș, dar și fiul său, Constantin Caracaș, care au îngrijit bolnavii spitalului. Din cauza numărului mare de pacienți, doctorul Dimitrie Caracaș a luat decizia de a cere ctitorului să suplimenteze numărul de paturi, urmând ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea acesta să fie dărâmat și să fie construite noi clădiri unde bolnavii puteau să fie îngrijiți corespunzător. Istoria acestui spital este una deosebit de importantă pentru Capitală, mai ales din pricina faptului că a fost al doilea cel mai important spital, după Colțea. Pe lângă Spitalul Pantelimon, în secolul al XIX-lea funcționa și un orfelinat pentru copiii săraci, iar din fondurile „fondațiunei Panteleimon” a fost înființat în anul 1837 și Spitalul de nașteri. Este interesant de analizat aspectele ce țin de patrimoniul spitalului, dar și de istoricul acestuia, mai ales dacă aprofundăm cercetarea și analizăm testamentele ctitorilor.

Abstract: The 18th Century was marked by various political, economic and social events. One of the most important buildings of the city of Bucharest is the Pantelimon Hospital, which was built in the first half of the 18th Century. It is located near the Colentina River, placed on a small mound, offering a breath-taking view. It was built with the purpose of treating chronic diseases. One of the most outstanding medical professionals of the illuminations century was Dimitrie Caracaș, alongside his son, Constantin Caracaș, who treated the patients of the hospital. Due to the high number of patients, Dr. Dimitrie Caracaș made the decision of asking the founder to increase the number of supplied beds, for it to be taken down in the first part of the 19th Century and replaced with new buildings where the sick could get appropriate treatments. The history of this hospital is extremely significant to the Capital, particularly as it was the second most important hospital, after Colțea. Aside from the Pantelimon hospital, in the 19th Century there was also an orphanage for poor

1. Masterand, Facultatea de Istorie, Universitatea din București; email: mihaeladiana919@yahoo.com

children, and from the funds of the „fondațiunei Panteleimon” a maternity hospital was created in 1837. It is interesting to analyse all aspects relating to the state patrimony, but also its history, especially if we are to delve into our research and analyse the witness accounts of the founders.

Fundațiunea Panteleimonului a luat naștere în anul 1735, atunci când a început și construcția mănăstirii. Conform lui Constantin Caracaș, Fundațiunea datează din anul 1731, însă actul de înființare poartă data de 12 octombrie 1735. Introducerea actului de înființare cuprinde mai multe citate din Sfinții Apostoli și Evangheliști, apoi se continuă cu alte informații: „râvnitam și eu, robul marelui și prea înaltului Dumnezeu Io Grigore Ghika W.W. al II-lea, nepot al răposatului și vrednicului de pomenire Grigore Ghika Voevod, cel dintâiu, și cu cuget curat din inima Domniei mele, am socotit să zidesc și să înalț din temelie o sfântă și dumnezeiască casă, întru slava lui Dumnezeu și întru cinstea și lauda marelui mucenic și tămăduitor Panteleimon, din josul monastirei ce se numește Mărcuța, pe apa Colentinei, la fântâna ce se zice a Babei, unde și spital de săraci bolnavi să fie, însă nu numai de bolnavi ca aceia ce ar pătimi de alte boale trupești, ci și de bolnavi cari din depărtarea lui Dumnezeu ar pătimi de boala ciumei, pentru că aci în țară și în orașul scaunului Domnesc al Bucureștilor de multe ori, din depărtarea lui D-zeu, pentru multe păcatele norodului omenesc, aduce vremea cea cumplită și năprasnică boală între oameni, une ori în vreme de iarnă, când săraci ca aceia, ne având, nici între cei sănătoși, nici pe afară a hălădui, pătimește cu patimă cumplită și amar pe gerul și prin vifore nesuferite și-și răpun viața și cei ce ar socoti ne scine că ar avea de la Dumnezeu zile, pentru pătimiri ca acelea amare și nesuferite” (*Eforia Spitalelor Civile*, 1932, p. 15) (*Fig. 1*).

În afară de spitalul pentru bolnavii obișnuiți, domnitorul a construit și un spital pentru ciumați și lingoare, acesta fiind primul spital de boli contagioase (molipsitoare – subl. n.) din țară. Un lucru deosebit de important pentru istoriografie este și testamentul domnitorului. Acesta cuprinde informații despre întemeierea acestor spitale și indică faptul că spitalele de ciumă și lingoare sunt închinat Sfântului Visarion și au fost înzestrate cu un personal aparte (preoții vindecând bolile sufletești, iar cadrele medicale pe cele trupești). „Iar la spitalurile dela biserica Sfântul Visarion, am așezat domnia mea și alți doi preoți, cu orânduita plata lor, carii și aceștia să săvârșească sfintele și dumnezeieștile slujbe, leturghii, paraclise, osfeștanii, molifte și rugăciuni, pentru cei bolnavi și să ispoveduiască și să-i pricestuiască și care din bolnavi ca aceia, adică de ciumă și de lingoare, s-ar întâmpla a muri să-i ducă la gropniță și după obișnuita pagrebanie, să-i îngroape la biserică, după creștinescul obicei și să-i pomenească la sfântul jertfelnic ca pe niște creștini, iar pentru purtarea de grija lor am orânduit domnia mea 20 de slujitori, ce se numesc ciocli, cu căpitanul lor și muieri poslujnice la partea femeiească și la copiii și fete, pe cari slujitori i-am lăsat domnia mea să fie slobozi și în pace de toate dăjdiile și rânduilele vistierii, veri cât peste un an ar eși în țară și pe orașul București, de nici unele nici un val și nici un

fel de bântuială să nu aibă, fără numai toată slujba lor aceasta să fie, adică pururea și în toată vremea, să aibă tot felul de purtare de grijă, ca și cum ar fi tocma ca niște poslujnici, supuși spre poslușania bolnavilor și să păzească acolo neprestan și tot deauna ca la un lazaret, să nu lase pe nimenea să se împreune cu cine-va, au din cei bolnavi cu vre-unii din cei sănătoși, au din ce sănătoși cu vre-unii din cei bolnavi, sau să se apropie vre-unii de acolo, către partea zidirei sft. Panteleimon, ca să nu se întâmple să se smereduiască cineva, au din cei doi lăuntru, au din poslujnicii lor, nici să lase pe vreunii din cei bolnavi, să tragă a se întoarce înapoi pre la casele lor, aci în oraș, întru cei sănătoși, avându-și hrana, odihna și chivernisirea lor întru norod” (*Eforia Spitalelor Civile*, 1932, p. 17). De asemenea, testamentul menționează mai multe danii făcute spitalului printre care amintim mai multe moșii și pogoane de vie (Moșia Dușani după apa Glavaciocului *ot sud* Vlașca; Moșia *ot sud* Vlașca, între moșia Râioasa și moșia Moiceanca; Munții după apa Lotrului; 7 pogoane de vie în dealul Negovanilor etc. (*Eforia Spitalelor Civile*, 1932, p. 19). În anul 1796 Spitalul de ciumă și lingoare pare să fi fost mutat în Mahalaua Dudești, iar Spitalul Panteleimon a rămas în clădirea inițială, în el tratându-se oamenii ce sufereau de boli obișnuite (*Fig. 2*).

În ceea ce privește arhitectura clădirii spitalului, sursele istorice menționează faptul că forma clădirii era ca cea a Spitalului Colțea. Era înconjurat de ziduri înalte, saloanele bolnavilor aveau tavanele joase, iar aerul nu era curat și adesea era închis. Curtea spitalului era mai mică comparativ cu cea a Spitalului Colțea, însă totul era înfrumusețat de palatul domnesc care era mare, înalt și așezat spre miazăzi. Alături era o cameră mare din care se vedea orașul, însă aceasta a ars ulterior. La poalele movilei pe care era așezat spitalul exista și o zidire mică, în fața căreia se întindea o grădină (de dimensiuni reduse) cu arbori și o cișmea. Acestea erau pentru primirea domnitorului care, o dată pe an, de sărbătoarea Sfântului Pantelimon mergea acolo cu alai. Medicul Constantin Caracaș a constatat faptul că „Cum ciuma se ivește deseori în acest oraș și întreținerea spitalului reclamă cheltuieli mari, spitalul de boli cronice mai că se desființase, abia doi-trei bolnavi mai zăceau acolo în cumplită mizerie” (Caracaș, 2018, p. 148).

În secolul al XIX-lea, Spitalul Panteleimon a suferit mai multe transformări, mai ales în ceea ce privește organizarea sa interioară. Astfel, în anul 1816 a venit la hramul bisericii domnul Ioan Caragea, iar medicul Constantin Caracaș a evidențiat nevoia de a se face un spital nou, după modelul Spitalului Filantropia care se construia atunci. Atunci domnitorul a dat poruncă să fie demolat spitalul și să fie clădit până în anul următor, spre răsărit un nou spital mai încăpător, mai aerisit și mai igienic. „Acesta se compunea din trei săli, fiecare de câte patru stânceni și jumătate, putând să primească fiecare – în larg – câte 10 bolnavi. Lângă aceste săli, spre dreapta, s-a mai făcut o încăpere destinată pentru băi, iar spre stânga, alte două, una pentru depozitul de medicamente și alta pentru farmacie; apoi alte trei camere frumoase cu o bucătărie pentru chirurghi. Toate aceste încăperi nu mai sunt înconjurate de acel zid înalt, ci au câte două ferestre spre răsărit, cu o priveliște plăcută, și întinsă spre coasta acoperită de pădure. Aceste încăperi mai au spre apus

câte două ferestre, ce dau spre o magazie mare la fel ca edificiul, cu ferestre mari foarte bună pentru vreme rea, ca să întâmpine furia vânturilor de apus. Apoi, fiecare încăpere are privata afară din clădire, cu intrare și ușă separată, încât bolnavul nu se expune la răceală. Privățiile sunt construite așa, că necurățiile curg pe jgheaburi departe de spital” (Caracaș, 2018, p. 148). În prima jumătate a secolului al XIX-lea Grigore Ghica al IV-lea, domnul țării, dăruiește vechiul spital și construiește noi încăperi pentru un număr de 37 de bolnavi, iar în anii următori numărul acestora este în continuă creștere. Între anii 1867 și 1869 spitalul reconstruit este deschis cu un număr de 80 de paturi. În acest spital se primeau pacienți de ambele sexe ce sufereau de boli cronice interne dar și externe (boli digestive, boli venerice etc). Anual erau tratați peste 350 de bolnavi, iar numărul deceselor era cuprins între 12 și 15 (pacienți – subl. n.), conform condicii spitalului și scrierii medicului Caracaș. Important de menționat este faptul că nu au fost trecute în condica spitalului decese survenite la 24 de ore de la internare sau chiar mai puțin, deci numărul poate fi unul aproximativ (Fig. 3). Conform „Eforiei Spitalelor Civile. 1832-1932”, Spitalul Panteleimon a fost deschis cu un număr de 12 paturi în anul 1750, la sfârșitul secolului al XIX-lea (1899) avea 260 de paturi, iar cifrele din anul 1931 arată faptul că dispunea de un număr de 357 de paturi.

Discutând despre medicii spitalului, putem afirma faptul că doi dintre cei mai cunoscuți medici de la acea vreme care au activat și în cadrul acestui spital au fost Dimitrie Caracaș, dar și fiul său, Constantin. Între 1784 și 1804 medic primar al spitalului este Dimitrie Caracaș, iar din 1804 până în 1828 este Constantin Caracaș, fiul său. De-a lungul timpului, în cadrul spitalului au activat mai mulți medici de renume din țară (Fig. 4). Tot în Eforia Spitalelor Civile regăsim o listă cu numele medicilor din anul 1784 până în anul 1926. Medicul Constantin Caracaș a făcut parte dintr-o familie de medici greci. Atât tatăl, cât și fratele său au fost medici. După studii efectuate la Viena, s-a stabilit în București. A rămas celebru pentru că a introdus și generalizat vaccinul antivariolic. „Către anul 1800 – scria el –, când m-am întors în acest oraș al Bucureștilor, după ce am învățat medicina la Universitatea din Viena, am început fără întârziere vaccinarea, fără opunere din partea locuitorilor; încât la 1802, vaccinarea era generală în tot orașul, cum și în alte târguri”. A fost membru al comisiei sanitare a orașului – „Una din cele mai utile îndatoriri ale unui guvern este grija sănătății și a vieții locuitorilor; fiindcă siguranța și fericirea oricărei națiuni ține de puterile fizice și intelectuale căpătate prin trai bun” (Fig. 5).

Din fondurile Fundației Panteleimonului au fost construite mai multe instituții medicale dar și spitale. Regulamentul spitalelor întocmit de primii efori, Mihai Ghica, Mihai Racovitză, Alexandru Ghika și Dr. Picolo, în anul 1834, prevedea înființarea unui spital de nașteri. Pe lângă acest spital, se înființează și prima școală de moașe din Țara Românească. În anul 1837 a fost înființat în Mahalaua Radu Vodă primul Spital de nașteri. Domnitorul Alexandru Ghica a promulgat acest regulament prin hrisovul din 10 iulie 1839. În anul 1881, localul Spitalului de nașteri devine impropriu, iar Eforia a început construcția unui nou local în curtea Spitalului Filantropia, deschis în anul 1883.

Pe baza testamentului din anul 1890 al doamnei Maria Protopoescu a fost construit pe lângă Institutul Maternitatea, opt ani mai târziu, un pavilion ce adăpostea 20 de paturi. Acesta purta numele donatoarei, care, ulterior, din cauza spațiului său prea mic, a fost reconstruit de către Eforie (1925), funcționând cu 47 de paturi. Între anii 1926 și 1931 sursele istorice indică faptul că funcționa cu un număr de 171 de paturi. Printre medicii primari îi amintim pe: dr. Iosif Sporer, Hector Vansanen, prof. dr. Ștefan Capșa, N. Gheorghiu, iar printre medicii primari de consultații amintim pe doctor Hepites și prof. dr. N. Zaharescu-Karaman. Tot din aceste fonduri a fost construit și Spitalul Colentina (Noul Panteleimon). Construcția a început în anul 1858, iar spitalul a funcționat din 1864. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza a contribuit cu o donație de 2.000 de galbeni. Acest spital a purtat o perioadă îndelungată numele de „Spitalul Noului Panteleimon”, ajungând la începutul secolului al XX-lea cel mai important spital la Eforiei. Avea serviciu de chirurgie, boli venerice, dar și de boli infecțioase. În anul 1864 spitalul dispunea de un număr de 100 de paturi, ajungând în primii ani ai secolului al XX-lea să aibă aproximativ 600 de paturi. Printre medicii primari ai Spitalului Colentina amintim pe dr. Teofil Gluk, Adolf Grunau, N. Kalenderu, Florea Teodorescu, prof. dr. A. Suțu, dr. N. Racoviceanu-Pitești, C.N. Grozovici, Ion Jianu ș.a. De asemenea, au existat și medici primari de consultații: P. Vlădoianu, N. Oancea, Gh. Marinescu, N. Zaharescu Karaman (medic ce oferea consultații și la Institutul de Nașteri – Maternitatea) etc.

Tot din aceste fonduri a fost înființat în anul 1858 Spitalul de Copii. Acest spital a funcționat la început în casele dr. Barasch din Mahalaua Dudești, mai mult sub forma unui dispensar. Din anul 1864 a funcționat în actualul local al Liceului „Sf. Sava”. În anul 1884 Eforia a cumpărat terenul din Șoseaua Basarabilor și a început construcția noului spital, pe locul unde se află și astăzi. În anul 1893 au fost înființate și secțiile de boli contagioase. Spitalul avea între anii 1858 și 1864, un număr de 40 de paturi, apoi, treptat, numărul acestora a crescut, ajungând în 1886 la 100 de paturi, iar la începutul secolului al XX-lea număra 258 de paturi. Printre medicii primari ai Spitalului de Copii erau și Iulius Baraș, Obedenaru, Romniceanu, iar printre cei de consultații, Grecescu dar și Vlădoianu. „Epitropia Sf. Pantelimon a fost o instituție bogată, mult înzestrată și, progresiv, a dobândit: Institutul de naștere, Spitalul de copii și un azil.

Iată o prezentare succintă a spitalului, pe care o face preotul Grigore Muscelanu: „o cetățuie cvadrată”, cu două curți: în prima, clădirile sunt destinate serviciului administrativ, gospodăresc. În a doua curte se trece printr-un turn înalt, cu orologiu mare și două clopote, și are zugrăvit chipul patronului mănăstirii. În această a doua curte, în clădirea din dreapta sunt surdomuții și orfanii, în fund sălile de bolnavi și în stânga spițeria; în mijlocul curții este biserica” (Setlacec, 1995, p. 31, apud Muscelanu 1868).

În cadrul spitalului Panteleimon, personalul auxiliar era alcătuit „dintr-un „chelar cu chelăreasa lui”, responsabili de buna chivernisire a alimentelor și a celorlalte bunuri primite în păstrare de la iconomul mănăstirii „un jimblar pentru facerea pâinii și un bucătar pentru lucrarea bucatelor”, „două femei pentru spălatul primenelilor și

altele acelor de acolo bolnavi, pentru măturatul și curățirea caselor în care erau paturile bolnavilor”, șase slugi, bune la „toate trebile și poslușaniile” și douăzeci de dârvari pentru căratul lemnelor” (Dinu, vol. II, 2017, p. 136). Domnitorul Grigore Ghica s-a gândit și la salarizarea angajaților, iar în acest sens a închinat un număr impresionant de proprietăți funciare ctitoriei sale, după cum am amintit anterior. Panteleimonul primea anual un venit considerabil din partea mai multor așezăminte monastice din țară. „Se crea astfel peste noapte un veritabil imperiu financiar a cărui administrare risca să-l ducă în ispită chiar și pe cel mai cuvios egumen. Drept care, prevăzătorul Grigore II Ghica a încredințat managementul patrimoniului mănăstirii unui mirean ce își dovedise deopotrivă cinstea și calitățile de bun gospodar pe tot parcursul lucrărilor de construcție a monumentalului ansamblu arhitectonic. Era vorba de fostul mare serdar Sandu Bucșenescu, rânduit ispravnic „spre a purta grijea și a chivernisi bine și a le îndrepta, cu mare nevoință câte sunt, adică mișcătoare și nemișcătoare lucruri și danii ale mai sus numitului lăcaș și nosocomion al Sfântului Panteleimon, să strângă și să ia toate veniturile cu socoteală bună și să facă cheltuieli câte trebuie și să dea cele orânduite pe an [...] și să facă catastih curat, lămurit și adevărat în toți anii întru care să semneze toate veniturile câte pe an s-ar strânge de la toate daniile, dupe moșii, dupe vinuri, după baltă și după alte orânduieli de venituri după toate și alt catastih, iar de toate cheltuielile ce s-ar face și vor trece prin mâna sa cu dreptate și cu frica lui Dumnezeu” (Dinu, vol. II, 2017, p. 137). Ispravnicul avea datoria de a prezenta bilanțul anual al Panteleimonului, atât marelui logofăt, marelui vistier, cât și mitropolitului țării, așa cum a relatat Constantin Caracaș.

Discutând despre legislația sanitară se poate afirma faptul că aceasta este completată de regulamentele sanitare, care sunt mult mai numeroase, însă cel puțin la fel de importante. Sursa documentelor publicate este pentru marea majoritate a textelor constituită din *Monitorul Oficial al României* și după anul 1889 din officiosul Direcției generale a Serviciului Sanitar – *Buletinul Direcțiunii Generale a Serviciului Sanitar*. Printre cele mai importante, și în egală măsură interesante legi, amintim: Legea din anul 1881 privind înființarea de spitale rurale, dar și Legea asupra alienaților (sanționată cu decretul regal nr. 4.090/10 decembrie 1894).

Așadar, se observă faptul că a fost pus accent și pe sistemul medical rural prin înființarea spitalelor din zona aceea, nu numai pe sistemul medical urban, mărturie fiind legea amintită anterior. Regulamentele sanitare au fost și ele importante, dar într-un număr mai mare. Dintre acestea amintim: *Regulamentul privind vaccinare* (1875), *Regulamentul pentru transportul cadavrelor omenesti* (1877), *Regulamentul privind organizarea interioară a farmaciilor* (1886), *Regulament pentru prevenirea bolilor infecțioase* (molipsitoare – subl. n.) din anul 1891 etc. Vom aduce în discuție regulamentele amintite anterior. *Regulamentul pentru vaccinație și revaccinație* a fost publicat în *Monitorul Oficial*, în 1875, nr. 103/13 mai, p. 2381-2382. Printre cele mai importante articole cuprinse în el se regăsesc: „Art. 1. Vaccinația este obligatorie pentru toată populațiunea. Art. 2. Orice copil se va vaccina în primul an al vieții, cu excepția celor bolnavi și bolnăvicioși, pentru

care vaccinația este facultativă. Art. 3. Revaccinația se face de la etatea de 7 ani în sus. În timpul epidemiei de variolă, vaccinația devine obligatorie. Art. 4. Pentru vaccinația generală obligatorie se fixează anual două termene: unul de la 1 aprilie până la 30 iunie, iar altul de la 1 septembrie până la 30 noiembrie. Aceste termene nu exclud vaccinația și în celelalte luni pentru întreținerea vaccinului. Art. 7. Persoanele care nu vor înfățișa bilete doveditoare că au fost vaccinate cu bun succes nu vor fi primite în nici un serviciu public. Art. 17. La operația vaccinării și la control, medicii vaccinatori vor fi însoțiți în urbe de un agent al poliției locale, iar în comunele rurale, de primar sau de un delegat al său. Art. 19. Reînnoirea vaccinului prin inocularea vaccinului original se va face în urbe, de către medicii urbei în persoană; iar pentru comunele rurale de către medicii primari al județelor și de către cei de plăși, de două ori pe an, la epocile fixate mai sus” (Șuta, 2009, p. 207-209).

Al doilea regulament este cel al organizării farmaciilor. Modul privegherii și al controlului lor a fost sancționat prin decretul nr. 1.842/31 mai 1886, B.D.G.S.S., nr. 21/1 noiembrie 1890, anul II, p. 315-319 (Șuta, 2009, p. 259). Acest regulament cuprindea șase capitole. În articole este stipulat faptul că farmaciile trebuie să aibă scrisul vizibil, având inscripția „Farmacie”, iar programul de funcționare să fie de la 6:00 până la 23:00. Capitolul II este destinat informațiilor despre personalul farmaceutic. „Art. 12. Personalul medical se compune din: a) farmacistul diriginte; b) Farmaciștii ajutoare (licențiați în farmacie); c) asistenții în farmacie și d) elevii în farmacie” (Șuta, 2009, p. 260).

Îndatoririle personalului farmaceutic sunt cuprinse în Capitolul III, în timp ce Capitolul IV face referire la „Expediția medicamentelor”, iar capitolul V cuprinde un articol dedicat controlului: „Art. 37. Controlul farmaciilor se va face conform legii sanitare de către consiliul de igienă local, de către medicii primari de județe și de către medicii primari de orașe, în cele 10 orașe mari (afară de anumite cazuri, când ministerul ar decide altfel)” (Șuta, 2009, p. 263).

La fel ca și în zilele noastre, transportul persoanelor defuncte reprezenta o problemă în anumite circumstanțe. A fost emis un regulament în acest sens în anul 1877 intitulat *Regulament pentru transportul cadavrelor omenești*. Acesta a fost publicat în Monitorul Oficial în anul 1877, nr. 3/5 ianuarie, pp. 58-59, conținând patru titluri. Sunt expuse măsurile generale, informații despre transportarea cadavrelor pe distanțe mici, dar și pe distanțe mari, inclusiv „Penalitățile”. Art. 14 stipula faptul că: „Nici un cadavru nu se poate îmbălsăma înainte de a fi bine constatată cauza morții. În cazuri dubioase sau bănuite se va face disecția medico-legală a cadavrului cu observarea formalităților prescrise de procedura Codului penal și de instrucțiunile pentru lucrările medico-legale” (Șuta, 2009, p. 229).

Regulamentul pentru prevenirea bolilor infecțioase din anul 1881 a fost aprobat prin decretul regal nr. 2.796/24 noiembrie 1881, cuprinzând șapte titluri. Titlul III face referire la „Izolarea bolnavilor”. „Art. 13. Oricine se îmbolnăvește de o boală molipsitoare se va deosebi, după putință, de cei sănătoși și se va opri amestecul bolnavului cu familia lui

și cu ceilalți locuitori. Art. 18. În orașele mari, primăria, în înțelegere cu administrația spitalicească, va destina trăsurile speciale pentru transportarea în spital a bolnavilor care suferă de boli molipsitoare. Trăsurile, căruțele, tărgile care au servit pentru aducerea acestor bolnavi în spitale, se vor dezinfecta în spital după terminarea transportului. Persoanele însărcinate cu transportarea bolnavilor nu se vor putea opri pe la cârciumi sau pe la alte locuri unde se adună lume; ele vor îngriji ca bolnavul să nu se amestece cu locuitorii sănătoși și dacă la transporturi mai mari vitele de transport au nevoie de repaus, atunci vor sta afară din comună” (Șuta, 2009, p. 359). Cel mai cuprinzător titlu este cel cu numărul cinci, ce conține măsurile speciale ce se aplică în cazul diferitelor boli, cum ar fi: holeră, tifos exantematic, variolă, febră tifoidă, rabie (turbare – subl. n.), oftică (tuberculoză pulmonară – subl. n.), râie (scabie – subl. n.), pneumonie etc.

„În perioada Unirii, cele câteva spitale ale orașului se dovedeau neîndestulătoare față de numărul bolnavilor. Pentru a pune capăt unei asemenea situații s-a hotărât ca „medicii de culori” să dea consultații și să împartă medicamente gratuite bolnavilor săraci, în localurile comisiilor, vâpselilor câte două ore pe zi. Spitalele erau astfel oarecum descongestionate, dar măsura nu echivala cu rezolvarea problemei deservirii spitalicești a populației” (Barbu, 1967, p. 168). În scrierile lui Pompei Samarian este precizat faptul că în prima jumătate a secolului al XIX-lea profesau în București 15 chirurghi, așa cum știa medicul Constantin Caracaș. Aceștia aveau diplomă, iar numărul lor a continuat să crească. Din momentul sporirii economiei în București, tot mai mulți medici au ales să practice meseria în acest oraș. Este deosebit de important să reținem faptul că spre deosebire de alte orașe ale Europei, Bucureștiul a fost printre primele capitale care a beneficiat de întemeierea instituțiilor de învățământ medical. Din cel de-al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea, s-a ridicat alături de școala de felceri și Școala de Medicină și Farmacie, iar apoi Facultatea de Medicină.

De asemenea, au ieșit și primele publicații medicale, precum și prima gazetă românească de specialitate. Fundațiunea, dar și Spitalul Panteleimon și-au pus amprenta asupra istoriei medicinei românești în sensul pozitiv, iar de reținut este faptul că acestea dispuneau și de fonduri pentru a se întreține. Un alt aspect important este faptul că pacienții Spitalului Panteleimon beneficiau și de medicamente, pe lângă îngrijirile preoților care se ocupau de rănilor sufletești.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale / General Works

Antohai, A., 2018, *Medicina românească în evoluție: viziune enciclopedică*, vol. I, București, Editura Vasile Goldiș University Press.

Barbu, G., 1967, *Arta vindecării în București de odinioară*, București, Editura Științifică.

- Caracaș, C., 2018, *Topografia Țării Românești*, București, Editura Omonia.
- Dinu, T., 2017, *Bucureștiul fanariot*, vol. II, București, Editura Humanitas.
- Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, 1932, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”.
- Negoită, A., 1970, *Semnificația medico-istorică a bolnițelor mănăstirești*, Craiova, Tipografia Institutului Biblic de Misiune Ortodoxă.
- Potra, G., 1990, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Șuta, A., 2009, *Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană.
- Vătămanu, N., 1962, *Cel dintii tratat despre variolizare, opera unui fost medic al Curții din București*, București, Editura Medicală.
- Vătămanu, N., 1963, *Începuturile organizării sanitare militare în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea*, București, Editura Medicală.
- Vătămanu, N., 1966, *De la începuturile medicinei românești*, București, Editura Științifică.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATION

- Figura 1. Hrisovul domnitorului Grigore Dimitrie Ghica emis la 10 octombrie 1824 pentru reconstrucția Spitalului Panteleimon (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 15).
- Figure 1. The charter of Prince Grigore Dimitrie Ghica issued on October 10, 1824 for the reconstruction of the Panteleimon Hospital (*Eforia of the Civil Hospitals 1832-1932*, Bucharest, “E. Marvan” Institute of Graphic Arts, 1932, p. 15).
- Figura 2. Domnitorul Grigore II Ghica (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 17).
- Figure 2. Prince Gregory II Ghica (*Eforia of the Civil Hospitals 1832-1932*, Bucharest, “E. Marvan” Institute of Graphic Arts, 1932, p. 17).
- Figura 3. Domnitorul Grigore IV Ghica (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 27).
- Figure 3. Prince Gregory IV Ghica (*Eforia of the Civil Hospitals 1832-1932*, Bucharest, “E. Marvan” Institute of Graphic Arts, 1932, p. 27).
- Figura 4. Dr. Constantin Caracaș (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 20).
- Figure 4. Dr. Constantin Caracaș (*Eforia of the Civil Hospitals 1832-1932*, Bucharest, “E. Marvan” Institute of Graphic Arts, 1932, p. 20).
- Figura 5. Lista medicilor primari ai Spitalului Panteleimon între anii 1784 și 1926 (G. Barbu, *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică, 1967, p. 143).
- Figure 5. List of primary doctors of the Panteleimon Hospital between 1784 and 1926 (G. Barbu, *The Art of Healing in Old Bucharest*, Bucharest, Scientific Publishing House, 1967, p. 143).

Figura 1. Hrisovul domnitorului Grigore Dimitrie Ghica emis la 10 octombrie 1824 pentru reconstrucția Spitalului Panteleimon (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 15).

Figura 2. Domnitorul Grigore II Ghica (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 17).

Figura 3. Domnitorul Grigore IV Ghica (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 27).

Figura 4. Dr. Constantin Caracăș (*Eforia Spitalelor Civile 1832-1932*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”, 1932, p. 20).

Medicii Primari ai spitalului Panteleimon

1784—1804	Dr. Dimitrie Caracăș
1804—1828	„ Constantin Caracăș
1813—1843	„ Hristian Vehnert
1834	„ Constantin Filitis
1834—1847	„ Maer
1839—1840	„ Arsache
1743—1845	„ Albert Vehnert
1845—1849	„ G. Schram
1849—1862	„ George Gros
1848—1864	„ Leopold Haineman
1864—1865	„ F. Scheibor
1870—1884	„ Velleanu
1844—1889	„ Evian
1889—1893	„ S. Ștefănescu
1893	„ G. Nanu
1893—1895	„ V. Vrabie
1895—1926	„ Turbure
1897—1919	Prof. Dr. Marinescu

Dr. D. Noica	dela 1.III.1920—
„ Const. Leonte	„ 1. X.1922—
„ I. Popescu-Gheorghian	„ 24. II.1926—

Figura 5. Lista medicilor primari ai Spitalului Panteleimon între anii 1784 și 1926 (G. Barbu, *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică, 1967, p. 143).

POVESTEA CARANTINEI DE LA CĂLĂRAȘI (1784-1863). ARHITECTURĂ, REȚELE SOCIALE ȘI AGENȚI PATOGENI

Lidia TRĂUȘAN-MATU¹

Desene de Andreea PRIBEANU²

Cuvinte-cheie: Călărași; carantină; epidemii; ciumă; holeră; arhitectură.

Keywords: Calarasi; quarantine; epidemics; plague; cholera; architecture.

Rezumat: În cele ce urmează îmi propun să analizez carantina de la Călărași, în perioada 1784-1863, în calitatea ei de loc al medicalizării și de habitat uman, riguros separat de spațiul comunitar, dar cu influență și urmări asupra oamenilor, economiei și a politicii statului. Studiind istoria carantinei de la Călărași am căutat material documentar în arhive și presa timpului, în relatări ale călătorilor străini și memorii, în literatura de specialitate și albume de artă. În mare, am încercat să răspund la câteva întrebări legate de problematica permanentizării carantinei ca reacție la valurile epidemice de ciumă și de holeră din prima jumătate a secolului al XIX-lea (boli prea puțin cunoscute astăzi). Pe parcursul cercetării, am fost preocupată să redau înfățișarea exterioară a carantinei de la Călărași, dar și locul ei de amplasare, să înregistrez serviciile funcționarilor acesteia, în special ale medicului, dar și comportamentele oamenilor în fața bolii și a măsurilor restrictive. Intenția mea este aceea de a arăta funcțiile carantinei și utilizările ei variate și de a descoperi sensul ei deplin, acela de strategie de combatere a teribilelor molieme.

Abstract: In this study, I intend to analyze the Calarasi quarantine system throughout the 1784-1863 period, seen both as a starting place for medicalization and also as a human habitat, rigorously separated from the community space, but nonetheless influential on people, economy and state policy. While studying the Calarasi quarantine history, I searched for documentary material in archives, diplomatic reports and the press of the time, in foreign travelers' accounts and memoirs, in specialized literature and also art albums. By and large, I tried to answer some questions concerning the quarantine permanentisation issue that arose after the plague and cholera epidemic waves from the first half of the nineteenth century. During the research, I sought to reveal both the exterior and interior aspect of the Calarasi quarantine, its location, the services of quarantine officials (especially the quarantine physician) and people's behavior in the face of disease and quarantine restrictions. My goal is to show the quarantine's functions and various uses and to uncover its full meaning as a strategy against terrible plagues.

1. Facultatea de Medicină, U.M.F. „Carol Davila”, București; e-mail: lidiatrausan@gmail.com.

2. Facultatea de Arhitectură, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” din București; e-mail: andreea.pribeanu@gmail.com.

Introducere

Edificarea stației de carantină de la Călărași a demarat la 27 noiembrie 1784, când, din cauza ororilor provocate de ciumă pe continentul european și a panicii ce îi preceda apariția, Mihai Suțu (1730-1803), numit de Sultan domn al Valahiei de trei ori, a ordonat să se înființeze la Lichirești (denumirea mai veche a localității Călărași) un lazaret cu camere de carantină, unde să fie izolați vreme de „cinci zile” călătorii care veneau „din partea Silistrei” (localitate aflată în dreptul orașului Călărași, dar pe celălalt mal al Dunării, în Bulgaria de azi, pe atunci în Imperiul Otoman), suspectați a fi infectați cu ciumă (Samaritan, 1931, p. 58). La 1784, nimeni nu știa cum se transmitea ciuma sau ce anume o provoca, însă era evident că mobilitatea mare și neîngrădită a persoanelor împrăștiată molima mortală dintr-un loc în altul și că aglomerările de oameni înlesneau contagiunea (Ferguson, 2021, p. 164). Spectrul recurent al ciumei a fost cel care i-a determinat pe guvernatorii Valahiei, după modelul celor din imperiile vecine (al celui habsburgic în particular), să înființeze în locurile cele mai aglomerate din țară (cu predilecție în porturi, dar și în localitățile aflate în apropierea apelor navigabile) centre de carantină temporare, unde călătorii care veneau din zone bântuite de ciumă erau controlați și izolați, apoi separați și supravegheați medical un timp (Buda, 2011, pp. 109-129 și Grigoruță, 2020, pp. 72-95). La sfârșitul perioadei de izolare și supraveghere, călătorii primeau „bilet de voie” de intrare în țară. Lazaretele pentru bolnavii de ciumă au fost înființate în toate locurile unde se iveau primele victime ale ciumei (A.N.I.C., 1848, f. 21 și 22; Idem, 1841, f. 3, 4 și 7).

Despre ciumă știm astăzi că este o boală caracteristică rozătoarelor, transmisă inițial oamenilor de la șobolanii negri prin intermediul puricilor infectați care se adaptau rapid și la om și la alte animale (în principal, la pisici și câini) și că poate lua mai multe forme. De departe, forma cea mai frecventă a fost *ciuma bubonică*, denumită după simptomul cel mai evident: apariția buboanelor pe corp. Boala este provocată de *Yersinia pestis*, un bacil cu capacitate mare de multiplicare, menționat prima dată în China antică pe la sfârșitul anului 1320 î.Hr., care ajuns în organismul uman atacă glandele limfatice de la gât, subraț și regiunea inghinală, de unde apoi copleșește sistemul imunitar și pătrunde în sistemul sanguin (Ferguson, 2021, p. 134). În doar câteva ore de la infectare, boala provoacă febră, hemoragii interne și subcutanate și după trei-patru zile, moartea prin septicemie (se pare că din zece persoane infectate mureau aproximativ șapte)³. Când morbul ciumei se transmite de la om la om prin respirarea aerului contaminat, vorbim de *ciuma pulmonară* (boala are o acțiune fulgerătoare, fiind caracterizată de mortalitate mare într-un timp foarte scurt), iar atunci când bacilii se localizează în sânge și puricii poartă boala de la persoana infectată la cea sănătoasă avem de-a face cu forma septicemică a ciumei (Withington, 2014, pp. 129-130).

Fiind extrem de contagioasă, ciuma lovea pe toată lumea, fără deosebire de vârstă, etnie, stare socială sau habitat. În particular, o epidemie de ciumă bubonică se putea

3. Mulțumesc medicului Emilia Antochi pentru precizările pe acest subiect.

declanșa atât în așezările urbane, în special în zonele aglomerate, atunci când oamenii se infestau de la puricii de șobolani infectați, cât și în cele rurale, dacă erau destule animale infectate astfel încât și sătenii să devină gazde pentru puricii lor. La extinderea bolii, puricii și păduchii de corp ai omului au avut un rol considerabil (Delumeau, 2020, p. 158). În anumite împrejurări, create de factorii de anotimp, temperatură și umiditate, de densitatea populației și de recolte slabe (clima caldă și umedă favorizează înmulțirea morbului ciumei, *Yersinia pestis*, temperaturile înalte creează cadrul prielnic înmulțirii puricilor, iar un organism subnutrit este mai expus la contagiune), cele trei forme izbucneau concomitent, provocând adevărate dezastre umane (Balazs, Foley, 2010, p. 80).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, rolul puricilor și al rozătoarelor în transmiterea bolii nu era cunoscut, iar oamenii de știință își bazau măsurile de precauție și remediile pe observații și teorii senzoriale sau intuitive generale. Două teorii medicale au generat aprige discuții, împărțind lumea medicală și politicile de sănătate publică ale statelor: *teoria contagionii* și *teoria miasmatică*. Susținătorii contagionii credeau că bolile se răspândeau direct, de la o persoană la alta, sau indirect, de la mărfurile aduse din locurile unde molimele se manifestau endemic, prin intermediul unor substanțe chimice încă nedetectabile sau a unor organisme mici, invizibile, numite „animalculi” sau „gloanțe invizibile” (Cartwright, Biddiss, 1991, pp. 38-40). Tot ei susțineau că strategia cea mai bună pentru a preveni și controla epidemiile trebuia să includă obligatoriu control la frontiere, carantină și restricții privind circulația oamenilor și a mărfurilor (Ferguson, 2021, p. 146). Chiar dacă ideea contagionii directe părea plauzibilă în cazul unor boli precum *variola* (ale cărei pustule pline cu fluide puteau explica contaminarea directă), ea nu convingea pe cea mai mare parte a lumii medicale. Valul de contestații și critici era alimentat de o întrebare simplă: dacă bolile se transmit prin contact direct, cum se explică faptul că maladii precum febra galbenă sau holera îi infectează pe unii, iar pe alții nu? Contestatarii contagionii directe au fost botezați „miasmatici”, pentru că susțineau o idee veche de sute de ani, potrivit căreia bolile erau generate de un aer rău mirositor și toxic, numit generic *miasma*, produs de tot felul de mizerii și materii în descompunere. *Miasma*, explicau savanții, se transmitea contingent, pe calea aeriană, prin inhalarea aerului otrăvit de către oamenii mai receptivi la boală (Halliday, 2001, p. 1469). Lipsiți de dovezi științifice, însă buni observatori, susținătorii teoriei îi invitau pe guvernanți, dar și pe opozanți, să privească la mediul înconjurător și la condițiile mizere de trai ale oamenilor, adică la factorii și locul de formare al miasmei, și pledau pentru un program de prevenție și control al bolilor contagioase bazat pe salubritate publică, izolarea și supravegherea celor infectați și pe ameliorarea condițiilor de viață și de locuit (Baldwin, 1999, pp. 20-31).

Pe lângă aceste două teorii, mai circulau și altele. Unii medici și oameni de știință puneau ciurma pe seama unui „spirit eteric”, alții pe influența nefavorabilă a stelelor sau pe o anumită conjuncție nefastă a planetelor Saturn, Jupiter și Marte. Foarte populară era și concepția religioasă a bolii, mai ales în rândul credincioșilor, conform căreia ciurma era o pedeapsă divină dată oamenilor pentru viața lor necumpătată (Withington, 2008, pp. 130-140).

La nivel de stat, autoritățile responsabile de sănătatea publică, fără a avea o idee lămurită asupra naturii ciumei, încercau să limiteze contagiunea prin implementarea unei strategii de sănătate publică destul de eterogenă: control, carantină și cordoane sanitare la frontieră, izolarea bolnavilor în spitale „de ciumați” (lazarete, azile – subl. n.) sau prin izolarea forțată în casă și, mai rar, prin izolarea casei de restul comunității și restricții de întrunire publică. La nivel individual, medicii recomandau oamenilor să țină la distanță miasma aducătoare de boală prin purtarea „de măști și costume de protecție” și prin igienizarea habitatelor și a lucrurilor (Cartwright, Biddiss, 1991, p. 60). Practicile de igienizare cele mai răspândite constau în arderea de esențe tari (cum ar fi lemnul alb de santal, de ienupăr sau de trandafir) sau bălegar de animale (Ghica, 2014, p. 60) în spațiul din jurul gospodăriei, afumatul cu pucioasă, tămâie sau silitră al încăperilor și stropirea obiectelor și a podelelor cu alcool sau „oțet îndoit cu apă” (Delumeau, 2020, pp. 158-159).

Tot în scop preventiv, oamenii erau încurajați să țină „dieta” cu „bucate ușoare”, din legume și fructe proaspete, sau, dimpotrivă, cu „bucate grele”, bogate în grăsimi și proteine. Cât despre tratamentul propriu-zis, unii doctori apelau la cataplasme din rășină (sau din rădăcină de hrean, de urzică sau sălcioară), pe care le aplicau pe „buboane”, alții aveau încredere numai în flebotomie, purgații și mixturi medicinale. Contra-indicată era „hidroterapia” (Episcopescu, 1824, pp. 35-40 și Vasici-Ungureanu, 1832, p. 15). Ineficiența remediilor a determinat oamenii să apeleze la practici și protectori ce țin de supranatural (rugăciuni fierbinți adresate lui Dumnezeu și sfinților vindecători, „sfeștanii cu apă sfințită”, slujbe și procesiuni împotriva ciumei) sau pur și simplu să fugă din zona calamităților, fără să știe că prin astfel de procedee și comportamente înlesneau contagiunea (Delumeau, 2020, p. 167 și Vintilă-Ghițulescu, 2017, pp. 395-396).

Legat de comportamentul oamenilor la vreme de epidemie, chiar și astăzi e foarte dificil să convingi lumea să respecte o seamă de restricții de mișcare sau de întrunire și să nu abandoneze normele de bun simț. În primele decenii ale veacului al XIX-lea, când nu se știa cauza bolii și nu exista un tratament cât de cât eficient, era și mai dificil. Epidemiile paralizau viața comunităților, iar instinctul de supraviețuire scotea la suprafață trăsături și caractere nebănuite până atunci la unii oameni. Să luăm cazul ciocilor, care erau plătiți de autorități să ridice cadavrele din orașe și să le ducă la groapa comună (Samaritan, 1932, pp. 117-119). Profitând de poziția lor, adeseori cioclii recurgeau la fapte de vandalism și barbarie. Comportamentul lor l-a determinat pe scriitorul și omul politic Ion Ghica (1816-1897) să lase posterității următoarele rânduri:

„Spaima intrase în toate inimile și făcuse să dispară orice simțământ de iubire și de devotament. Muma își părăsea copiii și bărbatul soția pe mâinile ciocilor, niște oameni fără cuget și fără frică de Dumnezeu. Toți bețivii, toți destrămații își atârnavă un șervet roșu de gât, se urcau într-un car cu boi și porneau pe hoție din casă în casă, din curte în curte. Ei se introduceau ziua și noaptea prin locuințele oamenilor și puneau mâna pe ce găseau, luau bani, argintării, ceasornice, scule, șaluri etc., fără ca nimeni să îndrăznească a li se împotrivi. Fugea lumea de dânșii ca de moarte, căci ei luau pe bolnavi sau pe morți

în spinare, îi trânteau în car, claie peste grămadă, și porneau cu carul plin spre Dudești sau spre Cioplea, unde erau ordiile ciumaților. Se încrețea carnea pe trup auzindu-se grozăviile și cruzimile făcute de acești tâlhari bieților creștini căzuți în ghearele lor” (Ghica, 2014, p. 59).

Cum să vindeci ciuma când ai o teorie greșită despre ea? Abia în anul 1894, când elvețianul Alexandre Yersin a descoperit bacilul vinovat de producerea bolii și a demonstrat rolul determinant jucat de șobolani și de purici în răspândirea ei, autoritățile medicale împreună cu puterea politică au putut elabora o strategie mai eficientă de apărare, bazată în principal pe măsuri profilactice (exterminarea șobolanilor și a puricilor cu capcane și otrăvuri, salubritizarea spațiilor publice, folosirea telegrafului pentru a înlesni raportarea epidemiilor, dar și a pasagerilor infectați de pe nave). Trei ani mai târziu, în 1897, microbiologul rus Waldemar H. Haffkine (1860-1930) a realizat vaccinul care a contribuit la ameliorarea pericolului de moarte (Sorokin, 2013, p. 164). Mai târziu, când s-a observat că vaccinul nu proteja complet împotriva ciumei, medicii au recurs la ajutorul antibioticelor pentru tratarea bolnavilor (primul antibiotic descoperit a fost penicilina, în 1928, de Alexander Fleming), în special la cele din categoria streptomicinei și tetraciclinei. Ciuma însă nu a fost eradicată. În condiții prielnice bacteriei, boala poate izbucni oricând, așa cum s-a întâmplat în 2006, în Republica Democrată Congo, când aproximativ 100 de oameni au murit de ciumă.

Imaginea carantinei de la Călărași

Cum arăta așezarea Călărași la sfârșitul veacului al XVIII-lea, locul unde a fost organizată carantina? Răspunsul la întrebare ne poate ajuta să înțelegem nu doar de ce la Călărași a fost organizată o stație de carantină permanentă, dar și de ce localitatea a cunoscut o perioadă de prosperitate și urbanizare, în ciuda războaielor și a raidurilor periodice de jefuire ale populațiilor nomade de la sud de Dunăre. Doctorul Pompei Gh. Samarian, autorul *Istoriei orașului Călărași*, scria că așezarea inițială din care s-a născut orașul se numea Lichirești, de la numele patronului bisericii în jurul căreia s-a dezvoltat comunitatea, „Sfântul Nicolae al Mirei Lichiei” (Samarian, 1931, p. 14), și că pe la 1595, anul atestării documentare, era un sătuc de pescari, aflat în proprietatea lui „Dragul Postelnicul de la Slătioara” (Samarian, 1931, p. 5). Întemeiat în apropierea Dunării, într-o zonă de câmpie cu pământ fertil și acces la rețeaua de transport (terestră și fluvială), satul era loc de popas și punte de legătură pentru toți cei care voiau să ajungă din Valahia la Silistra (și invers). Calitățile locului au făcut Lichireștiul atractiv pentru oameni cu îndeletniciri diverse, de la agricultori, crescători de animale și pescari la negustori, meșteșugari, supraveghetori de frontieră și curieri. Treptat așezarea s-a extins și s-a aglomerat, și-a schimbat proprietarii (a devenit pe rând proprietatea domnului, apoi a spitalului Colțea din București), statutul juridic și numele. Din anul 1722, satul a început să fie numit Călărași, de la „călărașii ștafetari sau curieri” (țărani liberi, colonizați în zonă încă „din secolul al XVI-lea”), care îndeplineau diverse servicii pentru proprietarii pământului

(Samaritan, 1931, p. 26). Aproximativ două secole mai târziu, în 1800, Călărașiul făcea parte din „județul Ialomița”, fiind cel „mai însemnat” și „mai bine populat” dintre „cele 16 sate” care alcătuiau „plasa Lichirești”. Doctorul C. Caracaș constata, în *Topografia Țării Românești*, că pe la 1830 Călărașiul avea statutul de capitală de plasă, fiind „așezat pe malul înalt al Dunării, într-o pozițiune foarte frumoasă. Marele braț al Dunării, Borcea, se desparte de Dunăre, nu departe de Călărași, curge spre răsărit, paralel cu Dunărea, în lungul județului și formează multe insule înfloritoare și frumoase, cât și bălți cu pește” (Caracaș, 2018, p. 183).

Pe lângă prosperitate, densitatea și geografia unei așezări poate aduce oamenilor și necazuri. Pe rutele comerciale circulă nu numai călătorii și mărfurile lor, ci și bolile contagioase, de felul ciumei, holerei, tifosului sau a gripei. În 1830, anul când a fost amenajat cordonul sanitar de la Dunăre, autoritățile, știind că infecțiile se iveau mai întâi în orașele porturi și apoi se extindeau, urmând rutele terestre, în aglomerările urbane, au integrat lazaretul de la Călărași în sistemul de carantine permanente al Valahiei. Foarte pe scurt, cordonul sanitar al Valahiei s-a întrupat din unsprezece stații de carantină, amplasate de la bun început după o logică ce ținea de grija pentru sănătatea publică (se dorea blocarea molimelor la frontiera țării), dar și de interesele politice și economice ale guvernanților (Cotoi, 2020, pp. 99-100). Prin urmare, la Calafat, Giurgiu și Brăila (cele mai importante „porți” de intrare în Valahia dinspre Imperiul Otoman), au fost amenajate carantine de mare capacitate, pentru controlul oamenilor și al mărfurilor. Alte patru carantine, dar de mărime medie, au fost înființate în localitățile Cerneți, Turnul, Zimnicea și Călărași, și încă patru „carantine mici”, pentru „înlesnirea schimburilor ce fac pe toată ziua între dânsii locuitorii de pe amândouă margini” ale Dunării, la Izvoarele, Bechet, Oltenița și Piua-Pietrii. Echipajul carantinelor mari și mijlocii era relativ numeros (între 12 și 31 de persoane) și avea sarcini bine precizate. De internări, investigații și aplicarea procedurilor de dezinfecție se ocupau, zi și noapte, moașele și doctorii arondați carantinelor. Pentru serviciile prestate, un doctor primea 500 de lei pe lună, dacă lucra într-o carantină mare și 350 de lei dacă gestiona o carantină mijlocie. Retribuția moașelor era de 60 de lei la carantinele mari și de 50 de lei pe lună la cele mijlocii. Carantinele mici nu aveau personal medical (Negulescu, Alexianu, 1944, pp. 79-88 și Trăușan-Matu, 2021, pp. 74-93). Paza cordonului sanitar, de la hotarul Imperiului Habsburgic până la vărsarea Siretului în Dunăre, era asigurată de trupe speciale de miliție (Negulescu, Alexianu, 1944, pp. 79-88)⁴. Sarcina lor era să patruleze de-a lungul fluviului și să oprească orice încercare frauduloasă de traversare a frontierei.

Am spus deja, sursa de inspirație pentru organizarea cordonului sanitar din spațiul românesc a fost sistemul de carantine al Imperiului Habsburgic. Guvernânții habsburgici, plecând de la observația că ciuma se manifesta endemic în Imperiul Otoman, au decis chiar din primele decenii ale anului 1700 să amenajeze la frontiera de răsărit a imperiului,

4. Potrivit *Regulamentului Organic*, 2.736 de oameni supravegheau cordonul sanitar, din care 1.122 erau soldați pedestri și 344 de soldați călare. Lor li s-a alăturat echipajul a 18 caiace, format din aproximativ 270 de soldați.

de la Marea Adriatică până la Balcani, un cordon protector pentru a ține la distanță ciuma și a proteja prin acesta viața supușilor (Lesky, 1972, pp. 95-107). Să mai spunem că termenul modern de „carantină” derivă din cuvântul italian „quarantena”, care înseamnă „patruzeci” și se referă la numărul de zile de izolare. De ce 40 de zile de izolare? Numărul și motivația credem că sunt de inspirație biblică: 40 de zile și 40 de nopți a ținut Potopul și pământul a fost purificat de apă. Patruzeci de ani au rădăcit Moise și poporul ales prin deșertul Sinaiului, timp în care mulți iudei au murit, iar cei rămași s-au vindecat de morbul sclaviei egiptene. Și Iisus Hristos a stat singur în deșert 40 de zile, rezistând ispitirilor de tot felul și ținând post. Se intuia atunci că 40 de zile ar reprezenta exact timpul necesar pentru îndepărtarea pericolului de moarte. Sugestiv este și faptul că prima carantină europeană a fost întemeiată pe teritoriul Italiei de azi, în Veneția sfârșitului de secol al XIV-lea, dacă nu punem la socoteală episodul de carantină din 1377, organizat la Ragusa (Baldwin, 1999, p. 559).

Imediat ce lazaretul de la Călărași a fost integrat în cordonul sanitar naval al Valahiei, guvernatorul celor două principate, Pavel Kisselef, împreună cu generalul Nicolae Mavros, șeful serviciului carantinelor din Țara Românească și Moldova, au decis extinderea și modernizarea clădirii, ca să fie „pe viitorime de izvod pentru asemenea clădiri”. Și așa a fost. Pompei Samarian precizează că între 1830 și 1842, la Călărași, a fost clădită o carantină nouă (*Fig. 1*)⁵, din zid și „învelită cu olane”, după planurile inginerului Armudinschi, iar cheltuielile de construcție s-au ridicat la suma „de 350.000 de lei” (Samarian, 1931, p. 138). Pentru privitorul de rând, carantina se înfățișa ca o construcție de „formă pătrată”, „închisă de jur împrejur cu împrejmuire de zid, cu o intrare în față”, unde a fost amenajat „un portal mare cu două gherete laterale”, și cu o „ieșire în partea opusă”. În prelungirea ei, „pe latura de sud”, se aflau „două rânduri de clădiri cu un mare număr de camere pentru diferite întrebuințări ale carantinei”⁶. Puțin mai departe, chiar pe malul brațului Borcea, se putea zări clădirea „personalului carantinei” și „perigavorul”, anexa cea mai importantă „a carantinei, unde se făcea dezinfectarea mărfurilor” (Samarian, 1931, p. 139). Două „șiruri de magazii din lemn” mărgineau laturile perigavorului. Primul rând era format din „magaziile pentru cereale”, care la rândul lor erau „dispuse așa fel că printr-un jgheab cerealele puteau fi încărcate direct din magazii în vasele de pe Borcea”, iar al doilea rând era alcătuit din depozitele destinate „diferitelor mărfuri pentru export” sau „pentru mărfurile sosite, care urmau să fie dezinfectate”. La nevoie, „curtea perigavorului” era folosită ca spațiu de depozitare pentru mărfurile „care nu se stricau de intemperii”.

5. Pentru o mai bună vizualizare a amplasamentului carantinei, a se vedea „Proiectul pentru regularizarea orașului Călărași”, din 1851, al lui Scarlat Popovici, aflat la sfârșitul acestui studiu. Potrivit domnului Georelly-Constantin Hergelegiu, șef de birou la Direcția Județeană Călărași a Arhivelor Naționale, pe locul clădirilor carantinei (de aproximativ 2 hectare) a fost clădit „Palatul Administrativ, actuala Prefectură” a orașului Călărași. Mulțumesc lui Georelly-Constantin Hergelegiu pentru informații și că a fost de acord să public copia proiectului din 1851, făcută de dânsul în 1991.

6. În câteva din aceste camere, scria Samarian, au stat izolați „domnitorii Ghica și Sturdza” cu însoțitorii lor în 1837, când s-au întors de la Silistra, de la ceremonia de „întâmpinare a Sultanului venit acolo”.

La intrarea în perigavor a fost plasat „ferpostul, în care stau paznicii perigavorului și ai carantinei” (Fig. 2). De buna „întreținere a perigavorului” se ocupau neguțătorii din împrejurimi, „care aveau afaceri în schelă” (Samaritan, 1931, pp. 139-140). Aceștia și-au dat seama de avantajele pe care le aducea o afacere bazată pe o clientelă sigură și captivă și au negociat cu autoritățile locale condițiile de construcție și funcționare ale unor centre comerciale și hanuri în jurul ansamblului carantinei.

În 1835, Adrien Louis Cochelet, consulul general al Franței la București și Iași, în drumul său de la București spre Brăila, a poposit la Călărași și a observat că „stabilimentul de carantină” era „foarte bine întreținut”. În mare, localitatea i-a făcut impresia unui „târguleț compus dintr-o singură stradă”. A mai observat „câteva clădiri noi” și că „începuse a se folosi olanele pentru acoperișuri”. Toate acestea l-au determinat să conchidă că la Călărași „se simțea o mișcare spre progres” (Bușă, 2006, p. 231).

Cazul carantinei de la Călărași este relevant și pentru că arată modul cum măsurile de sănătate publică inițiate *împotriva ciumei au fost aplicate și contra holerei*, dar și ca pretext pentru a rezolva probleme ce țin de politică și de securitatea statului. Se știe că, după ciumă, în Principatele Române și în toată Europa și-a făcut apariția holera. Deși se manifesta epidemic în zona Indiei încă din Antichitate, până la începutul veacului al XIX-lea molima a stat departe de continentul european (Brătescu, Cernovodeanu, 2002, pp. 14-17). În anul 1831, când holera a pătruns în Europa, autoritățile medicale europene nu aveau nicio idee lămurită despre ea. Nu i se cunoșteau cauzele, nici felul transmiterii, nici terapeutica. La fel ca în cazul ciumei, cei mai mulți specialiști presupuneau că este transmisă de o miasmă și încercau să o țină în frâu prin intermediul carantinei (Henze, 2011, pp. 32-37).

Carantina a rămas principalul instrument de stăvilire și control al epidemiilor de holeră și în Țările Române. Prin urmare, persoanele care veneau din Imperiul Otoman, sau dintr-o zonă considerată periculoasă, și doreau să *ajungă în Valahia* pe la Călărași, erau nevoite să-și rezerve în program *câteva zile de izolare*. La intrarea în carantină, călătorul trebuia să prezinte autorităților pașaportul sau „biletul” de drum, să menționeze scopul călătoriei în principat și să declare bunurile pe care le avea asupra lui (tăinuirea unui obiect ducea la dublarea zilelor de carantină), iar la plecare să achite nota de plată pentru serviciile primite în carantină: cazare, mâncare, îmbrăcăminte și taxa de dezinfecție a mărfurilor (Petrescu, 2012, p. 20). Durata de izolare varia de la 3 la 7 zile, în perioadele de acalmie, și de la 14 la 24 și chiar la 30 de zile, în perioadele acute de manifestare a bolii (*Buletin. Gazetă Oficială*, 1836, p. 6)⁷. Zilele de izolare nu puteau fi negociate, erau obligatorii și se aplicau tuturor. Pe cine îl bătea gândul să eludeze carantina, risca să fie împușcat de jandarmi, dacă era surprins și nu se oprea la somația acestora, sau să fie condamnat „pe viață la ocnă” (Negulescu, Alexianu, 1944, p. 85).

7. Aproape în fiecare număr al *Monitorului Oficial* se publica sau republica o scurtă informație despre starea epidemiilor și a zilelor de carantină. Vezi în acest sens *Buletin. Gazetă Oficială*, nr. 2/1 ianuarie 1842, p. 7; nr.

Informațiile culese de funcționarii carantinei de la călători erau transformate în rapoarte către Comitetul sănătății și Ministerul de Interne de la București, apoi folosite în scopuri multiple: unele pentru „combaterea contrabandei, controlul imigrației și asigurarea sănătății publice” (Petrescu, 2012, p. 116), altele în jocul politic dintre Marile Puteri⁸ sau pentru a identifica și supraveghea persoanele considerate periculoase pentru ordinea regulamentară. Legat de ultimul aspect, e binecunoscut că în perioada 1830-1853, Rusia dorea să aplice lovitura de grație Imperiului Otoman și, totodată era îngrijorată de posibilitatea de „contaminare” a țărilor din zona sa de influență cu ideile liberale ale Occidentului. Prin urmare, sub pretext medical, funcționarii carantinelor interogau toate persoanele care doreau să intre în principat, le controlau corespondența și mărfurile. Dacă asupra unei persoane se găseau lucruri care trezeau suspiciuni, directorul carantinei îi putea interzice intrarea în țară. Dacă totuși i se permitea accesul, persoana era atent supravegheată pe durata poposirii în principat.

Reforma sistemului de carantine de la Dunăre, din noiembrie 1854, nu a adus schimbări de statut pentru carantina de la Călărași. A rămas plasată în categoria carantinelor de „clasa a 2-a”, lângă cele de la Calafat și Zimnicea, însă cu numele schimbat după cel al orașului. Din 1852, „orașul Călărași” purta oficial denumirea de Știrbei, de la numele domnitorului Barbu Știrbei (1849-1856), cel care a emis hrisovul de „eliberare” al orașului (*Buletinul Oficial*, 1854, pp. 353-354 și Samarian, 1931, p. 5). Din textul proiectului de reformă mai aflăm că de serviciile „doctorului de carantină” urmau să se bucure „pătimașii” nu numai din carantină sau din localitatea în care se află carantina, ci din „tot județul” Ialomița. Însă, textul legii nu precizează în ce constau serviciile doctorului. De la doctorul Iuliu Barasch (1815-1863), „doctor de carantină” la Călărași între 1843 și 1845, știm în ce constau ele: examina „constituția trupezască” a persoanelor la sosirea în carantină, veghea asupra stării lor de sănătate pe durata izolării și, la nevoie, le dădea câteva sfaturi igienice și tratamente. De asemenea, sub supravegherea lui se desfășura procesul de igienizare al produselor și mărfurilor supuse carantinei. Mai exact, doctorul era cel care oferea expertiză și îndrumare asupra procesului de „purificare a mărfurilor” (ce substanțe să se folosească – să fie clor? să fie sulf? –, în ce cantitate și combinație, cât timp să dureze „fumigarea” sau „aerisirea prin mișcări dese” a mărfurilor). Operațiunea nu era lipsită de riscuri, iar dacă se întâmplau accidente și „marfa se strica în urma purificării”, doctorul era direct „responsabil” și plătea pentru ele (*Fig. 3*). De asemenea, când se iveau cazuri de decese rapide și inexplicabile în oraș, doctorul trebuia să facă anchetă, să stabilească cauza

6/30 ianuarie 1842, p. 23; nr. 42/22 aprilie 1845, p. 166; nr. 45/30 aprilie 1845, p. 179; nr. 47/8 mai 1845, p. 186 și nr. 48/12 mai 1845, p. 190.

8. Profesorul Andrei Pippidi consideră că, în studiul „Nicolae Mavros. Locul său în viața politică și intelectuală”, „Instituția carantinei fusese creată nu numai din rațiuni de sănătate publică, ci și cu un scop politic, acela de a izola Principatele de malul turcesc al Dunării”, în *Andrei Pippidi mai puțin cunoscut. Studii adunate de foștii săi elevi cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani*, Ediție îngrijită de Marian Coman, Ovidiu Cristea, Ovidiu Olar, Radu G. Păun și Andrei Timotin, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 410.

morții și să elibereze „autorizația de înmormântare” (Barasch, 1854, p. 412 și Samarian, 1931, p. 145). Pentru toate aceste servicii statul răsplătea medicul cu 400 de lei pe lună (*Buletinul Oficial*, 1854, pp. 353-354).

Astăzi știm prea bine că holera nu este provocată de o miasmă, ci de o bacterie care se transmite pe calea apei, prin utilizarea surselor de apă contaminate cu dejecții și care prosperă în locuințele insalubre și aglomerate. Așa se explică de ce carantina nu a avut niciun efect asupra stopării holerei. Ideea transmiterii holerei pe calea apei contaminate a fost intuită de anestezistul reginei Victoria, John Snow (1813-1858, cel care a introdus practica anesteziei în Marea Britanie, pentru a ușura suferința în timpul operațiilor), pe la 1852-1853. Deși lumea medicală nu i-a luat în serios ipoteza, Snow și-a publicat teoria în anul 1854 și a recomandat autorităților responsabile de sănătate publică să pună la dispoziția oamenilor din orașe un sistem sigur de canalizare a dejecțiilor și o rețea corespunzătoare de alimentare cu apă a orașelor (Snow, 1854, p. 30). Patru ani mai târziu, în 1858, autoritățile londoneze i-au pus în practică recomandarea, însă dintr-un motiv cu totul diferit: credeau că prin implementarea unui sistem de canalizare modern, vor înlătura miasma periculoasă. Indiferent de motiv, această realizare a scăzut incidența bolii, iar spre sfârșitul veacului al XIX-lea, holera nu a mai fost văzută în Marea Britanie ca un pericol pentru sănătatea publică. Mai mult, în anul 1893, bacteriologul german Robert Koch și echipa sa de cercetători au confirmat ipoteza lui Snow, demonstrând că vinovată de producerea bolii era o bacterie în formă de virgulă (*Vibrium cholerae*), care, într-adevăr, se transmitea pe calea apei contaminate.

Și în Valahia, pe la 1857, autoritățile sanitare împreună cu cele politice au început să se întrebe dacă, într-adevăr, măsurile autoritare ale carantinei erau un mijloc eficient de combatere a epidemiilor de holeră și dacă sistemul de carantine, care cheltuia mari sume de bani și îngreăda libera circulație a oamenilor și a mărfurilor, își mai avea rostul. O primă decizie s-a luat în iulie 1859, când a fost suspendată „vremelnic” activitatea carantinelor de la Dunăre, iar ca alternativă s-a propus implementarea de măsuri ce țin de igiena publică (asanarea bălților și a mlaștinilor din orașe, eficientizarea serviciului public de ridicare a gunoiului, mutarea cimitirelor la marginea localităților, introducerea de instalații moderne pentru aprovizionarea cu apă potabilă, înlocuirea acoperișurilor de stuf ale caselor cu olane, aerisirea și dezinfecția locuințelor publice și private etc.) și controlul holerei prin inspectarea navelor care veneau din zone unde boala se manifesta endemic. În acest ultim caz, pasagerii găsiți bolnavi erau izolați, iar restul persoanelor erau supravegheate în carantină câteva zile (Brătescu, Cernovodeanu, 2002, pp. 102-107 și Trăușan-Matu, 2020, pp. 251-272). Opt ani mai târziu, pe 5 septembrie 1865, Ministrul de Interne, la îndemnul Consiliului medical al României, a semnat decizia prin care „carantinele statornicite pe la porturile Dunărene din România s-au desființat, rămânând liberă comunicația” (*Monitoru Medical*, 1865, p. 217).

Carantina de la Călărași nu a făcut excepție de la normă. S-a adaptat la noile cerințe ale timpului până la dezintegrarea totală. O parte din clădirile care altădată erau folosite pentru

izolarea pasagerilor sau pentru uzul personalului carantinei au fost transformate, după urgență și necesitate, *în depozite pentru mărfuri*, spital, închisoare sau în cazarmă pentru pompieri. *Însă*, ideea de carantină nu a dispărut, iar când bolile contagioase⁹ amenințau să se transforme în epidemii, până la impunerea tratamentului specific, soluția cea mai la îndemână și mai eficientă pentru autorități a fost (și este) carantina cu măsurile ei restrictive.

Scurte concluzii

În anul 1830, sub supravegherea guvernatorului Kisselef a fost implementat, după modelul carantinei habsburgice, sistemul de carantine de la Dunăre ca stavilă *împotriva epidemiilor de ciumă*. *Urgența cu care a fost înființat cordonul de carantine se explică prin faptul că ciuma se manifesta* endemic la sud de Dunăre, iar autoritățile responsabile de sănătatea publică din această parte a lumii nu se grăbeau să pună în practică măsuri de neutralizare a contagiunii. *Însă*, bunăvoința arătată de generalul Pavel Kisselef pentru implementarea articolului șase al Tratatului de la Adrianopol (1829) nu a fost gratuită. Deși Rusia dorea să apară în ochii românilor ca apărătoare a autonomiei și a modernizării Principatelor Române, în realitate se pregătea să le anexeze, după modelul din anul 1812, când și-a atașat Basarabia. Instrumentarea în sens politic a carantinei de la Dunăre de către Rusia nu a făcut decât să alimenteze curentul rusofob din societatea românească și din Europa.

Faptul că statul a creat o instituție de frontieră și a împuternicit-o să aplice, în numele sănătății publice, felurite reguli și măsuri autoritare a generat o seamă de probleme și nemulțumiri. Problemele și nemulțumirile erau întemeiate. Carantinele îngreunau foarte mult transportul și comerțul și produceau călătorilor daune economice, temeri și disconfort.

Discuția despre carantină este însă mult mai complicată și ar fi greșit să vedem numai problemele și nemulțumirile. Așa cum s-a văzut din analiza noastră, în afară de rezultatele recunoscute în lupta cu epidemiile de ciumă (nu și în cazul celor de holeră), carantina a influențat și alte aspecte ce țin de sănătate publică. Era instituția care colecta informațiile referitoare la starea bolilor infecțioase și trimitea rapoarte epidemiologice regulate Comitetului sănătății și Ministerului de Interne. Existența ei a făcut posibilă înființarea postului de „doctor de carantină”, cu ajutorul căruia călătorii, dar și populația localității unde se afla carantina, primeau câteva servicii de îngrijire medicală. Nu în ultimul rând, carantina a stimulat reacțiile sistemului sanitar. Pe seama rapoartelor carantinelor, autoritățile politice și sanitare au putut interveni mai rapid în blocarea bolilor pe cale să se transforme în epidemii.

9. Epidemiile de holeră au bătut România atât în secolul al XIX-lea, cât și în secolul al XX-lea. Vezi în acest sens R.R. Rosetti, *Mărturisiri*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu, 1933, p. 52-53; A. Ciupală, „O epidemie uitată. Holera, România și al Doilea Război Balcanic din 1913”, în D. Zaharia (coord.), *Epidemii în istorie*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020, p. 109-122; L. Boia, *Scurtă istorie a dezastrelor naturale. Epidemii, cutremure și dereglări climatice*, București, Humanitas, 2020, pp. 30-32.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

A.N.I.C., Fond Ministerul de Interne. Direcția generală a serviciului sanitar 1839-1954, dosar nr. 11/1841 și Fond Comitetul carantinelor, dosar nr. 37/1848.

Presă / Press

Buletin. Gazetă Oficială, nr. 16/31 iunie 1836.

Buletinul Oficial, nr. 89/29 noiembrie 1854.

Monitoru Medical, nr. 28/9 septembrie 1865.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

Baldwin, P., 1999, *Contagion and the State in Europe, 1830-1930*, New York, Cambridge University Press.

Barasch, I., 1854, „Beitrag zur Kenntniss der medizin-endemischen Verhältnisse der Walachei”, în *Weiner Medizinische Wochenschrift*, an. V, nr. 26, p. 412.

Brătescu, G., Cernovodeanu, P., 2002, *Biciul holerei pe pământ românesc. O calamitate a vremurilor moderne*, București, Editura Academiei Române.

Boia, L., 2020, *Scurtă istorie a dezastrelor naturale. Epidemii, cutremure și dereglări climatice*, București, Editura Humanitas.

Buda, O., 2011, „Black Death at the outskirts of the Ottoman, Russian and Habsburg Empire: The epidemics in the Phanariot Bucharest (1711-1821)”, în Daniela-Teodora Sechel (ed.), *Medicine Within and Between the Habsburg and Ottoman Empires, 18th-19th Centuries*, Winkler Verlag, Bochum, pp. 109-129.

Bușă, D. (ed.), 2006, *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române.

Caracaș, C., 2018, *Topografia Țării Românești*, Ediție bilingvă, Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note suplimentare de Georgeta Filitti, Cuvânt-înainte de Danae Stambouli, București, Editura Omonia.

Cartwright, F.F., Biddiss, M., 1991, *Disease and History*, New York, Dorset Press.

Câlția, S., 2011, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității din București.

Cotoi, C., 2020, *Inventing the Social in Romania, 1848-1914. Networks and Laboratories of Knowledge*, Brill/Schoeningh.

Ciupală, A., 2020, „O epidemie uitată. Holera, România și al Doilea Război Balcanic din 1913”, în Daniela Zaharia (coord.), *Epidemii în istorie*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun.

Delumeau, J., 2020, *Frica în Occident. Secolele XIV-XVIII. O cetate asediată*, București, Editura Art. Episcopescu, Ș., 1824, *Mijloace și leacuri de ocrotirea ciumei*, București, Tipografia de la Cișmea.

Ferguson, N., 2021, *Apocalipsa. Mari dezastre din trecut și câteva lecții pentru viitor*, Traducere din limba engleză și note de Justina Bandol, Iași, Editura Polirom.

Ghica, I., 2014, *Scrisori către V. Alecsandri*, Ediție îngrijită de Radu Gârmacea și ilustrată de Rareș Ionașcu, București, Editura Humanitas.

Grigoruță, S., 2020, *Epidemiile de ciumă în Moldova la începutul secolului al XIX-lea: studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

- Henze, C.E., 2011, *Disease, Health Care and Government in Late Imperial Russia: Life and Death on the Volga, 1823-1914*, Routledge, Abingdon&New York.
- Lesky, E., 1972, „Frontul austriac împotriva ciumei la granița militară cezaro-crăiască”, în G. Brătescu (coord.), *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, Editura Medicală, pp. 95-107.
- Maglen, K., 2002, „The First Line of Defence’: British Quarantine and the Port Sanitary Authorities in the Nineteenth Century”, in *Social History of Medicine*, vol. 15, nr. 3, pp. 413-428.
- Negulescu, P., Alexianu, G., 1944, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, București, Întreprinderile „Eminescu” S.A.
- Petrescu, Ș., 2012, „Migrație și carantine în porturile dunărene: controlul documentelor de călătorie în epoca Regulamentelor organice”, în *S.M.I.Mod.*, vol. XXV, București, pp. 97-116.
- Rosetti, R.R., 1933, *Mărturisiri*, București, Editura „Bucovina” I.E. Torouțiu.
- Samarian, P., 1931, *Istoria orașului Călărași (Ialomița) de la origini până la anul 1852*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”.
- Samarian, P., 1932, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, Institutul de Arte Grafice „E. Marvan”.
- Snow, J., 1854, *On the Mode of Communication of Cholera*, London, John Churchill.
- Sorokin, M., 2013, „Between Faith and Reason Waldemar Haffkine (1860-1930) in India”, în Wenneth X. Robbins, Marvin Tokayer (eds), *Western Jews in India: From the Fifteenth Century to the Present*, Delhi, Manohar, pp. 163-180.
- Spinney, L., 2019, *Gripa spaniolă din 1918. Pandemia care a schimbat lumea*, Traducere din limba engleză de Roxana Olteanu, prefață de Adrian Cioroianu, postfață de Emanoil Ceaușu, București, Editura Corint.
- Trăușan-Matu, L., 2020, „Health for All”. The Medical System in Wallachia Under Protomedicus Nicolae Gussi (1840-1859), în *A.M.H.A.*, nr. 18(2), pp. 251-272.
- Trăușan-Matu, L., 2021, „Boli și epidemii în Valahia în vremea doctorului Iuliu Barasch”, în A. Ciupală (ed.), *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. VIII, Cluj-Napoca, Editura Mega, pp. 143-153.
- Trăușan-Matu, L., 2021, „Epidemii, carantină și modernizarea socială și instituțională în România, de la 1830 la 1865”, în *C.A.I.*, an. XX, nr. 1 (38), Ianuarie-Iunie, Cluj-Napoca, pp. 74-93.
- Vasici-Ungureanu, P., 1832, *Cuvântare încununătoare medicească despre ciuma răsăritului*, Buda, Crăiasca Tipografia Universității.
- Vintilă-Ghițulescu, C., 2015, Patimă și desfătare – despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească (1750-1860), București, Humanitas.
- Withington, J., 2014, *Cele mai mari dezastre din istoria omenirii*, Iași, Editura Polirom.

Resurse Web / Web Ressources

- Balazs, P., Foley, K.L., 2010, „The Austrian success of controlling plague in the 18th century: maritime quarantine methods applied to continental circumstances”, in *Kaleidoscope. Journal of History of Culture, Science and Medicine*, vol. I, nr. 1, pp. 73-89 (Disponibil la: https://www.researchgate.net/publication/319857853_The_Austrian_success_of_controlling_plague_in_the_18th_century_maritime_quarantine_methods_applied_to_continental_circumstances, accesat la 19 octombrie 2021).
- Halliday, S., 2021, „Death and miasma in Victorian London: an obstinate belief”, in *British Medical Journal*, 323(7327), pp. 1469-1471. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1121911/>, accesat la 20. 10. 2021).

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. „Proiectul pentru regularizarea orașului Călărași” (1851) de Scarlat Popovici. Fotografie după original (astăzi dispărut) de Georelly-Constantin Herghelegiu, șef de birou la Direcția Județeană Călărași a Arhivelor Naționale (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

Figure 1. “The project for the regularization of Călărași city” (1851) by Scarlat Popovici. Photo after the original (now gone) by Georelly-Constantin Herghelegiu, head of office at the Departmental Archives, Călărași (verbal agreement on transfer of copyright for publication).

Figura 2. Schița carantinei de la Călărași, reconstituire după descrierea lui Pompei Gh. Samarian, de Andreea Pribeanu, 2021 (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

Figure 2. Sketch of the Quarantine from Calarasi, reconstruction according to the description of Pompey Gh. Samarian, by Andreea Pribeanu, 2021 (verbal agreement on transfer of copyright for publication).

Figura 3. Carantina de la Călărași, reconstituire după descrierea lui Pompei Gh. Samarian, de Andreea Pribeanu, 2021 (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

Figure 3. Quarantine in Calarasi, reconstruction according to the description of Pompey Gh. Samarian, by Andreea Pribeanu, 2021 (verbal agreement on transfer of copyright for publication).

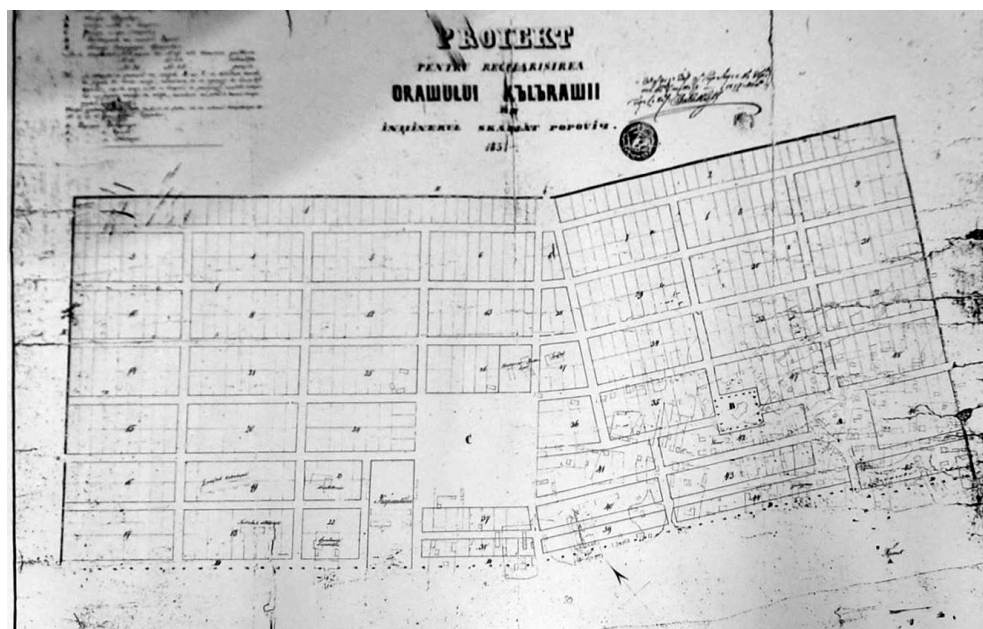
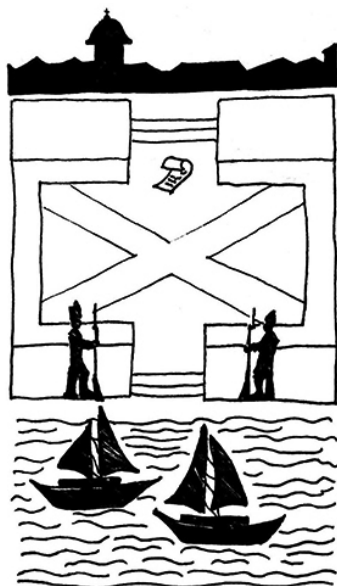

Figura 1. „Proiectul pentru regularizarea orașului Călărași” (1851) de Scarlat Popovici. Fotografie după original (astăzi dispărut) de Georelly-Constantin Herghelegiu, șef de birou la Direcția Județeană Călărași a Arhivelor Naționale (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

Carantina Călărași

Figura 2. Schița carantinei de la Călărași, reconstituire după descrierea lui Pompei Gh. Samarian, de Andreea Pribeanu, 2021 (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

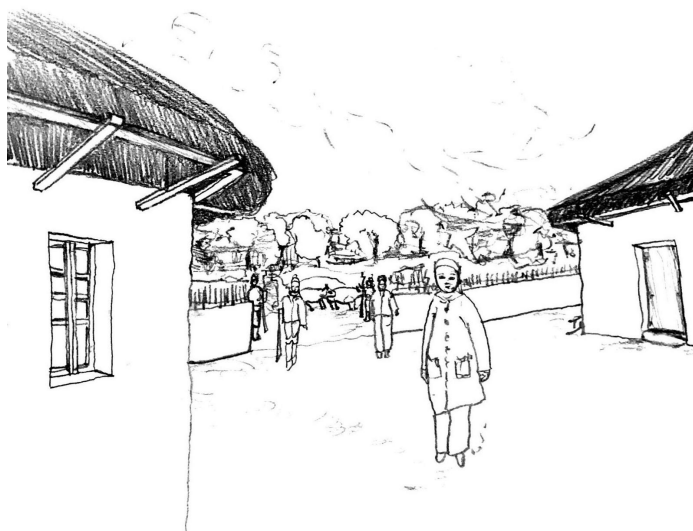

Figura 3. Carantina de la Călărași, reconstituire după descrierea lui Pompei Gh. Samarian, de Andreea Pribeanu, 2021 (acord verbal de cesiune drepturi de autor pentru publicare).

CRIZE MEDICALE DIN BUCUREȘTI ÎN SECOLUL XIX

Nicoleta BĂDILĂ¹

Cuvinte-cheie: *criză medicală; București; secolul XIX; boli infecțioase; epidemie.*

Keywords: *medical crisis; Bucharest; 19th Century; infections diseases; endemic.*

Rezumat: *La începutul secolului al XIX-lea, medicina aduna realizări științifice în multe domenii de activitate și se contura imaginea unui viitor luminos. Medicii și oamenii de știință aplicau metode inovative de tratament sau intervenții medicale cu rezultate admirabile, iar noi substanțe tratau boli pe care altădată medicii nu visau să le vindece. În comunități, reușesc să facă saltul uriaș de la credința că boala este o formă de pedeapsă divină la implementarea metodelor profilactice prin instrucțiuni, recomandări și soluții salvatoare. Cele mai mari provocări sunt însă valurile de boli infecțioase cu capacitate mare de contagiare și mortalitate ridicată. Însă progresul medicinei din secolul al XIX-lea conduce la stabilirea unor soluții pentru aceste crize și, în final, la organizarea sanitară a orașelor și a statelor. În secolul al XIX-lea, Bucureștiul s-a confruntat cu mai multe crize sanitare. Boli infecțioase ca pesta, holera asiatică, febra galbenă, tifosul, febra tifoidă, vărsatul, scarlatina, pojarul, difteria, crupul, pneumonia, dezinteria, tuberculoza sau turbarea au generat adevărate epidemii pe care medicii au încercat să le contracareze cu diverse metode: igienizarea spațiilor locuite și a indivizilor, carantina individuală și a orașului, vaccinarea, analizele „agenților igienici” precum alimentele, solul, cadavrele, locuințele, salubritatea orașelor, starea închisorilor și, către sfârșitul secolului, evoluția întregului sistem profilactic cu noile descoperiri microbiologice. Formarea unei școlii de medicină românească și atragerea unor specialiști formați în școlile europene au condus la organizarea unor instituții de profil și elaborarea unor legislații sanitare menite să ușureze rezolvarea crizelor medicale din București și din țară.*

Abstract: *At the beginning of the 19th century, there were scientific developments in many fields and the image of a bright medical future was foreseen. Doctors and scientists applied innovative methods of treatment or medical interventions with admirable results, and new substances treated diseases that past doctors did not dream of curing. In the communities they manage to make the huge leap from the belief that the disease is a form of divine punishment to the implementation of prophylactic methods through instructions, recommendations and life-saving solutions. However, the biggest challenges were the waves of infectious diseases with great capacity for infection and higher mortality rate. But the 19th*

century progress of medicine led to the development of solutions for these crises and, finally, to the sanitary organization of cities and states. In the 19th century, Bucharest faced several health crises. Infectious diseases such as plague, Asian cholera, yellow fever, typhoid, typhoid fever, smallpox, scarlet fever, measles, diphtheria, croup, pneumonia, dysentery, tuberculosis and rabies had caused epidemics that doctors had tried to counteract with various methods: sanitation of inhabited spaces and individuals, individual and city quarantine, vaccination, analysis of „hygienic agents” such as food, soil, corpses, houses, cities’ healthiness, prison conditions and, by the end of the century, the evolution of the entire prophylactic system with the new microbiological discoveries. The formation of a Romanian medical school and the attraction of specialists trained in European schools of medicine led to the organization of specialized institutions and the elaboration of sanitary laws meant to solve the medical crises in Bucharest and in the rest of the country.

Introducere

De-a lungul timpului, omenirea a cunoscut puterea devastatoare a virusurilor și a bacteriilor. Apariția lor în zone populate a cauzat valuri de îmbolnăviri care s-au concretizat în multiple boli infecțioase și contagioase cu mortalități ridicate. Cum studierea lor a fost condiționată de evoluția tehnologică, ravagiile cauzate de acestea au condus la pierderi colosale în rândul celor infectați. În spațiul românesc au circulat mai multe astfel de boli, cu o răspândire rapidă, pe zone extinse, care au generat situații medico-sociale cu soluții pe termen lung sau scurt pentru a salva cât mai multe vieți omenești. Cum situația de-a lungul timpului a fost instabilă, cu carențe ale serviciului medical și reticențe față de sistemul profilactic stabilit de specialiștii timpului, bolile au revenit periodic. Crizele astfel generate au fost manageriate în funcție de resursele și experiența oamenilor aflați la conducere. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea sistemul medical depindea de mici comisii ale Țărilor Române, formate din boieri erudiți, în a doua jumătate practica medicală se încheagă și se formează grupuri specializate în jurul universităților, formate din medici aduși din străinătate și doctori români cu studii în marile capitale europene. Astfel, orașul București se confruntă cu multe perioade de crize medicale care și-au pus amprenta asupra evoluției sale și asupra sistemului medical profilactic din România, constituit de abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin experiența colectivului de medici din jurul Facultății de Medicină din București (Fig. 1).

În decursul secolului al XIX-lea, Bucureștiul s-a confruntat cu mai multe crize medicale provocate de boli cu transmitere rapidă precum ciuma, vărsatul, holera, angina difterică, febră tifoidă, influență, scarlatină, pojar, tuse convulsivă și disenterie epidemică. Acestea au apărut temporar și au revenit în funcție de condițiile intracomunitare, de reacțiile autorităților și procentul de implementare al măsurilor de prevenție. Printre cauzele cele mai frecvente ale acestor crize sanitare se numără: mizeria, nerespectarea regulilor sanitare, apa contaminată, insuficiența informațiilor sanitare, serviciile medicale

reduse și atitudinea de resemnare față de boală, după cum arată un text extras dintr-un periodic de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „Bolfele sunt forte primejdiose. De ele nu scapi. Contra lor lecurile doftorilor nu pot nimic. Legaturile facute cu lucruri spurcate sunt bune, căci bolfele se spurca și dau inapoi. Sunt bune pentru bolfe și legaturile cu broște. Doftoriile de la doftor nu sunt bune. Angina e o pedepsa de la Dumnezeu și doftorul nu pote lupta contra lui Dumnezeu” (Felix, 1901, pp. 107-108). Pe lângă aceasta, „medicina publică” era reprezentată de câțiva oameni care cunoșteau puține secrete medicale, fără pregătiri de specialitate. Andreas Wolf, medic german venit la Iași în 1780, îi numește șarlatani și îi acuză de faptul că profită de buna credință a oamenilor pentru a se îmbogăți (Samaritan, 1938, p. 41).

Prin urmare, studiul de față urmărește cazurile majore de crize sanitare din București, încercând să identifice modul în care boala a fost descrisă de specialiștii din Țările Române, contextul în care a izbucnit, măsurile luate de autorități și principalele instituții și consilii însărcinate de autorități cu organizarea apărării medicale. Astfel, în lucrarea de față vor fi scurte studii de caz pentru ciumă, vărsat, holeră, angină difterică și câteva considerații despre febră tifoidă, influență, scarlatină, pojar în secțiunea despre boli contagioase, iar cea de-a doua parte va comasa măsurile comune în încercarea de a surprinde profilaxia din secolul al XIX-lea.

Bolile contagioase: epidemice, endemice și sporadice

1. Ciuma

Ciuma este o boală infecțioasă, cu un puternic caracter epidemic, cauzată de bacteria *Yersinia pestis*, care se manifestă prin simptome precum apariția bruscă a febrei, frisoane, durere de cap și a corpului, slăbiciune, greață și vomă. Bacteria este transmisă la om și animale prin mușcătură, de obicei a puricilor. Există trei tipuri de ciumă: bubonică (cunoscută și ca „ciuma neagră”, în stadiul avansat al bolii, pe corpul infectatului apar noduli dureroși care supurează), septicemică (apare când infecția se răspândește direct în sânge fără a erupe la suprafața pielii) și pneumonică (este o complicație majoră a ciumei bubonice la nivelul plămânilor; în acest caz transmiterea se face prin respirarea secrețiilor unui persoane bolnave, iar mortalitatea este foarte mare) (Magnus, 2005, pp. 156-157).

În istoria Țărilor Române, ciuma este o prezență foarte activă, care devastează regiuni și provoacă autoritățile și medicii responsabili de problemele sanitare. Deși Europa reușește să reducă considerabil numărul cazurilor încă din secolul al XVIII-lea, Țările Române încă se mai confruntă cu câteva perioade violente al acestei boli, regionale, în secolul al XIX-lea. În București apar crize în anii 1812, 1813, 1816, 1821, 1824 și 1828-1829. În 1811, această boală infecțioasă reapare în Imperiul Otoman și de aici se răspândește în Odessa, Crimeea, Țările Române etc. Un episod important apare în urma războiului ruso-turc din 1828-1829. Trupele angrenate în conflict au răspândit ciuma cu ușurință în spațiile de tranziție, numărul victimelor fiind însemnat și în rândul soldaților (Felix, 1901, p. 291).

Dacă astăzi dotările medicale de prevenție permit personelor aflate în luptă cu o astfel de afecțiune contagioasă să se protejeze într-o măsură mare, la începutul secolului al XIX-lea, prevenția și metodele de combatere constau în izolarea bolnavilor și a contactilor lor, dezinfectarea sau arderea spațiilor folosite de aceștia (care însemna curățirea, aerisirea și afumarea locuințelor împreună cu toate obiectele atinse de cei contaminați) și carantinarea celor veniți din spațiile cu astfel de probleme între 3-21 zile, în funcție de extinderea bolii pe traseul pe care l-au avut. Acestea au fost procedurile pe care medicii și poliția pământească le-au aplicat între 1812-1814, când are loc „ciuma cea mare” sau „ciuma lui Caragea”. Mortalitatea ridicată și pericolul iminent de îmbolnăvire sperie până și doctorii, o parte din ei au fugit din calea pericolului lăsând în urmă bolnavii. Bucureștiul a fost cea mai afectată localitate în timpul cumei lui Caragea și, prin urmare, se dispune izolarea lui de restul regiunilor. Soluția găsită a fost carantinarea. Se deschid doar opt porți de intrare, iar pătrunderea în Capitală era condiționată de o perioadă de carantină, atât pentru oameni, cât și pentru mărfuri. Autoritățile au înmulțit numărul lazareturilor, spitalelor construite cu scopul izolării persoanelor contagioase, și au făcut front comun cu Biserica pentru a izola bolnavii.

În acest context, până și medicii au decis să se retragă din București, conștienți fiind de pericolul expunerii directe. Supărat, domnitorul Ioan Caragea (1812-1818) le oprește lefurile printr-o poruncă în 24 septembrie 1813: „Cinstit și credincios boerul al Domniei Mele, dumneata biv vel Vistier Ioan Moscule, epistatule al Eptropiei Obștirilor, Domnia Mea am orânduie lefuri dohtorilor politieii, nu doar să aibă această numire, ci ca să arate în faptă și să fie nelipsiți din poliție pentru întâmplătoarele trebuințe de patimi și boale; împotrivă însă, suntem plioforisiți, că este destulă vreme de când au mai toții lipsesc din poliție, arătându-se cu totul adiafori către a lor datorie, și cei ce au trebuință pătinesc; de aceia, după toată dreptatea, poruncim dumatile, cei din ziua ce au lipsit fiecare din ei, de aici din poliție (bez dohtorul Constantin Caracas și dohtorul Const. Filipescu), cu voe dată de Domnia Mea, să li se poprească leafa, a nu li se mai da, făcându-se și lor știută această poruncă a Domniei Mele” (Felix, 1901, pp. 296-298).

În rândul populației, frica de boală era personificată de ciocli care umblau pe străzi în care trase de boi unde erau urcați bolnavii și morții. Cei care trăiau erau duși în spațiile de carantinare, despărțindu-i de familii. Cei care puteau fugi din București se ascundeau în codrii din împrejurimi sau în localitățile mai mici ducând cu ei teribila boală. În ciuda eforturilor autorităților, răspândirea cumei este stopată de abia în anul 1816 (Ghica, 2014, p. 59).

Un alt episod însemnat de ciumă apare în perioada 1828-1829, o dată cu venirea în Țările Române a rușilor. Numărul cazurilor din București ajung la 26-30 de morți/zi în luna mai 1829, iar cazurile rusești au atins câteva sute pe zi în zonele de cantonare de la Giurgiu și Călărași. Situația se înrăutățește până în septembrie în toată țara, iar Bucureștiul ajunge să se confrunte cu o lipsă de medici. Guvernatorul rus al Țărilor Române, generalul Pavel Kisseleff, identifica în raportul său către autoritățile rusești, 23 de târguri și 300 de sate în care boala a ajuns. Măsurile luate de acesta au constat în izolarea și curățirea

focarelor cu ajutorul funcționarilor de carantină și al medicilor. Armata și boierii locali au fost angrenați în acest efort. Rezultatul se întrevedea de abia în aprilie 1830 când ciuma „a conținut” și s-au restabilit comunicațiile zonelor afectate. Conform documentelor, între 1828 și 1830, au murit circa 26.000 de oameni, atât localnici, cât și soldați ruși (Felix, 1901, pp. 299-300). Din 1830 până în 1854, va funcționa pe linia Dunării o serie de carantine menite să ia măsuri pentru cazurile care prezintă interes epidemiologic. Acestea au fost stipulate în Tratatul de la Adrianopol și înrădăcinate în administrația valahă prin Regulamentele Organice (Felix, 1901, p. 301).

Europa și Țările Române s-au mai confruntat cu cazuri sporadice de ciumă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, însă, fără a avea un caracter de criză. Astăzi ciuma poate fi tratată, în primele zile de la declanșare, cu antibiotice moderne.

2. Vărsatul

Boală infecțioasă transmisibilă, vărsatul este cunoscut și sub denumirea de *varicelă*. Este provocat de virusul varicelo-zosterian care acționează asupra ganglionilor limfatici și provoacă, de obicei, și o erupție pe piele. Este specifică copiilor, însă contractată la vârstă adultă, aceasta creează complicații. Vărsatul este una dintre cele mai documentate boli din istorie. Cu focare care au izbucnit periodic, a fost menționat încă din Antichitate. În secolul al VI-lea, el este foarte răspândit în Europa, iar, începând cu secolul al XII-lea, se întinde pe mai multe continente ca urmare a deplasărilor din perioada cruciadelor. Acest fenomen de extindere a unei boli contagioase pe un teritoriu atât de mare începe să fie cunoscut ca pandemie. Răspândirea acestuia a fost diminuată de abia în secolul al XIX-lea când a fost descoperit un vaccin. Creat de Edward Jenner (1749-1823), acesta consta în injectarea limfei din veziculele vacilor bolnave sau din veziculele persoanelor infectate cu virus, după cum expune în lucrarea „An inquiry into the causes and effects of the variolae vaccine”, din 1798. Vaccinare (termen care vine din cuvântul latinesc „vacca”) a dus la diminuarea numărului de bolnavi de variolă pe parcursul secolului al XIX-lea (Magner, 2005, pp. 362-363).

În Țările Române variola s-a răspândit foarte mult în secolul al XVIII-lea. Principala metodă de prevenție împotriva acestui virus era inocularea de limfă după ce mai mulți oameni erau infectați în mod succesiv, în special tineri. Această metodă era menită să slăbească puterea virusului și să genereze imunitatea necesară în fața bolii pentru persoana care primea astfel limfa salvatoare. Primele vaccinări sau *altoiri*, cum erau numite de valahi, cu serul lui Jenner, s-au făcut la Iași, în 1803. În București, primele vaccinări sunt făcute de doctorul Constantin Caracaș (1773-1828). Campanii însemnate de vaccinare se fac după instituirea Regulamentelor Organice. Apoi au continuat într-un număr foarte mic, la câțiva ani distanță, în București și alte orașe importante. De abia către mijlocul secolului numărul de vaccinați a crescut mai mult. În politica sanitară a Țărilor Române au apărut obligații de vaccinare: în Regulamentele Organice se impunea organelor sanitare datoria de a vaccina, Comitetul Carantinelor din București a hotărât

în 1835 ca nici un țârcovnic să nu fie numit în funcție decât dacă știe să vaccineze și îi revenea obligația efectuării acestui procedeu în lipsa unui medic, o familie care nu dorea să se vaccineze era scosă din oraș sub pază timp de 40 de zile în caz de infectare, iar în legile sanitare din 1874 și 1885, vaccinarea împotriva vărsatului devine gratuită și obligatorie (Felix, 1901, pp. 33-34).

Vaccinarea din perioada de care vorbim nu este asemănătoare cu ceea ce cunoaștem astăzi: o înțepătură făcută cu un mic dispozitiv steril. Procedura propusă de Jenner și practică de doctori la începutul secolului al XIX-lea consta într-o tăietură superficială în braț în care se introducea serul cu vârful unei pene. Înainte de această metodă, introducerea de substanțe străine în corpul uman se făcea cu ajutorul unor ațe de mătase care se îmbibau în limfă și apoi erau așezate în tăieturi făcute în zona nasului, frunții, urechilor sau a pulpelor. Seringa apare de abia în 1853 și a fost realizată de Charles Pavaz și Alexander Wood, aceștia au dezvoltat seringă medicală cu un ac subțire, gol pe interior, care putea injecta substanțe în corp fără a face o incizie prealabilă. Aceasta era făcută din argint și sticlă, prevăzută cu un mecanism intern pe bază de șurub (Magner, 2005, p. 478) (Fig. 2).

Datorită vaccinării copiilor, vărsatul mai apare doar în mod epidemic, cu cazuri puține care nu mai îngrijorează autoritățile. În București, conform documentelor doar între 1896-1897, numărul de decese datorat vărsatului ajunge la 100 de persoane (Felix, 1901, p. 125).

3. *Holera*

Boală infecțioasă intestinală acută cu o capacitate de contagiare foarte ridicată, holera este provocată de vibrionul holeric, o bacterie sub formă de virgulă. Aceasta se răspândește prin apă contaminată și se manifestă prin diaree, vărsături și deshidratare. În raport cu celelalte boli infecțioase care se răspândesc cu ușurință, aceasta a ajuns în Europa din India de abia în secolul al XIX-lea, fapt ce i-a adus denumire de *holera indică* sau *holera asiatică*. Țările Române s-a confruntat cu această boală în anii 1831, 1847-1848, 1855, 1865-1866, 1872-1873 și 1892-1893. Boala a pătruns în Moldova din Basarabia în 1831, în ciuda cordonului sanitar instituit de generalul Kisseleff pe linia Prutului. Orașul Iași intră în carantină, populația este relocată pe câmp, în barăci, iar la Focșani se instaurează un alt cordon menit să stopeze răspândirea bolii în Țara Românească. La București, primul caz este înregistrat la 12 iulie 1831. Statele valahe ies din epidemie de abia în toamna anului 1831, iar conform datelor prezente în documente s-au înregistrat circa 2.870.000 de persoane dintre care 20.218 au murit (Cotoi, 2017, pp. 70-71).

În anii următori, holera mai amenință granițele țării și pătrunde sporadic, în zone limitrofe, în anii 1847, 1857 și 1865 din Imperiul Otoman, prin zona Prutului și prin porturile de la Dunăre. Pentru a evita eventualele crize provocate de această boală, autoritățile instaurează carantine în zonele de contact între 3-8 zile, în funcție de intensitatea epidemiei. Consiliul medical superior întocmește instrucțiuni pentru

autoritățile locale: înființarea de spitale temporare, asistență medicală preventivă la domiciliu pentru potențialii infectați, curățenia spațiilor publice (piețe, străzi, hoteluri), dezinfectarea materiilor fecale cu sulfat de fier. În primăvara anului 1865, situația devine mai gravă și se instaurează cordoane militare în mai multe orașe printre care și București, însă situația raportată la finele anului este mult mai bună în comparație cu cea din 1831. În toată țara au fost identificați circa 57.000 de infectați dintre care 24.000 au murit (Felix, 1901, p. 306-308).

Două situații asemănătoare se înregistrează către finele secolului al XIX-lea, între 1872-1873 și 1892-1893. Epidemii de holeră izbucnesc în Germania, Franța, Ungaria, Rusia. România a instaurat carantine în zonele afectate de la graniță și pentru oamenii și mărfurile care ajungeau în țară. La București nu apar foarte multe cazuri, ceea ce înseamnă că o criză sanitară a fost evitată.

4. *Angina difterică*

Încercările de a lupta cu bolile infecțioase și endemice au fost marcate de-a lungul timpului de diferite forme de izolare și de stopare a bolilor cu aplicare imediată. Una dintre afecțiunile infecțioase cu o capacitate mare de răspândire cu care s-a confruntat Bucureștiul, este angina difterică. Aceasta este produsă de un bacil și se caracterizează prin formarea unor membrane pe amigdale sau laringe și este însoțită de febră, astenie, tahicardie.

Primul caz a fost înregistrat în anul 1868, pe un pacient care a venit de la Constantinopol, iar în 1870 s-a decretat epidemia de angina difterică în urma înregistrării a 1.164 de decese. Măsurile profilactice și supravegherea implementării lor au căzut în sarcina medicului-șef al Capitalei, Iacob Felix (1832-1905) (*Fig. 3*), specializat în igienă și sănătate publică, și a unui comitet specializat compus din autorități sanitare și administrative cu scopul de a decide și implementa o serie de măsuri în lupta cu această boală. Acesta din urmă a fost special creat pentru a lupta cu epidemia din 1870.

Măsurile luate de aceștia, impuse în Capitală și în alte orașe în care s-au înregistrat cazuri de angină, sunt: organizarea de servicii medicale auxiliare care să ofere ajutor imediat bolnavilor, izolarea bolnavilor de populația sănătoasă, dezinfectarea obiectelor și a locuințelor contaminate cu diverse substanțe, înființarea de cimitire în afara orașului pentru bolnavii care pierdeau lupta cu această boală, vizitarea periodică a școlilor și „grădinilor de copii”, sporirea măsurilor de salubritate. Din septembrie 1870 a fost inclusă o măsură drastică în identificarea bolnavilor cu ajutorul poliției și replasarea lor în izolare, departe de familii. Modalitatea de acționare impusă de dr. Felix a determinat înregistrarea unui număr de doar 471 de decese în anul următor, în București. Însă, pe întreg teritoriul țării, s-au înregistrat cazuri până în 1899. Din anul 1894 s-a început folosirea serului antidifteric, importat inițial din Germania, apoi preparat după rețeta proprie a doctorului Victor Babeș la Institutul de Patologie și Bacteriologie din București (Felix, 1901, pp. 108-109).

5. Febră tifoidă, influență, scarlatină, pojar

Pe lângă cele enunțate mai sus, Bucureștiul s-a confruntat și cu alte crize sanitare provocate de boli care nu au mai produs epidemii. Printre acestea se numără: febra tifoidă, influența, scarlatina, pojarul, tusea convulsivă și disenteria epidemică.

Febra tifoidă este provocată de bacteria *Salmonella typhi* și comportă o serie de simptome precum dureri de cap, stomac, diaree, tuse, frisoane, ceea ce i-au adus de-a lungul secolelor denumiri precum *febră putredă malignă*, *febră nervoasă*, *febră intestinală* sau *febră mucoasă*. În Țările Române, febra tifoidă poartă numele de *lingoare*. Sursele de infecție pentru aceasta sunt ingerarea de hrană sau de apă contaminată și interacțiunea cu o persoană infectată simptomatică sau nu. Spre deosebire de celelalte boli discutate aici, bacilul este eliminat de om într-o perioadă mai lungă de timp, de la trei luni la câțiva ani. Prima dată este discutată de doctorul Constantin Vârnav, în anul 1836, în lucrarea sa *Rudimentum Physiographiae Moldaviae* (Fig. 4). Mai multe informații despre febra tifoidă găsim între 1878 și 1899. Rapoartele pentru această perioadă arată cifre cuprinse între 2.000 și 14.000 decese către sfârșitul secolului al XIX-lea. De menționat că este perioada în care se lucrează la îmbunătățirea apei Dâmboviței prin lucrări de amenajare a malurilor și canalizării cu filtre pentru a curăța apa care ajungea la consumatorii casnici, prin eforturilor inginerului Elie Radu (1853-1931) și ale doctorului Victor Babeș (1856-1926), care scădea pericolul de contaminarea cu această bacterie.

Influența sau *gripa comună* este o boală infecțioasă a aparatului respirator care este provocată de virusuri. Aceasta a fost semnalată în mai multe țări din Europa de-a lungul timpului însă, în Țările Române, aceasta este menționată tot de doctorul Constantin Vârnav din 1836, când o amintește cu ambele denumiri de *influenza* și de *grippa*. Din observațiile făcute de medici în secolul al XIX-lea, s-a constatat că infectarea se realiza prin secrețiile nazale și bronhice, iar sursa era, conform autorilor perioadei, o bacterie. Formele identificate sunt cea catarală, intestinală și nervoasă, prima având o mortalitate ridicată. Deși au fost identificate epidemii, ele nu au fost documentate din lipsa obligativității raportării către autorități a persoanelor infectate.

Scarlatina și *pojarul* sunt boli care au fost confundate de-a lungul timpului din cauza modului în care se manifestau. Scarlatina este provocată de o bacterie, iar simptomele constau în febră, amigdalită acută și erupție cu pete mici și roșii la nivelul pielii. Boala este contagioasă transmițându-se pe calea aerului și secreții de la persoanele infectate. Pe de altă parte, pojarul este o boală infecțioasă cauzată de un virus și este specifică perioadei copilăriei. Cu o perioadă de incubație de 7-14 zile, aceasta se manifestă prin febră, tuse, rinoree și erupție cutanată la nivelul pielii. În Țările Române, aceste boli au apărut frecvent, iar măsurile profilactice pentru aceste cazuri erau asemănătoare cu ale celorlalte boli identificate de specialiștii secolului al XIX-lea.

Profilaxia: măsuri, organisme sanitare și idei

Crizele sanitare cu care s-au confruntat Țările Române și Bucureștiul, în mod special, au avut puncte comune în încercările de a ține sub control răspândirea bolilor și de a preveni reapariția acestora. Cu mijloacele tehnologice reduse și informații incomplete în studierea microorganismelor, specialiștii vremii au reușit să conceapă o serie de măsuri de lucru în aceste situații, măsuri care s-au constituit în jurul ideilor de igienă publică și profilaxie. Ele au fost inserate în Legea sanitară din 1874, modificată de mai multe ori până la finalul secolului al XIX-lea, în anii 1885, 1893 și 1898, dar au fost și discutate în primul tratat de igienă din România, după cum vom vedea mai jos. Măsurile profilactice comune în lupta cu bolile contagioase identificate în analiza crizelor sanitare din secolul al XIX-lea sunt: raportarea către autorități a cazurilor de boli infecțioase, căutarea bolnavilor, izolarea persoanei bolnave și a casei contagioase, postarea unui supraveghetor pentru respectarea ordinelor în preajma zonei contaminate (de obicei un vătășel, milițian sau soldat), informarea poporului (prin preoți și personal sanitar pregătit), sigilarea cadavrelor imediat după moarte și transportarea direct la cimitir, dezinfectarea spațiilor ocupate de un bolnav (în mod normal se folosea acid carbolic sau fenic, rar apa fierbinte, laptele de calciu sau o soluție de săpun cu acid fenic), dezinfectarea vagoanelor de trenuri (sarcină care cădea în responsabilitatea serviciului medical al căilor ferate înființat în 1872) și carantina, fie sub forma izolării unui individ sau a unei familii, fie sub forma izolării unui oraș după cum s-a întâmplat în București între 1813-1814.

Pentru a veghea la instaurarea măsurilor de prevenție enumerate mai sus, în Țările Române s-au constituit o serie de organisme. Primul de acest fel este *Comisiunea sanitară executivă*, înființată de Ioan Caragea în anul 1815, cu următorii membri: postelnicul Lucache Arghiropolu, spătarul Gheorghe Arghiropol, vornicul Barbu Văcărescu și logofătul Atanasie Arghiropol (Fig. 5). În anul 1830, se constituie un alt organism, *Comitetul Carantinelor* menit să pună în aplicare prevederile Tratatului de la Adrianopol și ale Regulamentelor Organice privitoare la organizarea și administrarea carantinelor de pe teritoriul Principatelor. Comitetul era prezidat de ministrul de interne, în Moldova, membrii erau hatmanul, inspectorul carantinelor și protomedicul, iar pentru Țara Românească inspectorul carantinelor și protomedicul. În anul 1862, se formează *Consiliul de igienă* pentru București și Iași care organizează corpul medical sub conducerea inspectorului general, doctorul Carol Davila (Fig. 6) și a viceinspectorului, doctorul Iacob Felix.

Iacob Felix este cel care și-a pus amprenta asupra sistemului de prevenție sanitară. Cu o experiență vastă în fruntea Serviciului sanitar al Bucureștiului, acesta a redactat articole despre alimentație, veșminte, locuințe, salubritatea orașului, igiena copilului. Lui i se datorează un istoric al igienei și politicilor sanitare în România și un tratat de igienă publică. Conform dr. Felix, igiena este „știința care ne poate învăța în ce mod putem dobândi și păstra sănătatea și de a preîntâmpina bolile și moartea timpurie”. Aceasta este văzută ca o știință aplicată care presupunea colaborarea administrativă, economică

și politică a unui stat, dar și aportul indivizilor pentru conservarea sănătății tuturor. Sistemul său se bazează pe două faze, cu proceduri clare, în funcție de evoluția bolilor contagioase. Prima se referă la igienizarea spațiilor locuite și a indivizilor, astfel încât să se diminueze sau chiar să se anuleze posibilitatea de a declanșa o epidemie, iar cea de-a doua se referă la măsurile medicale implementate în cazul declanșării unui asemenea dezastru. La baza reformelor sale sanitare stau analize ale „agenților igienici” precum alimentele, solul, cadavrele, locuințele, salubritatea orașelor, starea închisorilor. Pentru controlul acestora, dr. Felix propune o poliție sanitară alcătuită din administratori comunali, preoți, învățători care raportau unui organism sanitar patronat de guvern. În anul 1889, el raportează sistemul la noile descoperiri microbiologice și informații epidemiologice la care începuse să aibă acces medicina în ultimul sfert al secolului al XIX-lea. El reușește să treacă în revistă principalele boli infecțioase, cu grad ridicat de contagiare, pe care le-a înfruntat de-a lungul serviciului său medical în fruntea Bucureștiului, dar și în restul țării: pesta, holera asiatică, febra galbenă, tifosul, febra tifoidă, vărsatul, scarlatina, pojarul, difteria, crupul, pneumonia, dezinteria, tuberculoza, turbarea și dalacul.

Sistemul său presupunea identificarea bolnavilor, chiar și cu ajutorul poliției, și izolarea acestora în spații speciale, dezinfectarea locurilor folosite de bolnav, instalarea unor asociații centralizate de acordare a ajutorului specializat coordonate de stat. Militarea pentru intervenția statului în asemenea chestiuni este una dintre aspectele pe care dr. Iacob Felix insistă. Mizând pe interesul lui ca cetățenii săi să fie apti de muncă, și, în speță, să producă mai mult decât să consume, igienistul propunea transformarea acestui domeniu într-o ramură a administrației de stat.

Ideile lui dr. Felix concluzionează cel mai bine experiența pe care Țările Române au avut-o cu crizele sanitare în secolul al XIX-lea. Pe lângă ideile progresiste ale vremii, el se inspiră chiar din experiența înaintașilor cu diferitele boli infecțioase care au devastat orașe întregi și pune bazele sistemului de sănătate publică contemporan.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

- Barbu, G., 1967, *Arta vindecării în Bucureștii de odinioară*, București, Editura Științifică.
- Bologa, dr. V., 1930, *Începuturile medicinei științifice românești*, Cluj, Editura Tipografia Foi „Lumea și Țară”.
- Borundel, C., 2017, *Medicina internă pentru cadre medii*, București, Editura All.
- Cotoi, C., 2017, „Holeră, igienă publică, modernitate socială și degenerare rasială în România secolului XIX”, în vol. „*Ne trebuie oameni!*” *Elite intelectuale și transformări istorice în România modernă și contemporană*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun.
- Curtis, V.A., 2007, „Dirt, disgust and disease: a natural history of hygiene”, în *Journal of Epidemiology and Community Health*, vol. 61, nr. 8/august 2007, pp. 660-664.

Felix, dr. I., 1901, *Istoria Igieniei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”.

Ghica, I., 2014, *Scrisori către V. Alecsandri*, București, Editura Humanitas.

Ilea, T. (coord.), 1963, *Învățământul medical și farmaceutic din București de la începuturi până în prezent*, București, Editura Institutului de Medicină și Farmacie.

Magner, L.N., 2005, *A history of Medicine*, Nw York, Editura Tayler and Francis.

Samarian, P.Gh., 1938, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II (1775-1834), București, Tipografia „Cultura”.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Nicolae Petrescu Găină, Ary Murnu, „Sculăți morți din morminte și bucurați-vă căci veți muri a doua oară de răs văzând cum sunteți răzbunați contra aceloră cari v-au expediat pe lumea cealaltă” (Colectivul de profesori al Facultății de Medicină din București), 1905, caricatură, tuș și acuarelă pe hârtie (*M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură*).

Figure 1. Nicolae Petrescu Găină, Ary Murnu, “Rise from the grave and rejoice because you will die a second time laughing seeing how you are avenged against those who sent you to the other world” (The teaching staff of the Faculty of Medicine in Bucharest), 1905, caricature, ink and watercolor on paper (*M.M.B., The Fine Arts- Painting Collection*).

Figura 2. Seringă, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sticlă și metal (*M.M.B., Colecția Știință și tehnică*).

Figure 2. Syringe, second half of the 19th century, glass and metal (*M.M.B., The Science and Technology Collection*).

Figura 3. Iacob Felix, începutul secolului al XX-lea, fotografie (*M.M.B., Colecția Fotografii și cărți poștale*).

Figure 3. Jacob Felix, early 20th century, photo (*M.M.B., The Photos and Postcards Collection*).

Figura 4. Pagina de titlu a lucrării doctorului Constantin Vârnav *Rudimentum Physiographiae Moldaviae*, Buda, 1836.

Figure 4. Title page of the work of Dr. Constantin Vârnav *Rudimentum Physiographiae Moldaviae*, Buda, 1836.

Figura 5. Necunoscut, Portretul lui Athanasie Arghiropol, secolul al XIX-lea, ulei pe pânză (*M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură*).

Figure 5. Unknown, Portrait of Athanasie Arghiropol, 19th century, oil on canvas (*M.M.B., The Fine Arts-Painting Collection*).

Figura 6. Ștefan Vasilescu, Portretul doctorului Carol Davila, 1885, ulei pe pânză (*M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură*).

Figure 6. Ștefan Vasilescu, Portrait of Dr. Carol Davila, 1885, oil on canvas (*M.M.B., The Fine Arts-Painting Collection*).

Figura 1. Nicolae Petrescu Găină, Ary Murnu, „Sculați morți din morminte și bucurați-vă căci veți muri a doua oară de răs văzând cum sunteți răzbunați contra acelor cari v-au expediat pe lumea cealaltă” (Colectivul de profesori al Facultății de Medicină din București), 1905, caricatură, tuș și acuarelă pe hârtie (M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură).

Figura 2. Seringă, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sticlă și metal (M.M.B., Colecția Știință și tehnică).

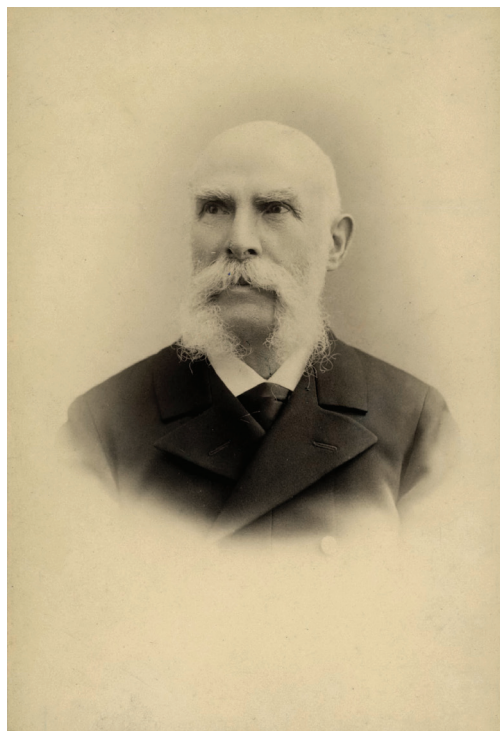

Figura 3. Iacob Felix, începutul secolului al XX-lea, fotografie (M.M.B., Colecția *Fotografii și cărți poștale*).

Figura 4. Pagina de titlu a lucrării doctorului Constantin Vârnăv *Rudimentum Physiographiae Moldaviae*, Buda, 1836.

Figura 5. Necunoscut, Portretul lui Athanasie Arghiropol, secolul al XIX-lea, ulei pe pânză (M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură).

Figura 6. Ștefan Vasilescu, Portretul doctorului Carol Davila, 1885, ulei pe pânză (M.M.B., Colecția Artă plastică-Pictură).

CRUCEA ELISABETA: O RECOMPENSĂ PENTRU SERVICIUL DE ASISTENȚĂ MEDICALĂ. STUDIU DE CAZ - SPITALUL DE CAMPANIE COTROCENI

Adriana ROȘCA¹

Cuvinte-cheie: *Elisabeta; Cotroceni; decorație; cruce; război; spital.*

Keywords: *Elisabeth; Cotroceni; decoration; cross; war; hospital.*

Rezumat: *Crucea Elisabeta, instituită în anul 1878, face trimitere la organizarea sistemului sanitar în timpul războiului ruso-turc, în urma căruia România și-a dobândit independența, dar și la întreaga rețea de acțiuni caritabile întreprinse de către viitoarea Regină Elisabeta și celelalte femei de toate rangurile și naționalitățile, care s-au angajat activ în procesul îngrijirii răniților. Acordată ca recompensă pe viață acelor femei care au contribuit în mod direct și indirect la sprijinirea sistemului medical, decorația amintește în același timp și de modificările aduse în timpul stării de război în plan urban, atât Capitalei, cât și celorlalte mari orașe din țară. În București, printre spațiile utilizate în vederea construirii unui spital de campanie, se numără și parcul Cotroceni amenajat în apropierea reședinței celor doi suverani. Aici, în „grădinile Palatului” s-a construit, pentru scurt timp, un spital de campanie cu ajutorul donațiilor venite, atât din țară, cât și din partea familiei de Hohenzollern-Sigmaringen sau a celorlalte familii regale europene. Sub forma unor corturi și a unor barăci din lemn ce purtau steagul Crucii Roșii, spitalul ridicat în vederea adăpostirii răniților aduși de pe front a reprezentat în epocă un exemplu de bună practică, povestea sa fiind relatată la acea vreme și în presa internațională.*

Abstract: *The Elizabeth Cross, established in 1878, refers to the organization of the health system during the Russo-Turkish war after which Romania gained its independence but also to the entire network of charitable actions undertaken by the future Queen Elizabeth and other women of all ranks and nationalities who they were actively involved in the process of caring for the wounded. Awarded as a lifetime reward to those women who contributed directly and indirectly to the support of the medical system, the decoration also reminds of the changes brought to the cities during the state of war, in the capital and in the other big cities in the country. In Bucharest, Cotroceni Park was chosen among the spaces used to build a field hospital. The park was near the residence of the two sovereigns. Here, in the „Palace Gardens”, a field hospital was built for a short time with the help of donations from the country and from the Hohenzollern-Sigmaringen family or other European royal families. In the form of wooden tents and barracks carrying the Red Cross flag, the hospital built to*

1. Muzeul Municipiului București; e-mail: adrianamihaelarosca@gmail.com.

shelter and care for the wounded brought directly from the front was an example of good practice at the time, its story being told at the time in the international press too.

Istoriografia românească dedicată războiului pentru dobândirea independenței de stat amintește într-un procentaj mai redus și despre contribuția femeii și a societăților de binefacere în susținerea efortului de război. Prezența și rolul femeii în timpul conflictului militar ruso-turc, care a condus către lupta pentru eliberare a românilor, au fost susținute printre altele și de instituirea unei frumoase decorații prin Înaltul Decret nr. 2.270 la finele secolului al XIX-lea (Ivăceanu, Ionescu, Sterescu, TâmpEANu, 1927, p. 71). Din punct de vedere al implicării acestora în spitalele de campanie organizate în perioada 1877-1878 se poate astfel constata că femeile, indiferent de naționalitate sau rang, au reprezentat un element activ în spatele liniei frontului. Prin umare a fost necesar ca efortul depus să fie răsplătit printr-o distincție după încheierea ostilităților.

Cunoscută sub denumirea de *Crucea comemorativă Elisabeta*, decorația a fost oferită ca recompensă pe viață acelor femei care au contribuit în mod direct prin munca depusă în ambulanțe și în spitalele de campanie, și indirect prin donații sau alte acțiuni menite să vină în sprijinul răniților și al sistemului medical în vreme de război (Severeanu, 1906, p. 45). Realizată sub forma unei cruci bizantine din bronz aurit cu brațele egale, aceasta avea lungimea de 43 mm, lățimea de 6 mm și grosimea de 2 mm. Asemenea celorlalte distincții realizate în epocă și Crucea Elisabeta conține pe avers un medalion central cu cifrul Doamnei Elisabeta compus din două litere E majuscule afrontate, surmontate de o coroană și pe revers circular deviza ALINARE și MÂNGĂERE alături de anii 1877/1878 separați printr-o linie orizontală (Calianu, 2006, p. 25). Întrucât a fost gândită ca o decorație acordată îndeosebi femeilor, panglica de care s-a decis prinderea Crucii a fost realizată din moar albăstru-deschis, o țesătură de mătase ori de bumbac, cu o „vargă” de fir de aur de 10 mm pliată sub forma unei funde. În conformitate cu articolul XII prezent în regulamentul emis prin decret domnesc, Crucea urma să fie purtată pe umărul stâng „având aparința pe partea din afară cifra Măriei Sale Doamnei” (Ivăceanu, Ionescu, Sterescu, TâmpEANu, 1927, p. 71-72).

Crucea acordată acelor femei membre și fondatoare a diverselor asociații și organizații de tip caritabil care sub diverse forme au contribuit la susținerea aceluiași obiectiv comun are totuși și o dublă semnificație. Pe de o parte, amintește de războiul ruso-turc și dobândirea independenței, iar pe de altă parte, atrage atenția asupra gradului de implicare al societății în susținerea sistemului medical în timpul stării de război și de modificările aduse în plan urban, atât Capitalei, cât și celorlalte mari orașe din țară. Cât privește Bucureștiul, centrul puterii la momentul 1877-1878, printre măsurile adoptate aici se numără organizarea așezămintelor spitalicești deja existente, achiziționarea de medicamente și echipamente medicale sau instituirea serviciului de ambulanță format din cincisprezece unități provenite din inițiativă privată, inaugurate la Spitalul Cotroceni și ulterior trimise pe front sub stricta

supraveghere a doctorului C. Davila (Banu, 1939 p. 336). Acesta din urmă însoțindu-le personal și inspectându-le împreună cu domnitorul Carol I la Poiana în vara lui 1877 (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 151).

În mod clar toate aceste măsuri adoptate la nivel de Capitală și în scurt timp implementate în întreaga țară s-au bucurat de sprijinul Doamnei Elisabeta. Practic, în timp ce viitorul rege se afla pe front în mijlocul acțiunilor militare, Elisabeta coordona de la București întreaga rețea care cuprindea la acel moment sistemul sanitar românesc, aspect care i-a adus mai târziu apelativul de „Mamă a patriei” (Tăslăuanu, 1904, p. 56) sau „Mamă a răniților” (Rosetti, 1897, p. 209), în semn de omagiu din partea soldaților răniți. Cuvintele rostite adeseori de aceiași soldați aflați în spitalele din Capitală pentru care Elisabeta cerea sprijinul și acordul domnitorului aflat pe front pentru a-i decora „pentru că tânjesc atât după asta și asta le-ar insufla atâta încredere” (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 191) au fost gravate, ulterior, și pe o serie de medalii comemorative semnate Carniol Fiul. Însă, toate aceste aspecte sunt numai câteva detalii cu privire la modul în care Elisabeta a ajutat și coordonat sistemul sanitar pe timp de război.

O formulă politico-administrativă la nivel local adoptată în Capitală a fost identificarea acelor locații care puteau fi reutilizate ca spitale în folosul îngrijirii răniților, pe fondul spațiului insuficient în instituțiile medicale deja existente, situație transformată într-o normalitate a vieții bucureștene de la 1877. Printre clădirile întrebuintate ca spital în vederea tratării soldaților ruși s-a numărat cea a spitalului Pantelimon destinat bolnavilor cronici și incurabili și cea a orfelinatului deschis pe lângă spital pentru băieții săraci (Galeșescu, 1900, p. 645). Însă, pe măsură ce paturile erau pline de la o zi la alta și numărul răniților era din ce în ce mai mare, realitatea a impus căutarea unor noi soluții. Un exemplu în acest sens îl constituie amenajarea unui spital în cazarma batalionului de geniu de la Cotroceni, întrucât numărul răniților din spitalul Brâncovenesc depășea cu mult capacitatea unității (Marinescu, Duțu, Rădulescu-Zoner, 1978, p. 115). Pe lângă numărul mare de civili tratați în spitalul Brâncovenesc, soldații îngrijiți aici erau majoritari români și ruși, însă până la sfârșitul anului au fost tratați și trei turci (Marinescu, Duțu, Rădulescu-Zoner, 1978, p. 115-140). Răniții ruși și bulgari numeau adesea în semn apreciativ mica cazarmă ca fiind spitalul Nicolas, o denumire „deosebit de originală” așa după cum mărturisea însăși Elisabeta. Dacă în spitalul cazarmei atmosfera generală era una jovială, iar răniții erau îngrijiți cu mare atenție de către personalul medical și primeau frecvent vizita suveranei, din punct de vedere politic existau presiuni din partea aliaților cu privire la implicarea armatei și la numărul de soldați români răniți pe front care era mai mic decât al celor ruși (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 152-160), ceea ce reprezenta un aspect al marilor pierderi suferite de armata țarului (Marinescu, Duțu, Rădulescu-Zoner, 1978, p. 115).

Înțelegerea efortului de război și a consecințelor confruntărilor militare a condus către identificarea în scurt timp a unui alt spațiu care putea fi utilizat în vederea construirii unui spital de campanie. A fost ales Parcul Cotroceni din apropierea palatului celor doi

suverani și în proximitatea cazarmei localizată între drumul Domneștilor și șoseaua Bolintinului, cea din urmă corespundând cu Șoseaua Cotrocenilor conform planului realizat în 1876 de M. Bacaloglu și D. Petrescu (Ionescu, 1902, p. 56-58). Așezat pe o colină de unde se putea vedea întreg orașul (Parkinson, 2014, p. 156) și destinat inițial recreerii ori petrecerii timpului liber, parcul a reprezentat în acele vremuri una dintre cele mai bune opțiuni în vederea sprijinirii sistemului sanitar prin ridicarea unui spital mobil. Dincolo de toate acestea, tabloul spitalului de la Cotroceni trebuie reîntregit cu câteva aspecte privitoare la momentul fondării domeniului. Legenda spune că Șerban Cantacuzino a ridicat o mănăstire lângă București în jurul anului 1679 după ce s-a ascuns în zonă și „a scăpat viu din mâinile vrajmașilor”, prin urmare numele lăcașului conform *Enciclopediei române* semnată de C. Diaconovich în 1900 provenea de la cuvântul „a se cotroci”, el oferind și o explicație pentru aceasta, „a se cotroci” însemnând „a se ascunde” (Diaconovich, 1900, p. 27). În vecinătatea mănăstirii, același Cantacuzino a construit și un palat (Ionescu, 1902, p. 35) care a suferit în cursul secolului al XIX-lea câteva modificări. Prima dată în timpul domnitorului Știrbei vechiul palat a fost redecorat și transformat în reședință de vară pentru familia domnească, iar a doua oară la finele veacului, în 1893, când a fost transformat în reședință pentru principele moștenitor Ferdinand și soția sa, Maria. Prin urmare, cu timpul spațiul pe care se afla mănăstirea și-a pierdut din funcția sa religioasă fiind cunoscut mai mult ca reședință domnească pe timp de vară² și locul în care s-au construit Azilul pentru copilele orfane „Elena Doamna” sau cazarmele și depozitele pentru „nevoile armatei” (Giurescu, 1966, p. 128 și 257) alături de un frumos parc și de un poligon pentru lucrările de vară ale Regimentului I de Geniu (Lahovari, Brătianu, Tocilescu, 1899, p. 20). Modificările aduse platoului Cotroceni în cursul secolului al XIX-lea s-au extins mai departe de palat. Printre altele a fost construit și un drum pentru a facilita accesul spre Capitală, separând astfel domeniul mănăstirii de acela pe care mai târziu se va deschide Grădina Botanică pentru locuitorii Bucureștiului (Pappasoglu, 2000, p. 257). Fiind și un spațiu împădurit, acest ansamblu cuprindea printre altele, la momentul 1877, Biserica Cotroceni despre care Maria mărturisea mai târziu în notele sale că este un vechi lăcaș care „nu a fost pângărit de nici o restaurare greșit concepută” (Berza, 2016, p. 18), palatul domnesc și Azilul pentru copilele orfane (Costescu, 1944, p. 47-48), transformat în școala profesională și aflat pentru o vreme sub stricta supraveghere a doctorului Davila.

După cum se poate observa, grădinile s-au dovedit a fi mai mult decât utile câteva decenii mai târziu, astfel că putem considera momentul reamenajării parcului ca fiind o adevărată poveste despre instituții medicale în timp de război. În mod particular, spitalul de la Cotroceni înființat cu acordul suveranei și ajutorul Crucii Roșii prezidată de Prințul Dimitrie Ghica și al societăților caritabile (Carandino-Platamona, 1943, p. 131) s-a prezentat sub forma unor barăci din lemn și a unor corturi așezate simetric în

2. Palatul de iarnă al familiei domnitoare se afla în oraș pe Calea Mogoșoaiei.

grădina palatului. Crucea Roșie fondată ca urmare a Convenției de la Geneva în august 1864 avea o misiune umanitară și cerea implicarea și participarea femeilor care se puteau dedica îngrijirii răniților ori colectării medicamentelor și materialelor medicale necesare dotării spitalelor și ambulanțelor (Diaconovich, 1900, p. 55). Astfel că, dintre instituțiile patronate de către familia domnitoare, *Societatea de binefacere Elisabeta Doamna* s-a numărat printre acele organizații care a contribuit la amenajarea a zece corturi, cu câte zece paturi fiecare în grădina de la Cotroceni (Banu, 1939, p. 336). În continuare, sala tronului a fost desemnată în mod simbolic „cartierul general”. Astfel, în locul în care odată se țineau recepțiile oficiale și „unde sute de oameni dansau pe sunetul valsurilor Strauss”, se auzea de acum sunetul roților mașinilor de cusut cu ajutorul cărora se lucrau lenjerii, bandaje, pansamente și tot ce putea fi necesar pentru aprovizionarea spitalelor din Capitală și îngrijirii răniților acestora.

Implicarea și conștientizarea atitudinii au reprezentat argumente esențiale în tot acest timp. Cu ajutorul donațiilor au fost ridicate pe terenul liber aflat între Mănăstirea Cotroceni și Azilul Elena Doamna (Silvan Ionescu, 2002, p. 51), sub îndrumarea și supravegherea personală a Elisabetei, două din cele cinci barăci-spital pentru care s-a organizat o licitație de urgență, în vara anului 1877, la care au participat „mai mulți meșteșugari dulgheri” din Capitală și împrejurimi (Cherestețiu, Maciu, Știrbu, 1953, vol. IV, p. 433). La început au fost alocate peste cincizeci de paturi conform datelor oferite de Ludovic Fialla, coordonatorul spitalelor Crucii Roșii de la Turnu Măgurele care s-a bucurat, la rândul său, de sprijinul d-nelor Maria C.A. Rosetti, Elena Cantacuzino sau Irina Câmpineanu (Banu, 1939, p. 339). De la bun început trebuie subliniat faptul că numărul acestor paturi variază de la o sursă la alta și anume de la cincizeci la o sută de paturi. Din acest motiv se poate conchide că inițial au fost peste cincizeci de paturi, însă cu ajutorul donațiilor a fost strânsă suma necesară completării numărului existent, ajungându-se astfel la cifra de o sută, așa cum apare precizat în „*The life of Carmen Sylva*” (*Queen of Roumania*) *with four portraits, view, and facsimile of handwriting* (Baroness Deichmann, 1890, p. 212) și mai recent într-un studiu dedicat activităților filantropice de Mirela-Daniela Țîrnă (Țîrnă, 2002, p. 343). Aceleași surse au indicat și faptul că viitoarea Regină ar fi plătit din caseta personală suma de 36.000 de franci pentru construirea barăcilor de la Cotroceni, pe lângă sumele donate și alocate inițial ridicării lor și provenite de la curțile monarhice europene sau adunate prin intermediul Crucii Roșii. Aceasta din urmă a contribuit de altfel și la strângerea a 4.500 de franci oferiți de către comunitatea germană (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 150). Uneori sumele de bani, deși mici, erau folositoare în acele vremuri și erau distribuite pentru achiziționarea celor necesare funcționării spitalului și îngrijirii răniților. În anumite situații, donațiile erau depuse către Serviciul Sanitar așa cum a fost și cazul celor 2.000 de franci depuși de Comitetul Israelit din Iași pentru construirea unui spital-baracă pe dealul Cotroceni (Cherestețiu, Maciu, Știrbu, 1953, vol. V, p. 613), iar altele erau adunate de către organizațiile caritabile din țară.

În epocă, spitalul de la Cotroceni a fost considerat un model de binefacere și nu este de mirare că doi reporteri de război l-au vizitat și ulterior l-au descris în câteva rânduri pentru *The illustrated London News*. Herr Schonberg și Irving Montague au surprins cât mai bine scopul și misiunea acestui spital și au redat-o prin textul scris și prin două schițe plasate strategic în pagină, precizând locația și menționând interiorul simplu și curat (*The London Illustrated News*, 1877, p. 396). În aceste pavilioane răniții se aflau sub îngrijirea unei armate de chirurghi și civili ajutați de cinci călugărițe albertine trimise de Regina de Saxa. Operați medici de renume, atât români, cât și străini, printre care dr. Duner un apropiat al familiei de Wied și doi medici din grupul celor opt aflați sub conducerea medicului general Kammerer trimis în ajutor de familia de Hohenzollern (Banu, 1939, p. 336), ceilalți fiind repartizați în toate spitalele din țară (Simion, 2014, p. 175). Pentru a fi cât mai aproape de aceia care aveau nevoie de îngrijire o parte dintre ei erau găzduiți în camerele palatului, iar alții asemenea medicului Coulin locuiau în spitalul temporar (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 179-199). Aceștia se reuniau periodic cu Elisabeta și o informau cu privire la starea răniților aflați pe domeniul său, ori despre cum a decurs călătoria lor de pe front până la spital.

În ceea ce privește procesul transferului pacienților către Cotroceni se spune că Elisabeta considera de datoria sa să fie prezentă la sosirea trenului care aducea răniții, iar după ce examina vagoanele pe cei mai mulți dintre ei îi aducea la Cotroceni, așa cum avea să relateze mai târziu și Coșbuc în *Povestea unei coroane de oțel*. Numărul acestora varia cu fiecare vizită de la patru până la treizeci și doi de bolnavi (Cherestețiu, Maciu, Știrbu, 1953, vol. VI, p. 194). În baraca-spital își găseau locul atât soldații grav răniți care se aflau în celelalte unități ale Crucii Roșii și aveau nevoie de îngrijire permanentă întrucât din septembrie 1877 în unitățile spitalicești a început să se resimtă lipsa alimentelor și medicamentelor (Zimmerman, p. 174), cât și cei aduși direct de pe front în gărilă bucureștene, iar aceluia pe care nu reușea să îi aducă la Cotroceni le împărțea bani, haine și mâncare (Coșbuc, 1914, p. 213). Nu doar Elisabeta a fost cea care s-a dedicat îngrijirii soldaților din armatele aliate, altfel spus tot personalul de la curte s-a mobilizat pentru a face față cerințelor stării de război. Ana Burin, camerista Elisabetei, se ocupa cu prepararea mâncării, iar Dogert de la Consulatul olandez îngrijea și bandaja răniții, în timp ce Kind, Sophie și Lenka, servitoarele ei, se ocupau de cei în convalescență aflați în spitalul gării (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 174). Cu alte cuvinte, alimentele oferite soldaților îngrijiți aici proveneau de la bucătăria palatului, „iar îngrijitorii spitalului aveau poruncă să aducă răniților ori și ce-ar pofti să mănânce și să bea, de ar fi oricât de anevoios și de scump” (Coșbuc, 1914, p. 215).

Prin întreaga sa activitate Elisabeta a încercat să își îndrepte atenția către toate unitățile spitalicești de la acea vreme care aveau nevoie de sprijin, oferind un exemplu de stăruință și abnegație personală. Nu de puține ori ea însăși îngrijea răniții, oferindu-le medicamentele, citindu-le scrisorile sau potrivindu-le lămâia și romul în ceai. În mod evident cea mai mare parte din timpul său l-a alocat spitalului de la Cotroceni. Pe de o parte, pentru că se afla în directă sa administrare, și pe de altă parte, fiindcă din punct

de vedere al locației era atât de aproape de reședința domnească. Asemenea ei, Ecaterina Cantacuzino și Maria Văcărescu au înființat un mic spital pe moșia lor și preluau răniții de la gara Târgoviștei, astăzi pe Calea Griviței, cunoscută din 1881 ca și Gara de Nord, și le ofereau mâncare și îngrijire medicală (Zimmermann, Constantinescu, 2019 p. 193).

Izbucnirea unui conflict ale cărui rădăcini pot fi duse mult mai departe în trecut a evidențiat unele dificultăți cu care s-a confruntat sistemul medical românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar în același timp a oferit femeilor oportunitatea de a veni în ajutor și de a participa la efortul general. În cazul spitalului temporar de la Cotroceni întreaga atenție s-a concentrat asupra spațiului și al exemplului oferit de suverană, altfel spus prin consecințele sale războiul a schimbat pentru o perioadă scurtă funcționalitatea unor spații urbane și a condus la reorganizarea serviciului de asistență medicală. Înainte de toate spitalul din grădina palatului a reprezentat și un model pentru toate celelalte unități medicale de campanie din țară, iar prin punerea sa în funcțiune au fost tratați sute sau mii de soldați răniți. În tot acest timp, femeile din toate păturile societății, precum Ecaterina Iorgu Dimitrescu, răsplătite mai târziu prin Crucea Elisabeta și angajate în munca spitalicească, au fost repartizate la toate lucrările domestice. Astfel, au îngrijit pacienții oferindu-le medicamente, schimbându-le bandajele sau pansându-le rănilor, iar dacă nu se dedicau monitorizării stării lor acestea contribuiau la sprijinirea sistemului sanitar prin strângerea de donații materiale și bănești. Una dintre urmările războiului, în afara celor în plan politic și internațional, a fost înființarea a numeroase societăți de caritate în București pe lângă cele deja existente, precum și recunoașterea rolului femeii în societatea modernă pentru contribuția caritabilă și medicală.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHY

Izvoare / Sources

- Cherestețiu, V., Maciu, V., Știrbu, S., 1953, *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență (15 iunie 1877-15 iulie 1877)*, vol. IV, București, Editura Academiei R.P.R.
- Cherestețiu, V., Maciu, V., Știrbu, S., 1953, *Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență (16 iulie 1877-31 august 1877)*, vol. V, București, Editura Academiei R.P.R.
- Cherestețiu, V., Maciu, V., Știrbu, S., 1953, *Documente privind Istoria României. Războiul pentru independență (1 septembrie 1877-15 octombrie 1877)*, vol. VI, București, Editura Academiei R.P.R.
- Diaconovich, D., 1900, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, tom. II, Sibiu, Editura și Tiparul lui W. Krafft.
- Lahovari, G.I., Brătianu, C.I., Tocilescu, Gr.G., 1899, *Marele Dicționar Geografic al României alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, vol. II, București, Stabilimentul Grafic J.V. Socecu.
- Rosetti, D.R., 1897, *Dicționarul Contimporanilor*, ediția I, București, Editura Lito-Tipografiei Populare Pasagiul Român.

Lucrări generale și speciale / General and Special Works

- Amante, B., 1888, *La Romania illustrata ricordi di viaggio*, Bruto Amante Editore, Roma.
- Banu, Gh., 1939, „Medicina în timpul regelui Carol I” în *Revista Fundațiilor Regale: revistă lunară de literatură, artă și cultură generală*, an. VI, nr. 5, pp. 317-348.
- Baroness Deichmann, 1890, *The life of Carmen Sylva (Queen of Roumania) with four portraits, view, and facsimile of handwriting*, Kegan Paul, Trench, Trübner, London.
- Berza, M. (ed.), 2016, *Maria Regina României. Țara pe care o iubesc. Memorii din exil*, București, Editura Humanitas.
- Calianu, E., 2006, *Decorațiile românești de la Cuza-Voda la Regele Mihai I*, București, Editura Eminescu.
- Carandino-Platamona, L., 1943, *Regina Elisaveta (Carmen Sylva)*, București, Editura Universul.
- Costescu, G., 1944, *Bucureștii Vechiului Regat. Cu numeroase reproduceri fotografice documentare și două planșe cu peste 200 de portrete caricaturale ale oamenilor timpului*, București, Editura Universul.
- Coșbuc, G., 1914, *Povestea unei coroane de oțel*, București, Editura și Institutul de Arte Grafice „C. Sfetea”.
- Galeșescu, Al.G., 1900, *Eforia spitalelor civile din Bucuresci*, București, Tipografia G.A. Lazareanu str. Episcopiei 3.
- Giurescu, Const. C., 1966, *Istoria Bucureștilor: Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, București, Editura pentru Literatură.
- Ionescu, A.S., 2002, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corepondenți de pe front în Războiul de Independență (1877-1878)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor.
- Ionescu, Gh.M., 1902, *Istoria Cotrocenilor Lupescilor (Sf. Elefterie) și Grozăvescilor: studiu basat pe documente din Arhivele Statului, din Secțiunea manuscriselor de la Academia Română cum și din alte biblioteci publice și particulare*, București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”.
- Ivăceanu, V., Ionescu, P., Sterescu, P.P., Tâmpăanu, C., 1927, *Ordine, cruci și medalii române istoric, legi și regulamente*, București, Imprimeria Statului.
- Marinescu, B., Duțu, A., Rădulescu-Zoner, Ș., 1978, *Bucureștiul și epopeea independenței 1877-1878*, București, Editura Academiei R.S.R.
- Pappasoglu, D., 2000, *Istoria fondării orașului București • Istoria începutului orașului București • Căldăuza sau conducătorul Bucureștiului*, București, Fundația Culturală „Gheorghe Marin Speteanu”.
- Parkinson, M.R., 2014, *Douăzeci de ani în România 1889-1911*, București, Editura Humanitas.
- Severeanu, G., 1906, „Catalogul medaliilor Moldo-Române cunoscute de la anul 1600 până la 1906” în *B.S.N.R.*, an. III, p. 45.
- Simion, E. (ed.), 2014, *Sabina Cantacuzino. Din viața familiei Ion C. Brătianu 1821-1891*, București, Editura Humanitas.
- Tăslăuanu, O.C., 1904, „Carmen Sylva” în *Luceafarul*, an. II, nr. 2, pp. 52-57.
- The London Illustrated News*, vol. LXXI, nr. 1998/27 october 1877, p. 396.
- Tîrnă, M.-D., 2002, „Activitățile filantropice ale Reginei Elisabeta a României – „Mamă a Patriei” în *B.M.I.M.*, vol. XVI, București, Muzeul Municipiului București, pp. 341-345.
- Zimmermann, S.I., Constantinescu, R. (ed.), 2019, „Cu iubire tandră, Elisabeta” - *Mereu al tău credincios, Carol*”, vol. I, București, Editura Humanitas.

LISTA ILUSTRAȚIILOR / LIST OF ILLUSTRATIONS

Figura 1. Crucea Comemorativă Elisabeta 1878-1879 (M.M.B., *Colecția Decorații*).

Figure 1. Elizabeth Commemorative Cross 1878-1879 (M.M.B., *Decorations Collection*).

Figura 2. Brevet nr. 1.493/12 Iunie 1879 acordat D-rei Iorgu Dimitrescu (M.M.B., *Colecția Decorații*).

Figure 2. Patent no. 1.493/12 June 1879 granted to Mrs. Iorgu Dimitrescu (M.M.B., *Decorations Collection*).

Figura 3. Imagine de ansamblu asupra Domeniului Cotroceni 1864 (Gh.M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor Lupescilor (Sf. Elefterie) și Grozavescilor: studiu basat pe documente din Arhivele Statului, din Secțiunea manuscriselor de la Academia Română cum și din alte biblioteci publice și particulare*, București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, 1902, p. 17).

Figure 3. Overview of the Cotroceni Domain 1864 (Gh.M. Ionescu, *History of the Cotroceni Lupesci (Sf. Elefterie) and Grozăvești: study based on documents from the State Archives, from Manuscripts Section of the Roumanian Academy as well as from other public and private libraries*, Bucharest, The Printing House and the Foundry of Letters “Thoma Basilescu”, 1902, p. 17).

Figura 4. Exteriorul Spitalului Temporar de la Cotroceni (A.S. Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corepondenți de pe front în Războiul de Independență (1877-1878)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2002, p. 272).

Figure 4. The exterior of the Temporary Hospital from Cotroceni (A.S. Ionescu, *Brush and sword. Documentary artists and front-line correspondents in the War of Independence (1877-1878)*, Bucharest, Biblioteca Bucureștilor Bookstore, 2002, p. 272).

Figura 5. Interiorul Spitalului Temporar de la Cotroceni (A.S. Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corepondenți de pe front în Războiul de Independență (1877-1878)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2002, p. 272).

Figure 5. The interior of the Temporary Hospital from Cotroceni (A.S. Ionescu, *Brush and sword. Documentary artists and front-line correspondents in the War of Independence (1877-1878)*, Bucharest, Biblioteca Bucureștilor Bookstore, 2002, p. 272).

Figura 1. Crucea Comemorativă Elisabeta 1878-1879 (M.M.B., Colecția Decorații).

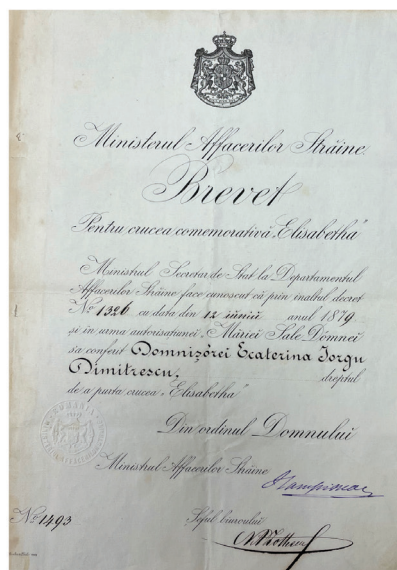

Figura 2. Brevet nr. 1.493/12 Iunie 1879 acordat D-rei Iorgu Dimitrescu (M.M.B., Colecția Decorații).

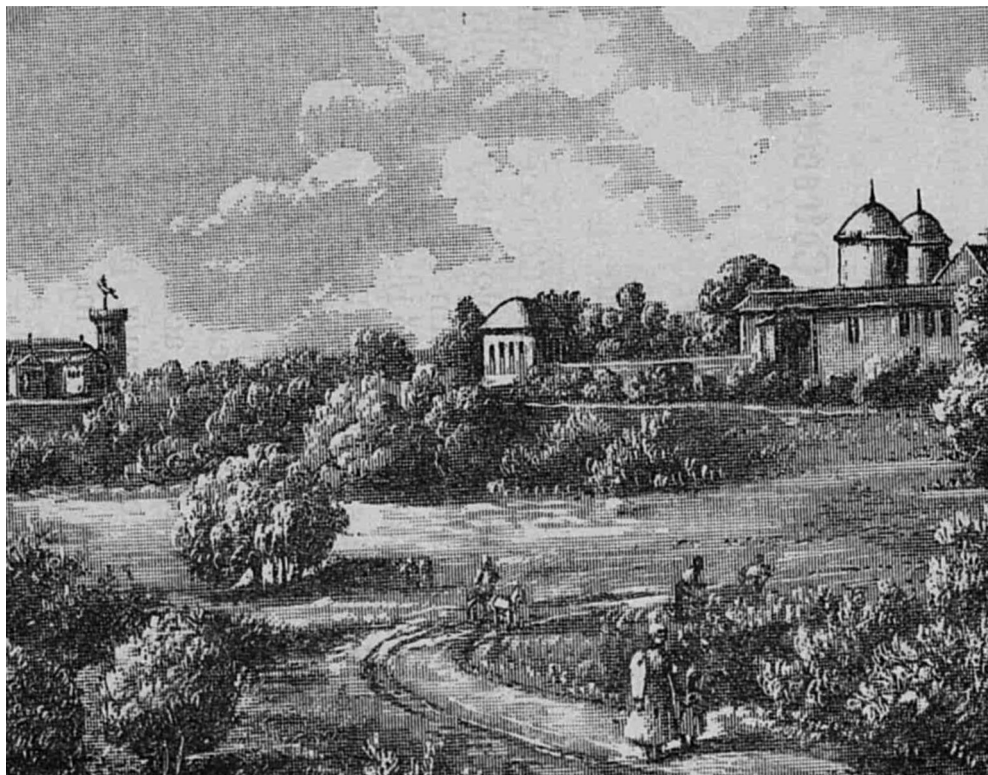

Figura 3. Imagine de ansamblu asupra Domeniului Cotroceni 1864 (Gh.M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor Lupescilor (Sf. Elefterie) și Grozavescilor: studiu basat pe documente din Arhivele Statului, din Secțiunea manuscriselor de la Academia Română cum și din alte biblioteci publice și particulare*, București, Tipografia și Fonderia de Litere „Thoma Basilescu”, 1902, p. 17).

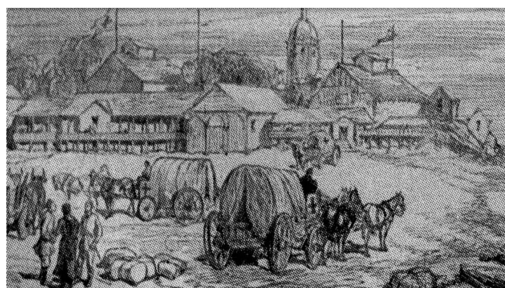

Figura 4. Exteriorul Spitalului Temporar de la Cotroceni (A.S. Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corepondenți de pe front în Războiul de Independență (1877-1878)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2002, p. 272).

Figura 5. Interiorul Spitalului Temporar de la Cotroceni (A.S. Ionescu, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corepondenți de pe front în Războiul de Independență (1877-1878)*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2002, p. 272).

Abrevieri

Instituții și state

A.M.C. ~ Arhiva Ministerului Culturii.

A.N.R. ~ Arhivele Naționale ale României.

A.S.E. ~ Academia de Științe Economice.

C.C. al P.C.R. ~ Comitetul Central al Partidului Comunist Român.

C.C.E.S. ~ Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

C.S.C.A. ~ Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă.

H.C.M. ~ Hotărârea Consiliului de Miniștri.

M.M.B. ~ Muzeul Municipiului București.

P.M.B. ~ Primăria Municipiului București.

R.P.R. ~ Republica Populară Română.

R.S.R. ~ Republica Socialistă România.

S.A.N.I.C. ~ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale.

S.A.P.A. ~ Serviciul de Arte Plastice al Armatei.

S.J.A.N. Olt ~ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Olt.

S.M.B.A.N. ~ Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

S.U.A. ~ Statele Unite ale Americii.

U.A.P. ~ Uniunea Artiștilor Plastici.

U.E. ~ Uniunea Europeană.

U.M.F. ~ Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila” București.

Periodice

A.M.H.A. ~ Acta Medico-Historica Adriatica.

B.C.M.I. ~ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

B.D.G.S.S. ~ Buletinul Direcției Generale a Serviciului Sanitar.

B.M.I.M. ~ București. Materiale de Istorie și Muzeografie.

B.S.N.R. ~ Buletinul Societății Numismatice Române.

B.S.P. ~ Buletinul Societății Politehnice

C.A. ~ Cercetări Arheologice.

C.A.I. ~ Caietele de Antropologie Istorică.

C.Fil.-Ph. ~ Cercetări Filosofico-Psihologice.

C.N. ~ Cercetări Numismatice.

M.I. ~ Magazin Istoric.

M.I.M. ~ Materiale de Istorie și Muzeografie.

M.N. ~ Muzeul Național.

S.A.I. ~ Studii și articole de istorie.

S.M.I.Mod. ~ Studii și Materiale de Istorie Modernă

Stj. ~ stânjen(-i)

NORME PENTRU AUTORI

Manuscrisele vor fi transmise redacției în format electronic, într-o singură arhivă care să conțină textul și anexele (tabele și ilustrația).

Articolul trimis spre publicare va fi însoțit în mod obligatoriu de:

- Titlul tradus în limba engleză/ franceză/ germană, în cazul lucrărilor redactate în limba română;
- Date despre autor(i): nume, prenume, afiliere, email;
- Un rezumat de minimum 150 de cuvinte în limba română și tradus în limba engleză/ franceză/ germană;
- Cel puțin cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză/ franceză/ germană;
- Lista ilustrațiilor (bilingvă; la fiecare ilustrație se vor prezenta problemele de copyright, dacă există);
- Bibliografie;
- Lista abrevierilor.

Ilustrațiile în formă electronică (.jpg sau .tiff) vor fi numerotate ca figuri, de la 1 la n și trebuie trimise individual (nu incluse în text), la o rezoluție cât mai mare (min. 300 dpi).

Sistemul de citare utilizat, derivat din sistemul Harvard, va fi realizat prin trimiteri în text, în paranteze rotunde (autor, an, pagină), urmând ca la final să fie anexată o listă bibliografică ordonată alfabetic, după numele autorilor și cronologic, pentru fiecare autor în parte.

Lista bibliografică va fi redactată sub forma:

- pentru carte de autor: nume autor, anul apariției, titlul lucrării (cu caractere cursive), volume/ ediție/ serie (numărul în cadrul seriei), editura, locul apariției.

Exemplu:

Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București.

- pentru articole în periodice: nume autor, anul apariției, titlul articolului (între ghilimele), numele publicației sau volumului colectiv (cu caractere cursive), tom, număr, locul apariției și editorul – pentru volume colective, paginile articolului.

Exemplu:

Ionescu, Ș., 1966, „Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)”, în *M.I.M.*, vol. IV, Muzeul de istorie a orașului București, București, pp. 69-83.

- pentru capitole în volume colective: nume autor, anul apariției, titlul capitolului (între ghilimele), editorul volumului colectiv, numele volumului (cu caractere cursive), editura, locul apariției, paginile capitolului.

Exemplu:

Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, „Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipscani Straße (1850-1950)”, în A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Editura Muzeului Municipiului București, București, pp. 98-129.

Manuscrisele vor fi trimise la adresa: urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.

GUIDES FOR AUTHORS

Manuscripts will be transmitted to the editorial board in electronic format, a single archive containing the text and annexes (tables and illustrations).

The article sent for publication will necessarily be accompanied by:

- The title translated into English/ French/ German, in the case of papers written in Romanian;
- Author data: name, first name, affiliation, email;
- A summary of at least 150 words in Romanian and translated into English/ French/ German;
- At least five keywords in Romanian and translated into English/ French/ German;
- List of illustrations (bilingual; copyright issues will be presented next to each illustration, if any);
- References;
- List of abbreviations.

Electronic illustrations (.jpg or .tiff) will be numbered as figures, from 1 to n, and must be sent individually (not included in the text) at the highest resolution (minimum 300 dpi).

The citation system used, derived from the Harvard system, will be made by references in text, in round brackets (author, year, page), and at the end a bibliography will be attached, alphabetically ordered by the authors' names and chronologically for each author.

The bibliography will be drawn up in the following form:

- for books: author, publishing year, title (in italics), volume/ edition/ series (number within the series), publishing house, place.

Example:

Marsillac, U. de, 1999, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Meridiane Publishing House, Bucharest.

- for articles in periodicals: author, publishing year, title of article (in quotation marks), name of publication or collective volume, tome, number, place and publisher – for collective volumes, pages of the article.

Example:

Ionescu, Ș., 1966, "Orașul București în timpul domniei lui N. Mavrogheni (1786-1789)", in *M.I.M.*, vol. IV, History Museum of Bucharest, Bucharest, pp. 69-83.

- for chapters in collective volumes: author, publishing year, chapter title (in quotation marks), editor of the collective volume, volume name (in italics), publishing house, place, pages of the chapter.

Example:

Crețulescu, V., Mihăescu, T., 2018, "Ein finanzielles Jahrhundert für die Lipschitz Straße (1850-1950)", in A. Majuru (ed.), *Leipzig – Bukarest – Leipziger Straße: eine europäische Geschichte*, Publishing House of the Bucharest Municipality Museum, Bucharest, pp. 98-129.

Manuscripts will be sent to: urbanitas@muzeulbucurestiului.ro.

